

AUTONÓMIA & TÁRSADALOM

AUTONOMY & SOCIETY

TANULMÁNYOK:

Garaczi Imre: Állam és civilitas – Történeti sorsképvázlatok az autonóm időben

Darai Lajos: A tudomány autonómiája, a kutatás szabadsága és az emberiség önrendelkezése

Ortutay Katalin: Egy 100 éves autonómia margójára – Dél-Tirol

Kovács Viktória: Az autonómia, mint a szerződési szabadság érvényesülése a tengeri fuvarjogban

ISSN 2786-085X

9 772786 085007 >

AUTONÓMIA & TÁRSADALOM
AUTONOMY & SOCIETY

Társadalomtudományi folyóirat

ISSN 2786-085X

Főszerkesztő / Editor-in-Chief: Kulcsár László

Főszerkesztő-helyettes / Managing Editor: Domokos Tamás

Szerkesztőségi titkár / Editorial Assistant: Lehotzki Ildikó

A szerkesztőbizottság elnöke / Senior Advisory Editor: Garaczi Imre

Szerkesztők / Editors:

A. Gergely András	Garaczi Imre
Biró A. Zoltán	Samu István
Bodó Julianna	Szenkovics Dezső
Varga Norbert	

Szerkesztőbizottság / Editorial Board:

Balsay István (Székesfehérvár)	Rostás Zoltán (Bukarest)
Csernicskó István (Beregszász)	Stojic Karanovic Edit (Belgrád)
Duray Miklós (Pozsony)	Szilágyi István (Veszprém)
Hervainé Szabó Gyöngyvér (Székesfehérvár)	Tonk Márton (Kolozsvár)

Szakmai partnerek / Partners:

Az MTA Veszprémi Területi Bizottsága Gazdaság-, Jog- és
Társadalomtudomány Szakbizottság
Kodolányi János Egyetem Fejlesztő Szociológia Kutatótanszék
Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány
Magyar Városkutató Intézet

Szerkesztőség címe / Office:

8000 Székesfehérvár, Rákóczi u. 25.

E-mail: autonomia@enigma.hu

www.autonomia.enigmakiado.hu

<https://tab.mta.hu/veszpremi-teruleti-bizottsag/tudomanyosertekezesek/>

Kiadó / Publisher:

ENIGMA 2001. Kiadó és Médiaszolgáltató Kft.

8200 Veszprém, Hoffer Ármin sétány 2.

Hungary

Az "Autonómia és Társadalom"-ban megjelenő tanulmányok és ismertetések kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a szerkesztőség, vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

AUTONÓMIA & TÁRSADALOM

AUTONOMY & SOCIETY

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

TARTALOM

TANULMÁNYOK:

Garaczi Imre

Állam és civilitas – Történeti sorsképvázlatok az autonóm időben

State and Civilitas Historical Fates in the Autonomous Time 4

Darai Lajos

**A tudomány autonómiája, a kutatás szabadsága
és az emberiség önrendelkezése**

*Autonomy of Science, Research Freedom
and the Self-Determination of Mankind* 22

Ortutay Katalin

Egy 100 éves autonómia margójára – Dél-Tirol

On the Margins of 100 Years of Autonomy – South Tyrol 43

Kovács Viktória

**Az autonómia, mint a szerződési szabadság érvényesülése
a tengeri fuvarjogban**

Autonomy as the Freedom of Contract in Maritime Transport Law 56

GONDOLATOK KÖNYVEKRŐL:

A. Gergely András

Megértő szempontok a nempolitikai politikához 69

Kulcsár László

Az autonómia változó természete 76

Formai és szerkesztési követelmények 80

ÁLLAM ÉS CIVILITAS – TÖRTÉNETI SORSKÉPVÁZLATOK AZ AUTONÓM IDŐBEN¹

Garaczi Imre²

*„A háború az az állapot, amelyben komolyan
veszik az időleges javak és dolgok hiúságát.”
(G. W. F. Hegel)*

*„A fegyveres próféták mindannyian győztek,
a fegyvertelenek pedig elbuktak.”
(N. Machiavelli)*

Absztrakt

A jog- és államfilozófiai kutatások olyan általános kérdésekre irányulnak, amelyek megválaszolásához nem elégséges az egyes jogrendszerek ismerete. Az új évezredben felerősödtek a küzdelmek – a tudományos igazolásszintektől a populáris utcai harcokig – az állam szerepéről, kezdve a leépíthető minimális államtól (lásd USA választási küzdelem 2020-ban) egészen a felülről szabályozott világállamig (lásd Európai Egyesült Államok, kínai szupercentralizált állam). Ezek a folyamatok új megvilágításba helyezik a 21. században az autonóm időhöz való egyéni és társadalmi viszonyokat, illetve a civilitas, azaz az állampolgáriság autoritást teremtő jogát, ami korunkban már eléggé erodálódott. A jogbölcséleti alapvetések elsajátítása hozzásegít az állam működésének megértéséhez, valamint ésszerű kritikájához. Milyen végső és legmagasabb normákra lehet visszavezetni a konkrét törvényeket, hogy azok igazságosak legyenek? Része-e az alapszabvány a pozitív jognak, vagy vissza kell nyúlnunk a prepozitív eszmékre? E két alapvető „modell” váltja egymást a modern európai jogbölcsleletben: a jogi pozitivizmus és a természetjog tana. Ezen autoritások, a különböző európai korokban és régiókban, milyen mértékben érvényesültek a hatalomra került vagy pedig a pusztán fikcionált jog- és államelméletekben?

Kulcsszavak: *civilitas, állampolgáriság, autoritás, társadalmi szerződés, centralizált hatalom, minimális állam, önszabályozó rendszerek, tengelycivilizációk.*

1 A tanulmány az „Autonómia a 21. században” című, a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottsága és az „Autonómia és Társadalom” című tudományos folyóirat közös konferenciáján 2021. november 18-án tartott előadás alapján készült.

2 **Garaczi Imre**, a Magyar Tudományos Akadémia VEAB alelnöke, témavezető, PTE, TTK, Földtudományok Doktori Iskola (garaczi.imre@gmail.com).

State and Civilitas – Historical Fates in the Autonomous Time

Abstract

Research in the philosophy of law and the philosophy of the state focuses on general questions which cannot be answered by a knowledge of the individual legal systems. The new millennium has seen an intensification of struggles – from academic levels of justification to popular street fights - about the role of the state, ranging from the minimal state that can be dismantled (see US election contest in 2020) to the world state that is regulated from above (see United States of Europe, China's super-centralized state). These processes cast a new light on the individual and social relations to autonomous time in the 21st century, and on the authoritative right of civilitas, or citizenship, which has been rather eroded in our time. The mastery of the basic principles of the philosophy of law will help us to understand the functioning of the State and to criticize it in a rational way. What are the ultimate and highest standards to which concrete laws can be reduced to be just? Is the basic norm part of positive law, or do we have to go back to prepositional ideas? These two basic 'models' have alternated in modern European legal philosophy: legal positivism and the doctrine of natural law. To what extent, in different European eras and regions, have these authoritarianisms prevailed in the theories of law and the state, whether they have been put into power or merely fictionalized?

Keywords: *civilitas, citizenship, authoritarianism, social contract, centralized power, minimal state, self-regulating systems, Axial civilizations.*

A civilitas eszméje fogalomként a középkori társadalmakban is használatos volt. Itt azonban a jelentősége rendkívüli módon korlátozott funkciót tölthetett csak be. Kivétel talán a 11–12. századi észak-itáliai városállamok és a 14–15. századi németalföldi iparosodott kereskedővárosok példája, ahol a civilitas fogalma már megjelent, és politikai hatótényezőként vették figyelembe a városi önkormányzatok helyi politikájában. A 17. századtól születtek olyan politikai filozófiák, – Hobbes, Locke, Montesquieu – amelyekben ismét fontossá válik a politika és a civil lét kapcsolatrendszerének vizsgálata. Itt a kiindulópontot a *társadalmi szerződés* elvének megfogalmazása jelentette. A politikai közösségek életét alakító törvények erre az eszmére épültek. Fontos még ehhez a természeti állam fogalmát is megemlíteni, mert ez szorosan kötődött a civilitas eszme különféle formáihoz. Hobbes közismert megfogalmazása szerint a természeti állam legfőbb karakterjegye az, hogy „bellum omnium contra omnes”³ (Hobbes 1970, 108). Ezzel áll szemben a civilitas államának eszméje, amelynek ismérve az, hogy a társadalmi szerződés nyomán a közösség tagjai a korábbi félelemmel teli, bizonytalan életet az intézmények által szavatolt biztonsággal váltják fel. Szorosan kötődött még ebben a korban a civilitas társadalmának fogalmához az a keresztény hitelv, hogy az embereket egyenlőknek kell tekintenünk. Mindehhez kapcsolódik a civil társadalom történetének fontos jellemzőjeként, hogy a köz ügyeinek intézője az autonóm és aktív férfi. A nő, mint önállóan tekinthető politikai szereplő, főképpen a 19. században jelenik meg.

Amikor a civilitas gondolatának szocio-kulturális és társadalomtörténeti vonatkozásait tesszük mérlegre, akkor nem feledkezhetünk meg arról a tényről sem, hogy

3 „Mindenki háborúja (harca) mindenki ellen”.

a politikai viszonyok szorosan kapcsolódtak a gazdasági és piaci ügyletek világához. Mindehhez még szükséges hozzátenni azt, hogy az antikvitástól napjainkig a civilizáció fogalomhoz szorosan hozzátartozott az együttérzés eszméjének erkölcsi érzülete. Ezt különböző korokban, különféle mértékben vették figyelembe.

A modern szerzők a civil társadalom megteremtésében kiemelkedő szerepet tulajdonítanak az Ész mindenhatóságának. Az Ész követelményeit veszik alapul a közösség normáinak és értékrendjeinek felállításához. Az Észre vonatkoztatott alaptörvények a modern szerzők írásaiban az egyetemes érvényű elvek kidolgozását teszik lehetővé. A törekvés arra irányul, hogy az egyetemesség elve bármely korban és földrajzi helyen alkalmazható legyen. Mindennek eszmétörténeti háttere az, hogy a közösségi erkölcsi rend funkcióját már nem egy transzcendens világban képzelik el, hanem a mindennapi értelemben vett, konkrét társadalmi valóság jelentette a kiindulópontot. Ez határozta meg a 19. és 20. század politikai filozófiai gondolkodását.

A 20. század második felétől a civil társadalom fogalma társadalmi értelemben széles körben elterjedt. Ennek egyik legfőbb oka a médiatársadalom létrejötte. Korábban ezzel a fogalommal elsősorban a filozófusok foglalkoztak. A civil létről folytatott beszédmodok a történelem során az abszolút és központosított uralmi formák gyengülésével párhuzamosan kerültek a diskurzusok homlokterébe. Ennek alapja az, hogy a társadalomban fennálló véleménykülönbségek egyre bátrabban nyerhettek megfogalmazást. Rájöttek arra, hogy a civil társadalom fogalmával értelmezett jelenség arra szolgálhat, hogy az uralkodóval, az állammal szemben hatáskiegyenlítő szerepet töltsön be. Napjaink közbeszédeiben e fogalom elsősorban az intézményi és ideológiai monopóliumok ellentételezéseként vehető figyelembe. Ernest Gellner megfogalmazásában:

„A legegyszerűbb meghatározás szerint a civil társadalom azoknak a nemkorlátozott intézményeknek az összessége, amelyek elég erősek ahhoz, hogy ellensúlyozzák az államhatalmat: nem gátolják meg abban, hogy védelmezze a békét és közvetítsen a nagy érdekcsoportok között, mindazonáltal megakadályozzák, hogy a társadalmat atomizálja vagy – ami a legrosszabb – uralma alá próbálja hajtani.” (Gellner 2004, 11).

Gellner mindezt azzal hozza összefüggésbe, hogy egyrészt az emberiség történeti korszakai nemcsak a despotizmus és zsarnokság uralma alatt teltek, hanem számításba kell venni az elnyomástól mentes időszakokat is. Rámutat arra, hogy a modern kor előtti politikai vezetés különféle intézményei ritkán rendelkeztek olyan eszközzel, amely egy társadalmi rendszer egészét teljes mértékben rabságban tartotta volna. Ennek bizonyítéka, hogy a despotikus intézményi uralmak alatt is a helyi közösségek irányítása önállóan működhetett.

Gellner gondolatmenetét folytatva, ezekben a közösségekben a belső rendet és a társadalmi szerepeket különféle hagyományokból fakadó rituálék erősítették. Például alapot nyújtottak ehhez a rokoni kapcsolatok, amelyek gyakorta fonódtak össze gazdasági és szakrális funkciókkal. Ez is egyfajta hierarchiaképző folyamat, amelyben

középponti szerepet a kapcsolatokban való kötelezettségvállalás jelenti, ha ugyanis valaki nem tett eleget vállalásának, a kialakított viszonyrendszere veszélybe került. Mindennek működését számtalan szabálykövető eljárás mód is erősítette, amelyek lelki terheket róttak a társadalom tagjaira. Gellner azzal zárja eszmefuttatását, hogy a civil társadalom rendszerének vizsgálatakor három alternatívát kristályosít ki: a *kasztosodott*; a *kapcsolatok és rituálék* alapján irányított; valamint a *kommunalizmus*-tól és *centralizált hatalom*tól egyaránt mentes típust.

A civilitas fogalma és az állam eszménye kölcsönös összefüggéseinek fontos kérdéseit elemzi Thomas Paine. Kiemeli, hogy az emberek között kialakuló különféle kapcsolatrendszerek nem elsősorban a kormányzati hatalom következményeként jönnek létre, hanem a társadalomban felgyülemlett, hagyományokon alapuló elvek-ből és az ember természetes alkatából fakadnak. Ezt azzal összefüggésben állítja, hogy az emberek közötti kapcsolatok a kormányzattól függetlenül is léteznek és érvényesülnek, s legfőbb jellemzőjük a kölcsönös függőség és a közös érdekek mentén keletkezett kapcsolatláncok:

„A földtulajdonos, a farmer, a kézműves, a kereskedő, a boltos és minden foglalkozás képviselője a másiktól és az egésztől kapott segítséggel boldogul. A közös érdek szabályozza ügyeiket és alakítja ki törvényüket, és azoknak a törvényeknek, amelyeket a közös használat szentesít, nagyobb a hatásuk, mint a kormányzat törvényeinek.” (Paine 1995, 133).

Paine szerint, hogy milyen és mennyi kormányzat szükséges az egyes társadalmakban, azt részben a társadalom alkata és a kormányzat stílusa dönti el. Az ember egyik legfőbb jellemzője, hogy mint természet teremtménye, közösségi módon kell egzisztálnia. Ebben fontos szerepet játszik az a tény, hogy az embernek általában szélesebb körűek a szükségletei, mint a rendelkezésre álló képességei. A reális vagy irreális szükségletigényeket hosszú távon az ember nem képes pusztán önmagára hagyatkozva kielégíteni. Mindenféleképpen rászorul családjára, rokonaira, társaira; azaz egy vagy több kapcsolatrendszerre. Ezek a kapcsolatrendszerek egy közösség vagy társadalom kohézióján belül gravitációs erőket hoznak létre, s ehhez szükséges vizsgálni a közösséget alkotó emberek természetét és alkatát, valamint az egymáshoz való kölcsönös alkalmazkodás típusait, láthatjuk, hogy milyen sokféle készség- és képességforma alakul ki a társadalomból származó előnyök megőrzésére.

Túlzónak tartjuk Paine eme megállapítását abban az értelemben, hogy a kormányzat szerepét mindössze arra zsugorítja, hogy azokat az ügyeket megoldja, amelyekben a civilizáció nem eléggé hatékony, valamint azt is, hogy a társadalom a közös megegyezés alapján a kormányzat segítsége nélkül is elvégezhetné feladatait. Paine véleményének két történeti tény is ellentmond: egyrészt a prehistorikus társadalmak pontosan azért hozták létre a kormányzatot, hogy csökkentsék a kaotikus világban szerzett félelem- és bizonytalanságérzetet; másrészt az antik kor folyóvölgyi kultúráinak társadalmi nem tudták volna megszervezni nagy közös munkáikat – a csatorna- és gátrendszer építéseket –, ha nem alakítanak ki kormányzati főhatalmat.

Paine még azzal is érvel – s ezt történeti példákkal is megerősíti –, hogy ha a társadalom működéséből kivonjuk a formális kormányzati hatalmat, akkor az önszabályozás helyettesítheti azt. Ez részgazságnak tekinthető ugyan, de hosszú távon regionális és geomorfológiai társadalmi érdekeket nem volt lehetséges kikristályosodott kormányzati szerepvállalás nélkül összehangolni, működtetni. Az is egy részgazsága Paine gondolatmenetének, hogy nem feltétlenül következik be a formális kormányzat megszűnésével a társadalom felbomlása, hiszen ebben az esetben a közösség kötelei elvileg megerősödhetnek. Azonban, ha ezzel szembeszegezzük például a történelem nagy birodalmainak felbomlását – mint a Római Birodalom, a Karoling állam vagy akár az Árpád-ház kihalása –, akkor láthatjuk, hogy elég hosszú anarchikus időszakok következtek be. De mindez természetesen a modern kor előtti világra értendő.⁴ Természetesen Paine-nek igaza van abban, hogy

„Minél tökéletesebb a civilizáció, annál kevesebb alkalom van benne a kormányzásra, mert annál jobban szabályozza a maga ügyeit és kormányozza önmagát, de a régi kormányzatok gyakorlata olyan ellentétes a dolog logikájával, hogy kiadásaik annak arányában nőnek, ahogyan csökkenniük kellene. A civilizált élethez csak néhány általános törvény kell, ezek pedig annyira közhasznúak, hogy akár kormányzati formák kényszerítik ki őket, akár nem, az eredmény szinte ugyanaz lesz. Ha meggondoljuk, hogy milyen elvek tömörítették először társadalomba az embereket, és mik voltak azután azok az indítékok, amelyek szabályozták érintkezésüket, akkor azt találjuk, hogy arra az időre, mire a kormányzatok megjelentek, szinte mindent megoldott a részek természetes egymásra hatása.” (Paine 1995, 135).

A civil társadalmak világában reális igény az államtalanításra való törekvés, hiszen az állam a társadalom költségeinek egyik legnagyobb felhasználója, de ezt a gondolatot rendszeresen visszavonjuk, ha olyan globális problémák jelennek meg, amelyeket a civil szféra nem képes kezelni. A civil társadalom rendszerei elsősorban önszabályozó módon működnek, és hatásukat az egészre önmaguk autonóm létében fejtik ki, az állam viszont elsődlegesen az egészre irányul, s kevésbé egy-egy részterület, regionális egység tevékenységére.

Paine logikája a természet törvényeire vezethető vissza, hiszen innen eredeztetethető a társadalmi működés törvényei is. Képletesen szólva a természet működésének „érdekei” áthelyeződnek a társadalomra. Paine-nel szemben viszont az is igaz, hogy az államot szintén érdek hozza létre. További probléma akkor keletkezik – Paine

4 A karteziánus kor politikai filozófiáiban viszont realitásként jelenik meg a kormányzati hatalom társadalmi terjedelmének, mértékének kérdése, hiszen – a premoderntől eltérően – a fejlett nyugati társadalmakban már indokolatlan a mindenre kiterjedő, akár totális államhatalom szükséglete. Az állam, mint intézményrendszer legyen minél kisebb és racionális, és ezzel párhuzamosan a civil szféra szélesedjen arra, hogy szuverén és autonóm módon intézze saját ügyeit. A 20. század közepétől viszont létrejöttek olyan, az egész globális rendre ható jelenségek, amelyek ismét szükségessé tették az etatizmus mindenre kiterjedő kompetenciáját. Ilyen folyamat az atomkor globális fenyegetettsége, a multi- és internacionális monopóliumok gazdasági versenye, valamint a nemzetközi terrorizmus egyre aggasztóbb növekedése.

eszmefuttatása szerint –, ha a kormányzat intézkedései nagymértékben eltérnek a társadalom természetes hajlamaitól.

Ezt az állítását Paine az angol történelem különböző korainak lázadásaival és zavargásaival kívánja alátámasztani. Szerinte gyakorta maga a kormányzat volt az oka annak, hogy a társadalom életében zavarok keletkeztek, s ezt azzal állítja szembe, hogy a helyi közösségek tagjainak természetes szövetségei, társulási viszont önmagukban nem okoztak volna lázadásokat és zavargásokat. E két feltétel szembeállítását eléggé erőltetett abban az értelemben, hogy Paine nem fogadja el azt a tényt, hogy az állam és a civil alapokon szerveződő közösségek hosszú távon abszolút módon egymásra utaltak. Mindez annak tudható be, hogy az állam, mint szükségszerűség, ha jól oldja meg a reá bízott feladatokat, funkcionálisan pozitív szerepet tölt be.⁵

A különféle történeti korszakokban ennek a mérlegelvnek az egyik legfontosabb szakítópróbája az adóztatás kérdése. A kormányzat, a hatalom önkorlátozásán, realitásérzetén múlik, hogy az állam egészének működéséhez természetesen szükséges adóbevételeket milyen mértékűvé teszi. Ott, ahol hosszú ideig túlzott és egyenlőtlen az adó mértéke, a civil társadalom huzamosan szegény és elégedetlen, nem csoda, hogy állandó a zűrzavarra való hajlam. Paine helyesen érzékeli, hogy ha a közösségekben hiányzik a boldogulásra és a boldogságra való kilátás, akkor az államnak állandó belharcokra kell berendezkednie. Kitűnik ebből a gondolatmenetből az a tény, hogy konszenzus az állam és a civil társadalom között csak a kölcsönösen garantált és betartott elvek figyelembevételével lehetséges. Paine példázata szerint, amikor az Egyesült Államok létrejött, a formális előzményekből arra lehetett következtetni, hogy ez az állam a világon a legbékétlenebb lesz, hiszen a kivándorlók különböző nemzetekhez tartoztak, különböző nyelveket beszéltek, különféle kormányzati formákat ismertek korábban, eltérő habitusúak voltak, sokféle vallást gyakoroltak. Mégis az történt, sokak nem kis meglepetésére, hogy a társadalom kölcsönösen kikristályosított elvein és gyakorlatán alapuló, egységes jogrendszert létrehozó berendezkedést valósított meg, amely az Óvilághoz képest jóval korszerűbben és probléma mentesebben működött. Ez a képlet sem ilyen egyszerű, hiszen az amerikai példában ugyan megoldódtak a korábbi Európa gondjai, mint amilyen a feudális elnyomás, az udvari kiváltságok nyomasztó terhe, a kereskedelem és ipar korlátozása, magas adók stb... voltak, mindezek helyett viszont kitermelődtek az Újvilág újfajta, és nem kevésbé súlyos ellentmondásai.

Egyetértünk Paine eszmefuttatásának záró gondolatával, miszerint az amerikai forradalom egyik nagy újdonsága az volt, hogy létrehozta az elvek érvényének kormányzati szerepét, és ezzel jelentősen korlátozta bármelyik kormányzat túlhatalomra való lehetőségét. Mindezt alátámasztják Alexander Hamilton szavai is:

5 Ha viszont az állam maga hatalmi harcok keresztüzébe kerül, s különböző érdekek gyújtópontjává válik, akkor negatívan hat a társadalom működésére. A két összetevő között egyfajta mérlegelv érvénye szükséges: képes-e az állam, kormányzat a társadalom koherens céljait és feladatait képviselni és gondozni, avagy pusztán önhatalma fenntartása a cél, s ennek érdekében a civil társadalmat teljes egészében korlátozza és leigazza.

„...a szuverén hatalom természeténél fogva rosszul tűri az ellenőrzést, és ez hajlamossá teszi a hatalom birtokosait, hogy rossz szemmel nézzék a működésüket korlátozni vagy szabályozni óhajtó külső próbálkozásokat. Ebből a szellemből fakad, hogy minden politikai társulásban, amely a csekélyebb szuverenitások érdekközösségbe tömörítésének elvén alapul, a kisebb vagy alacsonyabb rangú bolygókat valamiféle centrifugális erő örökösen arra ösztökéli, hogy el akarjanak szakadni a közös központtól. Nem nehéz magyarázatot találni erre a hajlandóságra. A hatalomvágyban gyökerezik. (A. Hamilton 131, 1998).

Mindezek az érvek alátámasztják a felvilágosodás korszakának a feudalizmusból a polgári típusú világba történő, modern eszmeiségű, demokratikus kormányzati forma létrehozására irányuló küzdelmét. Paine mérlege kézenfekvő ugyan saját korában, de mint megvalósítandó cél még napjainkban, a 21. század küszöbén is érvényes:

„...a kormányzat semmi más, mint a társadalom elvei alapján működő nemzetközi társulás” (Paine 1995, 138).

A civil társadalom és a különböző kormányzati formák összefüggéseinek vizsgálatában fontos szerepet kap a felvilágosodás kora óta a ratio és az individuum kapcsolattípusainak értelmezése. Az előzőekben bemutattuk, hogy az Egyesült Államok létrejöttének szellemi forrásaiban mekkora jelentőséggel bírt az ész és a kinyilatkoztatás szintézise, mint a civil társadalmat alapozó háttér.⁶ A legfőbb szerepet itt a társadalmi szerződés elve tölti be. Ennek alapgondolata az, hogy az erkölcsi eszmények nem a túlvilági entitásokra vezethetők vissza, hanem gyökерük az egyéneket tömörítő közösségek belső kapcsolatrendszeréből fakad. Ehhez szorosan kapcsolódik az a tény, hogy a felvilágosodás késői korszakának gondolkodójánál már az új erkölcsi rendszer túllép a korábbiakban már jellemzett természetjog elvén. A fordulópontot David Hume színrelépése jelentette, aki látványosan szakított a korábbi, transzcendens rendből eredeztetett, morális alapú természetjoggal. A transzcendens moralitás létrejötté A. B. Seligman szerint szoros összefüggésben volt a tengelycivilizációk (Axial civilization) jelképrendszereinek kialakulásával:

„A kereszténység, mint tengelycivilizáció megjelenése, vizsgálódásunk szempontjából döntő jelentőségű. E történelmi fordulattal (a nagy civilizációk, illetve történelmi vallások színrelépésével) ugyanis gyökeresen átalakult a gondolkodás a társadalmat és a kozmoszt irányító hatalmak közti viszony ter-

6 Mindennek gyökereit akkor tárhatjuk fel adekvát módon, ha megvizsgáljuk azokat a fontos előzményeket, amelyek a társadalom alakzatáról vallott közfelfogást létrehozták. Ez azért kívánatos, mert a modern civilizáció modelljeinek kialakulásában példaértékű. A 17. és 18. századi angol és francia filozófusok munkásságában kristályosodik ki a ratio és az individuum modern fogalma. Ennek lényege, hogy az erkölcsi értékek forrásait áthelyezik a középkori transzcendens világképből a földi, racionális eszmerendszerekbe.

mészétéről. A tengelykor szétválasztotta a korábban egymásba fonódott égi és földi rendet, és a társadalmat a kozmikus (tehát transzcendens) szférától függetlenül, ám azzal feszültségben állva képzelte el.” (Seligman 1997, 77).

Ebben az értelemben meghasonlott a földi és égi világ között létező egység eszméje. A kereszténység hitelvei az erkölcsi tekintély forrását a transzcendens szférába állítják, és az erkölcsi kívánalmakat az isteni kinyilatkoztatásból eredeztetik. A keleti vallásoknál viszont a morális parancs a földi léttel való megbékélésből bontakozik ki. A keresztény kultúrában az emberi lét, a transzcendentalitáshoz képest, kiszolgáltatott és alávetett. Ez az elv egészen a felvilágosodás koráig, mintegy másfélezer éven keresztül volt érvényben. A modern kor kezdetétől fokozatosan nyert teret az európai eszmetörténetben az a gondolat, hogy az erkölcsi rend forrása már a földön keresendő az autonóm egyének mindennapi közösségeiben. Ezzel párhuzamosan a hit iránya is áthelyeződött a túlvilágról az emberi észre.⁷ Mindezt azért fontos kiemelni, mert az egyéni és társadalmi létezés legfőbb alapja a lélekbe belétáplált kegyelemhez való viszony.

„A kálvinizmus a kívülről érkező kegyelem hatékonyságának tagadásával megfosztotta a papokat közvetítői feladatuktól. A szakramentális teológia fogalmaival leírva ez annyit tesz, hogy „szentségtelenítették” az úrvacsorát, azaz nem tekintették többé a kegyelem eszközének. A kálvinizmus, mely nem hitt az emberre kívülről erőltetett normák üdvhatásában, az isteni törvényeknek való önkéntes engedelmséget tette az igaz keresztényi élet egyetlen forrásává.” (Seligman 1997, 79)

Ezáltal a kálvinizmus új eszméi egy újfajta közösségi alapon szervezett keresztény világot tettek követendővé. Hangsúlyoznunk kell a civil társadalom összetevőinek vizsgálatakor, hogy fontos szerepe van ebben a társadalom tagjainak vallásokhoz való viszonyának. A kálvinista üdvtan szerint az úrvacsora szentségének újfajta felfogását kell kialakítani. A fő cél már nem az, hogy a közösség tagjai együttesen vesznek részt e szentségben, hanem az, hogy az individuumok saját, autonóm elhatározásuk alapján vállalják magukra Isten akaratának képviselését.⁸ Mindez magával vonta azt a folyamatot is, amelyben megváltozott az emberi kapcsolatok természete annyiban, hogy nem a premodern természeti világképek alapján szövéődtek, hanem metafizikai alapú ideológiaként jelentek meg.⁹

7 Fontos szerepe van ebben az átmenetben a kálvinizmusnak is. A protestáns teológia létrejötté a katolicizmus hagyományainak megváltoztatására forradalmi újítást vitt véghez abban az értelemben, hogy a korábbi szakrális kegyelemtant a transzcendens miliőből az ember személyiségébe ültette át, s így ez az evilágban vált teljesíthetővé.

8 A civil társadalommal való összefüggésben a kálvinizmus további fontos újítása, hogy átalakította a keresztény társadalom követeléseit. Ennek legfőbb jellemzője az, hogy az egyén számára lehetőségként jelent meg az, hogy kiszakadjon a korábbi premodern rokonsági és lakóközösségi állapotból, és megteremtették az új típusú közösségi kapcsolatokat, amelyek alapja a nagyfokú bizalom és a szerződések.

9 Ennek a változásnak a legszélesebb körű modelljeit a skót felvilágosodás vallásbölcselete dolgozta ki.

Hozzá tartozik mindehhez az a tény is, hogy fokozatosan átalakultak a közösség tagjainak kapcsolatait befolyásoló tekintélyelvek is. Ez a mindennapi gyakorlatban úgy érvényesül, hogy a szellemi gyökerek már nem a transzcendens milióból származtak, hanem a hívők megegyezésén alapuló megállapodásaiból és a közösség tagjai közötti egyenlőségi viszonyokból – beleértve a lelkipásztorokat is – bontakoztak ki.

Ebben a szellemi és lelki forradalomban új értelmet kapott a vallási élet és a világi hivatások összefüggése is. Ennek legfontosabb eleme az, hogy a protestantizmusban nyert elismerést a választott hivatásgyakorlás, mint az üdvözülés egyik lehetséges formája. (Ebben a vonatkozásban használja már a hivatás szót Cromwell is.)

Max Weber szerint a protestáns etika kialakulásának egyik legfontosabb összetevője az újkor kezdetének megváltozott gazdasági rendje, a „kapitalizmus szelleme”. Felhívja a figyelmet arra, hogy a hivatáseszme létrejöttében az új gazdasági világ csak részszerepet tölt be. Ebből fakadt a modern kor kezdetének embere számára az újfajta erkölcsi- és felelősségtudat, amely már az evilág racionális intézményein belül törekedett az elfogadtatásra és a tökéletesedésre. A kegyelem szentsége már nem transzcendens előzményekből fakad, hanem a földi mindennapiság indíttatása. Ennek a gondolatnak a beteljesedése a 17. századtól kezdve az az elv, hogy a hivatás és kegyelem összefüggése már nemcsak a vallást gyakorló kiválasztottak monopóliuma, hanem az egész társadalomra érvényes. Mindez legkifejtettebb formában az angolszász eredetű észak-amerikai puritanizmusban valósult meg. Ez a folyamat a 17. század második feléig tartott, amikor a puritanizmus általános válsága miatt át kellett értelmezni a kegyelem és hivatás összefüggéseit.

„A civil társadalom kialakulásának történetében a 18. századra erősödött meg a modern ember követendő képe, amely továbbra is megőrizte az Istenhez viszonyított transzcendentalitás státuszát. „Az egyén e belső meghasadtága az aszketikus protestantizmus intézményesülésének – köznapibb nyelven: szellemi hagyományainkba és erkölcsiségünkbe való beépülésének – sajátos módjával áll összefüggésben. Mint korábban láttuk, a személyiség e megosztottsága a polgári társadalom eszméjének egyik legfontosabb forrásává vált, s nemcsak a civil társadalommal kapcsolatos kérdéseket előlegezte meg, hanem a kérdésekre adandó válaszokat is.” (Seligman 1997, 90).

A civil társadalom politikai filozófiájának 19. századi történetében már az individualizmus, a szabadság és az önrendelkezés joga kerül az értekezések középpontjába. A kontinentális hagyományra jelentős hatást gyakorolnak az észak-amerikai szerzők írásai. (R. W. Emerson, Garrison, Thoreau) Kifejezést nyer az értelmezésekben, hogy a demokrácia és az emberi jogok kérdése elsősorban filozófiai igazságokként értelmezendők. Az amerikai szemléletben – a jeffersoni alkotmányból is következően – az új típusú kormányzat forrásaként a morális egyén, mint szentségekkel felruházott lény jelenik meg. Ennek gyökerei kétfajta hagyomány találkozásából fakadnak: egyrészt a felvilágosodás immáron klasszikus eszméiből, mint a rousseau-i

társadalmi szerződés elve, az alapvető szabadságjogok, illetve az államhatalom korlátozásának elve; másrészt a továbbra sem elfeledett vallásos transzcendencia világából. Ezek a viták alapozzák meg a modernitás új civilizációjának lehetőségét. Itt a civilitas eszméje már azokban a kívánalmakban fejeződik ki, amelyek az emberek egyenlőségéről, az általános választójog kivívásáról és a polgári státusznak az egész társadalomra való kiterjesztéséről szólnak. Mindez már a civil társadalom 20. századra előre vetített fontosságát jelzi. Az eddigiekben bemutattuk azt a folyamatot, amelyben a civil lét természetjogi bölcselete szervesen összekapcsolódott a vallási hagyomány formáival, s ez az ötvözet vált a 19. században a civil társadalomért folytatott érvelés fő gondolatává. Gondolatmenetünk következő fázisában a civil társadalom és az állam kontextusának összefüggéseiben a társadalom és az egyén kapcsolatrendszerének univerzális kérdéseit tesszük mérlegre. Ezzel kapcsolatban teszi fel a kérdést J. S. Mill:

„Hol van hát az egyén szuverenitásának jogos határa? Hol kezdődik a társadalom hatalma? Mennyit kell az emberi életből az egyéniségnek és mennyit a társadalomnak a hatáskörébe utalni?” (Mill 1983, 166).

Válaszának kiindulópontja eléggé profán, amennyiben leegyszerűsítve azt mondja, hogy mindkettő reális érdekei szerint részesüljön az életből. Ezt követően tagadja a különféle társadalmakkal kapcsolatos szerződéselméleteket, mert úgy gondolja, hogy tévedtek azok, akik elméleteikben visszamenőleges hatállyal ebből próbálják levezetni az emberi társadalmak kialakulását.

A prehistorikus kor végét az emberek biztonságérzetének megalapozásától származtatja, amely azért jött létre, hogy a létbizonytalanságból fakadó félelmeknek határt szabhassanak. Mindebben fontos szerepet tulajdonít az önérdekre épülő eredményeknek, amelyek a társadalmi eredményekkel összhangban értelmezhetők. Kiemelten foglalkozik a nevelés kérdésével, amelyet a pozitív társadalmi és egyéni eredmények fejlesztésében tart fontosnak. Érvelésében erőteljesen alapoz az érzület-etikai késztetésekre. Mindezt az egyéniség sajátos hatóterületein képzeli el, ahol az emberek egymásra irányuló cselekedetei érelik ki azokat a szabályokat, amelyek a későbbi hasonló cselekedetek megítélésében irányadóak lehetnek. Ezután részletesen elemzi a közösségen belüli egyének kapcsolatainak indítékait.

„Azt állítom tehát, hogy egy ember viselkedésének és jellemének azon része miatt, amely kizárólag őt érinti, s másokkal való kapcsolataiban nem hat azok érdekei ellen, nem lehet más kényelmetlenségnek kitenni, mint amelyek a többiek kedvezőtlen véleményéből mintegy elkerülhetetlen következnek.” (Mill 1983, 169).

Kiemelt szerepet tölt be a gondolatmenetben a tekintélyelv méltóságának vizsgálata, abban az értelemben, hogy valaki eszességének fogyatékoságai miatt veszíti-e el tekintélyét, avagy azért ítélik el, mert megsérti mások jogait. Ebben a logikában az

is választóvonalnak tekinthető, hogy az egyén önmagának okozott-e sérelmet, avagy a társadalomnak. Az utóbbi esetben szigorúbb büntetést érdemel. Finomítja a cselekedetek megítélésében azt az esetet, amikor valaki nem közvetlenül okoz kárt másoknak; ekkor korlátozni szükséges viselkedését. Mill utópisztikus feltételezése az, hogy az olyan dolgokat okvetlenül meg kell és meg lehet akadályozni, amelyekről bebizonyosodott, hogy a történelem kezdetétől napjainkig mindenki számára károsak. Ez az érvelésmód itt arra épül, hogy ne kövessük el ugyanazokat a hibákat, amelyeket a történelemben már sokszor elkövettek, s bebizonyosodott, hogy a későbbiekben is hibának számít elkövetésük.

Mill eszmefuttatásának pedagógiai jellege abban is kifejeződik, hogy a közösség felelősségének körébe utalja a célok érdekében felhasznált eszközök és módszerek minőségét. Arra a kérdésre, hogy a közösség vagy a társadalom beavatkozzék-e a tisztán magánügyekbe, Mill azt válaszolja, hogy nagy a veszélye annak, hogy a közbelépés rosszkor és rosszul történik. Mindezzel rámutat arra, hogy a társadalom és az egyén, valamint a társadalom és a közösségek között fennálló, érdekalapokon szerveződő kapcsolatrendszer igen nehezen szorítható szabályok közé, hiszen maga az egyén, a közösség és a társadalom is állandó változások közepette egzisztál. Ennek illusztrálására Mill a saját korát megelőző háromszáz esztendő európai történelméből hoz példákat. Ezek legfőképpen a különféle valláshoz tartozó hívek közötti ellentéteket mutatják be az egyén és a társadalom tükrében. Mindennek a terjedelme a kisebbségi csoportok üldözésétől egészen akár egy munkaszüneti nap bevezetése körüli vitáig terjedhet.

Mill iménti gondolatmenetét az egyén egyetemessége és partikularitása alapján tehetjük mérlegre a civilis eszme szempontjából. Az egyetemes egyén történeti gyökereit tekintve valamikor a kozmosz sorsának volt részese.¹⁰ Ezt az összefüggést csak árnyalják a kereszténység civilizációvá válásának körülményei. Balázs Zoltán szerint mindez

„...azzal járt, hogy a radikális döntés, amely eleinte egy közösséghez való csatlakozásban teljesedett ki, egyre fiktívebbé vált. Mindenki kereszténynek született, a hitet készen kapta, annak minden egzisztenciális és életvitelt illető következményével. Ennek ellenére az új vallás egyik meghatározó vonását adó emberkép volt, erősebbnek bizonyult a történelmi körülményeknél, és továbbra is hatékonyan alakította azokat. Már a korai évszázadoktól fogva keresni kezdték azokat az alternatív módokat, amelyek révén a hitet továbbra is radikális választás, döntés révén lehet vállalni. Ez egyúttal hatásos közösségformáló erőnek is bizonyult.” (Balázs 2003, 40).

10 A görög polisz működése az égi minta földi projekciója. Mindkettőnek harmóniára kell törekednie. A kereszténység eszkatologikus hajlama tette egyéni döntéssé a hit vállalását, amelyben az ember saját személye okán részesül. A kereszténység legitimitásának elterjedésével a korábbi kozmikus rend, mint külső világ, teljesen összezsugorodott. A keresztény ember hitének személyes aspektusa a teremtőhöz már a kanonizált liturgia szűk terében fejeződik ki. Míg a korábbi időkben a kozmoszsal létesített kapcsolatot akár empirikus ismeretek is megalapozták, addig a teremtőhöz való viszonyt már csak a hit misztériuma mezsgyéjén közelítheti meg a keresztény hitvalló.

Az egyéniség partikularitásának kérdése az autonóm módon való cselekvés vizsgálatával kezdődik. Ezt egyenrangúnak tarthatjuk az egyéni cselekvéssel, amelyben a megismerő alany tölt be meghatározó szerepet. Ez a kérdés jelenkorunkban, mint az egyéniség egyetemessége és partikularitása, abban a folyamatban oldódik fel, hogy az önreferenciális kijelentések a politikum területén kitüntetett szerepet kapnak, mivel bennük kozmikus gyökereket sejtünk. Ez azonban, mint filozófiai probléma, kisebb jelentőséggel bír ahhoz képest, hogy jelenkorunkban mindez a tömegtársadalom körülményei között történik.

A civil társadalom eszmetörténeti forrásainak értelmezésekor fel kell hívnunk a figyelmet a politika és a morál egymáshoz való viszonyaira. Nagyjából a reneszánsz koráig szorosan összetartozott a politikai jellegű kérdésfeltevések megválaszolása a velük kapcsolatban lévő morális tényezőkkel. Machiavelli főművében hívja fel a figyelmet arra, hogy az erkölcsi eszmények képviselőit nagyban csökkenti a politikusok döntéseinek eredményességét. Elsőként fogalmazza meg az újkor hajnalán az erény és a bűn adott szituációban való alkalmazásának módját. Számára a közösség érdekeinek összessége tűnik a legfontosabbnak.

„Mert igen kevés példás kivégzés után könnyörléteesebbnek tartják a fejedelmet, mint némelyeket, akik túlzott könnyörléteből szabad folyást engednek a rendetlenségnek, az pedig öldöklésre és rablásra ad alkalmat. A rendetlenség ugyanis általában az egész közösséget veszélyeztet, az uralkodó által elrendelt kivégzések pedig egy-egy személy ellen irányulnak.” (Machiavelli 1981, 121).

A premodern gondolkodáshoz képest itt jelenik meg az az újítás, hogy az erkölcs-höz való viszony immáron nem isteni eredetű, valamiféle sorsszerűségnek kiszolgáltatott, hanem maga az autonóm ember – akár egy fejedelem – saját akaratából származik. A modern kor kezdetén az erkölcs-höz való viszony, mint a civil társadalom egyik alapkérdése, szorosan kapcsolódik a civilizáció fogalom értelmezéseihez. Civilizáltak tartják azt a közösségi formát, amelyik a „jó” megvalósításához kötődik, boldogságot és gazdagságot teremt. Civilizálatlan az a forma, ahol a szenvedés, a nélkülözés és a boldogtalanság jellemző hosszabb távon. Később Paine korának egyik kérdésfeltevése is ez, s ennek oka nem annak tudható be, hogy a civilizáció elméletei hiányoznának, hanem ezen elméletek működése akadályokba ütközik. Szerinte korának európai kormányai, noha ismerik és vallják az európai egyetemes civilizáció elvét, működésükben mégis az ellenkezőjét alkalmazzák. Politikai döntéseik következtében gyakorta alakulnak ki barbár és civilizálatlan helyzetek.¹¹

11 Paine megkülönbözteti az állampolgárok civilizációs igényeit és érdekérvényesítéseit, valamint az országok kormányzatainak a civilizációs elvekhez való viszonyát. Míg a lakosok törekednek egymás civilizálására, addig maguk a kormányzatok inkább háborúznak, és a civilizált hajlamú polgárok által megtermelt javakat a háborúk keltette civilizálatlan állapotokra pazarolják. Ennek oka az, hogy a 18. század második felének európai kormányzatai anyagi szempontból jövedelmezőbbnek találják a civilizálatlan helyzetek fenntartását. Ez alapján különbözteti meg Paine a kormányzattípusokat, mert a polgári politikai rend a törvényei alapján egy országon belül működik, míg az udvari vagy kabinetkormányzat elsősorban külföldön valósítja meg céljait, s ezzel erősíti a civilizálatlan élet primitív rendjét.

Paine gondolatmenetében itt nyer jelentőséget a forradalmak szerepe, amelyek azal a céllal születnek, hogy megváltoztassák a kormányzat erkölcsi állapotát. Az erkölcsi közállapotok megváltoztatásának igénye elősegíti a civilizált élet formáinak kialakítását. Ennek politikai és gazdasági következménye, hogy csökkennek az adóterhek, és a kultúra szerepe nagyobb jelentőséget nyerhet. A békés kereskedelem – Paine állítása szerint – barátságossá teszi az embereket, egymás hasznosságát feltételezik, sőt, a nemzetek is hasznosak egymás számára. Mivel a kereskedelem az emberek érdekeinek természetes és speciális érdekeit is kifejezi, ezért ez egy jelentős lehetőség arra, hogy létállapotukat hatékonyan javíthassák. Paine állítása a kereskedelemről saját korában reális alternatívának tűnt ugyan, de a későbbiekben bebizonyosodott, hogy mindez csak illúzió. A modern és fejlett államok és a velük párhuzamosan létrejött multinacionális monopóliumok új helyzetet teremtettek, és ugyanúgy folynak a kormányzatok irányításával civilizálatlan körülményeket teremtő háborúk, mint Paine korában, ugyanis a globális kereskedelmi érdekek nagymértékben képesek befolyásolni saját érdekeik alapján, az egyes kormányzatok működését.¹²

Ehhez kapcsolódóan a modern civil társadalom történetének következő fontos kérdése a hatalom és szubjektum viszonya. A különféle emberi kultúrákban a közösséget alkotó egyének tipikus kapcsolatrendszerei hozzák létre a szubjektum fogalmát. A 20. században Michel Foucault kutatásai nyomán vált jelentőssé e kérdés vizsgálata, s ennek széleskörű irodalma alakult ki. E kérdés feltevése nem új keletű, hiszen többek között korábban, már Freud, Jung és Lacan is behatóan foglalkoztak a probléma leírásával.

Foucault három aspektusból teszi mérlegre a kultúra és a szubjektum lehetséges kapcsolatait. Az első a tudományos státuszú, beszélő szubjektum tárgyiasítása, amelyet filológiai és szemantikailag elemzett. A második „a megosztó társadalmi gyakorlat” kérdése, ami szerint a szubjektum vagy önmagán belül megosztott, vagy pedig másoktól elválasztott. Erre a típusra hozza fel példaként az őrült és normális, a beteg és egészséges, valamint a bűnöző és a jófiú párhuzamokat. A harmadik eset, amikor az emberek önmagukat alakítják át szubjektummá. Ezt a típust Foucault a szexualitás területén keresztül vizsgálja.

A problémakör forrása mindenképpen a szubjektum és a hatalom viszonya. Foucault szerint legelőször a tárggyal kapcsolatos fogalomalkotások módját szükséges megvilágítani, ugyanis a fogalomalkotásnak szerinte nem szabad pusztán a tárgy elméletén alapulnia, mivel nem tekinthető önmagában a tárgy elmélete a fogalomalkotás alapjának. A fogalmak létrejöttének megértését a szélesebb történeti összetevők alapján szükséges vizsgálni. Mindez abban az összefüggésben értendő, hogy a modern korban a politikai alapon alkalmazott racionalitás mértéktelen hatalmi szerepet tulajdonított önmagának. Foucault veszélyesnek tartja a racionalizáció kifejezés egységes használatát. Inkább az egyes racionalításokat szükséges elemeznünk és nem az általános értelemben tételezettet.

12 Például a II. világháború utáni korszakban a gyarmatosítás ugyanúgy folytatódik, mint korábban, csak más eszközökkel, mert nemcsak katonai erőszakkal lehet gyarmatosítani, hanem piaci-fogyasztói magatartás kialakításával, kulturális eszmények terjesztésével, s akár életformaminták erőltetésével is.

A hatalmi viszonyok érvényesülésének megértését – Foucault szerint – az eddigi-ektől eltérő módszerrel szükséges megkísérelnünk: inkább a hatalommal szemben létrejövő ellenállások formáit kell kiindulópontnak tekintenünk. A következő ellenszegülési formákat elemzi: a férfiak nők felett, a szülők a gyermekek, a pszichiátria az őrültek, az orvostudomány a népesség és a bürokrácia az emberek életmódja felett értett uralmát. Milyen közös alapokat fedezhetünk fel az iménti ellenszegülés típusokban? Foucault analízise hat formát különböztet meg:

1. Mindegyik típus küzdelme politikai határokon átvívelő, nem egy-egy országhoz kötött, s speciális gazdasági miliőhöz sem tartoznak.
2. A különféle hatalmak által gyakorolt hatások ellenében lépnek fel.
3. Mindegyik közvetlenül hat, ugyanis a számukra legközelebb álló kapcsolatban nyilvánul meg, s nem átfogó megoldásra tartanak igényt.
4. Közös az is, hogy mindegyik típus megkérdőjelezi az egyén státuszát, s arra törekednek, hogy az egyént igazán egyénivé tegyék, de úgy, hogy a közösségi élet ugyanakkor ne zilálódjon szét.
5. Ezen ellenszegülések a hatalom kompetenciájával a tudást és a képzettséget állítják szembe úgy, hogy korlátozni kívánják a tudás olyan kiváltságait, amelyek a titkolózással, a ferdítéssel és a misztifikációval vannak kapcsolatban.
6. Mindegyik típus közös kérdésfeltevése önmaguk autonóm azonosságtudatának értelme. Tehát e hat küzdelem típus orientációjának fő iránya a hatalom technikájára, formájára vonatkozik.

„A hatalomnak ez a formája arra a közvetlen mindennapi életre gyakorolja hatását, amely kategorizálja az egyént, megjelöli saját individualitásával, hozzáragasztja saját identitásához, rákényszeríti az igazság törvényét, amelyet az egyénnek fel kell ismernie és el kell fogadnia, és amelyet őbenne másoknak fel kell ismerniük és el kell fogadniuk. A hatalomnak olyan formája ez, amely egyénekből szubjektumokat hoz létre. A szubjektum szónak két jelentése van: az egyikben az egyén irányításon és függőségen keresztül másnak van alávetve (subject to), a másikban pedig egyfajta lelkiismeret vagy önismeret saját identitásához köti. Mindkét jelentés egy hatalmi formára enged következtetni, amely az egyént valaminek alárendeli, aláveti.” (Foucault 1997, 272-273).

Ezzel összefüggésben Foucault az ellenszegülések három típusát különbözteti meg: az uralmi formák elleni; a kizsákmányolás formái elleni; valamint a szubjektivitás és az alárendelés formái elleni küzdelmeket. A történelemben ezek különféle módon jutottak érvényre, külön-külön is előfordultak, de akár keveredve is. Napjainkra a szubjektivitás alárendelése elleni küzdelem került a középpontba. Ennek kezdete – Foucault értelmezésében – a reformáció kora. Természetesen számtalan érvt lehet felhozni Foucault állítása ellenében, például azt, hogy mindezek a fajták alapvetően származtatott jelenségek, vagy ökonómiai és társadalomlélektani tendenciák következményei, s visszavezethetők a termelőerők, az osztályharc s akár az ideológiai struktúrák alapjaira, de Foucault igazsága megáll abban az értelemben, hogy ezek a

típusok összetett és körkörös rendszerben állnak egy adott kultúrában az egyéb formákkal.

Gondolatmenetének következő eleme az állam fogalmának helyzete a szubjektumhoz való viszonyában. Kiemeli, hogy az állam elsősorban a közösségben, az egészben, osztályokban vagy csoportok érdekeiben gondolkodik, s hozzáteszi, hogy az állam hatalma egyszerre individualizáló és totalizáló jellegű. E kétféle eljárás legfontosabb jellemzője az, hogy a modern állam új politikai formába integrálta a korábbi, keresztény világ hatalmi technikáit. Ezt nevezi Foucault lelkipásztori hatalomnak. Ennek jellege az üdvözülésre orientálódik. Természetesen a modern állam sokkal bonyolultabb szerveződésű modell, és léteznek olyan technikák, amelyekkel az individualitásformák is beleépíthetők. Az egyéniségeknek mindössze azt kell teljesíteniük, hogy megfeleljenek a kívánatos mintáknak. Ezek a minták egy adott társadalomban, államhatalomban különféle diskurzusokban nyernek teret. A szubjektum és a hatalom közötti kapcsolatrendszer legfontosabb érintkezési felülete az adott diskurzusokhoz való viszony. Ez viszont szintén hatalmi kérdés, hiszen az uralom által irányított és ellenőrzött diskurzusok általában erőteljesebben hatnak, mint a szubjektumok által keltettek:

„... föltételezem, hogy minden társadalomban ellenőrzik, kiválogatják, megnevezik a diskurzusok termelését, majd a termékeket újra elosztják, mégpedig bizonyos számú eljárás szerint, amelyeknek az a szerepük, hogy csökkentsék a diskurzus veszélyeit, uralmukba kerítsék véletlenszerű megjelenését, kiküszöböljék súlyos, fenyegető anyagiságát.” (Foucault 2 1998, 51).

Ez a gondolat mindnyájunk számára ismert, hiszen még a 20. században is gyakori a diskurzusok szabad használatának központi- és öncenzúrája. Tehát, jól meg kell gondolnunk, hogy mit, mikor, miért és hogyan mondunk ki. Foucault olvasatában a történelem önmagában különféle diskurzusok erőviszonyaiban jelenik meg, és a különféle uralmi rendszerek és az alávetettek közötti viszony kifejeződése. Nemcsak benne, hanem érte is folyik a küzdelem.

A szubjektum és hatalom kérdésének iménti összefüggései nagymértékben rávilágítanak arra, hogy milyen módozatai lehetségesek a hatalom gyakorlásának a civil társadalomban, illetve a hatalom hogyan viszonyul a civil társadalomhoz. Foucault olvasatában a hatalom gyakorlásának eszközein van a hangsúly, hiszen a viszonyokban a közvetlenséget, az érintkezési pontokat keresi.¹³

Általában a szorosan szervezett intézmények vonatkozásában szigorúan összehangolt szabályok érvényesülnek, míg az élet egyéb, civil területein szabadabban megválaszthatók az alkalmazott típusok. Az előbbire példa az oktatási intézmények rendszere, ahol a működés minden területére kiterjedő szabályrendszer teremti függelmet. Az utóbbi esetben – például két barát beszélgetésében – a leg-

13 A hatalom eszköztára feltétlenül képességekhez kötődik, s mindez a diskurzusokba szőtt kommunikációs viszonyokban értelmezhető. Fontos maga a közvetítő közeg is, a nyelvhasználat, a jelrendszer, a titkos kódolások és a szimbolikus formák. A hatalmi viszonyok és kommunikációs formák mindig helyzetfüggők.

változatosabb, szabad formák érvényesülhetnek, s itt csak az öncenzúra szabhat határt. Ez a kérdés egyértelműen vezet az adott hatalom sajátos természetrajzá-
nak feltárásához.

„A hatalom gyakorlása nem egyszerűen egyéni vagy kollektív résztvevők között fennálló viszony, inkább az a mód, ahogy bizonyos cselekvések megváltoztatnak más cselekvéseket. Természetesen azt is jelenti, hogy nem létezik az a bizonyos Hatalom, nagybetűvel, vagy anélkül, amely állítólag koncentrált vagy szétszóró állapotban egyetemesen létezne. A hatalom csak akkor létezik, mikor a gyakorlatban alkalmazzák, még akkor is, ha természetesen beépítik azoknak a lehetőségeknek sokrétű mezejébe, melyek állandó struktúrákra gyakorolnak hatást. Ebből következik, hogy a hatalom nem megegyezési funkció. Magában véve nem egyenlő a szabadságról való lemondással, a jogok átruházásával, a tömegek hatalmának kevesek által való képviselésével (ami nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a megegyezés a hatalom létezésének vagy fennmaradásának feltétele legyen); a hatalmi viszony lehet egy előzetes vagy állandó beleegyezés eredménye, de természeténél fogva nem konszenzus megtestesülése.” (Foucault 1998, 283).

E folyamat gyökerét Foucault az erőszakban keresi, és azt a kérdést teszi fel, hogy vajon bármely hatalom egyedüli és végső forrása-e az erőszak? Ez elsődlegesen mindig valamilyen konkrétumra hat kényszerítő erővel, és két előfeltétele van, egyrészt, akire az erőszak irányul, az egy cselekvő személyként legyen tételezett, másrészt, az erőszak a legtöbb esetben ellenhatást szül, azaz válaszok, reakciók és reflexiók jönnek létre. A kényszerítés alkalmazása igen összetett dolog, hiszen érvényesülhet pusztá, nyers erejével, megjelenhet érzetének fenyegetésével; s gyakorta nem is kell alkalmazni egy-egy beleegyezés megszerzéséhez, mindössze elég rá utalni, s ez még akár vicces is lehet.

Foucault szembesíti a hatalmi viszonyt a szabadsággal, ugyanis a hatalom gyakorlása fokozatosan számolja fel a szabadságot, hiszen hatalmat csak ott lehet érvényesíteni, ahol a szabadság valamilyen szintje létezik. Természetesen ez az értelmezés a modern kor hatalom- és szabadságviszonyainak körére érvényes. Állításának azonban ellentmond az a tény, hogy a modern polgári alkotmányok előírják a hatalom számára a szabadság domíniumainak fenntartását, azaz az államnak kell garantálnia – optimális esetben – a szabadságjogokat. Annnyiban közelíthetjük Foucault véleményét a 20. századi nyugat-európai gyakorlathoz, hogy a hatalom és a szabadság egy komplex politikai corpusnak a két oldala és egy adott társadalom szabadságfoka e kettő koherens egyensúlyától függ.

A hatalom különféle típusainak vizsgálatát Foucault gyakran köti intézményekhez. Ezt a fogalmat tágra értelmezi, s alatta nemcsak hatalmi, szervezeti formákat, például közigazgatást, kórházat, börtönt ért, hanem az egyének és társadalmi csoportok – például barátok, szexuális kapcsolatok, családi vonatkozások – közötti nexusokat is. Az intézményeknél a leglényegesebb elvárás az, hogy számukra a fennma-

radásuk elsődleges kérdés. Az intézményekben megnyilvánuló hatalmi korrelációkat Foucault az intézményeken kívüli mechanizmusokban leli föl. Rámutat arra, hogy ezek legfőképpen a társadalmi technikákban gyökereznek. S ezzel a logikával jutunk el oda, hogy hatalmi viszonyok nélkül nem létezhet a társadalom. Ennek alátámasztására azt hozhatjuk fel, hogy a társadalmat alkotó egyének, csoportok és közösségek érdekviszonyai szükségszerűen termelik ki a hatalmat, melynek fennmaradását viszont elsősorban intézmények garantálják, amelyek jól vagy rosszul működnek. Egyik sem létezhet a másik nélkül. Ugyanúgy döreség feltételezni a társadalom nélküli hatalmat, mint a hatalom nélküli társadalmat. Itt ugyanarra a következtetésre juthatunk, mint a szabadság és hatalom viszonyában: a hatalom, mint intézmény és a társadalom kapcsolata úgy kellene, hogy érvényesüljön jelenkorunkban, hogy a hatalom adekvát módon fejezze ki a társadalmat, és ezzel párhuzamosan a társadalom is adekvált legyen a hatalomhoz.

Természetesen ez a következtetés csak fogalmi megragadásában lehet ilyen kristálytiszt, mivel a mindennapi életben – legfőképpen a globalizáció világában –, a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális jelenségek regionális és interkontinentális kapcsolatrendszere oly mértékben vált bonyolulttá, hogy azt is örömmel nyugtázhadjuk, ha az adott hatalom és intézményei akár csak megközelíteni képesek a kor követelményeinek megfelelő koherens működést.

Mindennek azonban legatraktívabb manipulatív eszköze a *kognitív alapú befolyásolás*. Itt nem elsősorban az érzelmekre, hanem az értelemre próbálnak hatni. Ez a technika főleg az egyszerű és megkérdőjelezhetetlen logikára épít. Sajátos eszköze a befolyásolásnak az elmúlt évtizedben elterjedt mediatizált *globális manipuláció*. Ez a típus a manipuláció sokféle eszközét és technikáját egyesíti, és átfogó módon sarkall divatok vagy életstílusok követésére.

Miként lehet a manipulációk ellen védekezni? A megoldás egyik kulcsa a kultúrában található. Ennek fontos része a retorika, de ez az elmúlt fél évszázadban, a tömegtársadalom vonatkozásában, már szinte ismeretlen (Ez talán nem is véletlen!). A retorika világának ismerete azért lenne fontos, mert az egyén ennek birtokában könnyebben átláthatja a hazug és félrevezető manipulációkat. A retorika oktatása napjainkban a középiskolákban és az egyetemeken csak igen kevés helyen jellemző, mert a meggyőzés technikái elsősorban a kultúra világán kívül működnek, és ez is oka annak, hogy a tömegtársadalom tagjai nem készültek fel az *etikai reflexió* alkalmazására. A manipulációs technikák etikailag kifogásolhatók azért is, mert a társadalomban élő egyéneket olyan, szinte programozható automatáknak, rendszereknek, gépeknek tekintik, akik *input-output* alapon működnek. P. Breton a manipuláció elleni érvelésében a befolyásolás legfőbb káraként azt emeli ki, hogy

„a manipuláció a demokráciát fenyegeti. Pusztá léte aláaknázza a demokrácia alapjait, és leglényegesebb elemétől fosztja meg ezt a politikai rendszert, a szólásszabadságtól. Működése leginkább azokat szolgálja, akik sem a demokráciában, sem azokban a lehetőségekben, amelyeket a közvélemény megnyerésére kínál, nem látnak mást, mint a megsemmisítésére szolgáló eszközt.

Nyilvánvaló az összefüggés a gondolatszabadság ellen irányuló módszerek használata és a szabadságellenes értékek között.” (Breton 2000, 13).

Ez azért is fontos, mert ha a tömegtársadalmakban túlnyomóvá válik a manipulatív megoldások szerepe, akkor ez súlyosan sérti az emberi méltóságot, az egyéneket kiszolgáltatottá teheti, és nem utolsósorban, negatívan befolyásolhatja a szólás szabadságát. *A társadalomban élő egyén vonatkozásában a manipulációk közötti útvesztőből akkor kerülhetünk ki sikeresen, ha képesek vagyunk kulturális alapokon értelmezni a ránk zúduló üzeneteket, és a társadalom más tagjai iránti nyitottságunkat úgy vagyunk képesek megőrizni, hogy közben ne legyünk befolyásolhatók.* Ez pedig olyan normákat követel, amelyeket bármely szituációban autonóm módon vagyunk képesek alkalmazni.

A civil társadalom modern kori történetének néhány lehetőségét számba véve, meg kell állapítanunk, hogy a civilitas eszméje a racionalizmus elmúlt négyszáz esztendejében igen kalandos (!) utat tett meg. A Descartes és Hobbes korában elvetett magvak rendkívül szeszélyes gazdasági és politikai időjárásokban szökkentek szárbá. A civil lét fájának sok ága elszáradt ugyan, de helyükbe újak nőttek. A 21. századra maradt az a remény, hogy e fa gyümölcsei igazán beérnek, hiszen az autonóm civil szándék és cselekedet – ha nem kerül politikai és gazdasági érdek hatalmi szorításába – minden esetben világítótoronyként nyújthat igazodási pontot.

IRODALOM

- Balázs, Zoltán 2003, *A politikai közösség*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Breton, P. 2000, *A manipulált beszéd*. Ford. Láng J. Helikon Kiadó, Budapest.
- Foucault, M. 1997, *A szubjektum és a hatalom*. Ford. Kiss Attila Atilla. In: *Testes Könyv II*. Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged. A mű eredeti megjelenése: Michel Foucault: „The Subject and Power”, in: Hubert L. Dreyfus-Paul Rabinow: *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* (Chicago: University of Chicago Press, 1998), 208-226. o.
- Foucault, M. 2, 1998, *A diskurzus rendje. Székfoglaló beszéd a Collège de France-ban*. Ford. Romhányi Török Gábor In: M. Foucault: *A fantasztikus könyvtár*. Pallas Stúdió-Attraktor Kft., Budapest.
- Gellner, E. 2004, *A szabadság feltételei. A civil társadalom és vetélytársai*. Ford. Csaba Ferenc. Typotext, Budapest.
- Hamilton, A.–Madison, J.–Jay, J. 1998, *A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról*. Ford.: Balabán Péter. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Hobbes, Th. 1970, *Leviatán*. Ford. Vámosi Pál. Magyar Helikon, Budapest.
- Machiavelli, N. 1981, *A fejedelem*. Ford. Lutter Éva. Kriterion Könyvkiadó.
- Mill, J. S. 1983, *A szabadságról*. Ford. Pap Mária. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Paine, Th. 1995, *Az ember jogai*. Ford. Pap Mária. Osiris Kiadó – Readers International, Budapest.
- Seligman, A. B. 1997, *A civil társadalom eszméje*. Ford. Náday Judit. Kávé Kiadó, Budapest.

A TUDOMÁNY AUTONÓMIÁJA, A KUTATÁS SZABADSÁGA ÉS AZ EMBERISÉG ÖNRENDELKEZÉSE

Darai Lajos¹

Absztrakt

Az autonómia – önrendelkezés – fogalmának alárendelő használata: nagyobb egész részeként, tőle nem függetlenül működni „saját” jogon, meghatározottan – a nagyobb rész keretében való szabadság. Ennek megfelelően a „nem teljes” autonómia nem autonómia. Mellérendelő vagy önérvényesítő értelmű autonómia az „egészé”, míg az emberiség önrendelkezése lenne követendő a bolygónyi méretű gazdasági és kulturális törekvések világában. Ugyanakkor érdekérvényesítés folyik mindkét téren, ezért kérdéses, érvényesülhet-e egyáltalán emberiség szempontú gondolkodás. A tudomány, a filozófia vagy némelyik vallás talán pályázhatna erre a szerepre a nagyméretű országok, szövetségek, világvállalatok, gazdasági ágazatok, a pénzvilág, vagy a nagy egyházi közösségek érdekköre ellenében, sőt akár a műveltségi irányzatok, közösségi és egyéni világot átfogó érdekek, törekvések, értékek ellenében is. Mindezek fölél kellene emelkedni az egész emberiséget tekintetbe véve, ehhez azonban kellene elegendő erő és képesség a vizsgálódás, de még inkább a javaslatkétel elfogadtatásához és a megvalósításhoz. A folyamat igen bonyolult és nehéz, mert a felsorolt önérvényesítő rendszerek, makro tényezők szintén használják a tudomány eredményeit, sőt szinte kizárólag ők tartják fenn a tudomány intézményrendszerét. Ezért is vizsgálendő a tudomány önrendelkezése, melyet ma elsősorban a kutatás szabadsága jelent, aminek viszont ellentmond az intézményrendszer finanszírozási gyakorlata. A probléma feloldása véleményünk szerint a tudomány oldaláról képzelhető el, mert az intézményi oldal várhatóan nem adja fel érdekét. S bár a tudósok egy része e téren tudja és teszi a dolgát, maga a tudomány erre nem rendelkezik megfelelő szabályrendszerrel, eljárással, biztosítékkal. Ugyanakkor eszméi sajátossága művelőinek lelkesedése a szabad kutatásban feltárt vagy belátott igazságok iránt, amire példát az emberiség története mutat.

Kulcsszavak: *rendszerautonómia, kutatói szabadság, tudományetika, intellektuális és morális autonómia*

1 **Darai Lajos** filozófus, nyugalmazott főiskolai tanár, a Kodolányi János Egyetem Társadalom- és Bölcsészettudományi Intézet oktatója (darailajos@gmail.com)

Autonomy of Science, Research Freedom and the Self-Determination of Mankind

Abstract

The subordinate use of the concept of autonomy – self-determination: the freedom to function as part of a larger whole, not independently of it, in "one's own" right, as defined – freedom within the framework of the larger part. Thus, "incomplete" autonomy is not autonomy. Autonomy in the sense of side-ordering (parataxis) or self-enforcement is for the whole, for sovereign states, and would be the self-determination of humanity in a world of planetary economic and thus cultural aspirations. But there are interests being asserted in both areas, so it is questionable whether thinking in terms of humanity can prevail. Science, philosophy, or some religions could apply – against the interests of large countries, their alliances, global corporations, economic sectors, the financial world, large religious communities, as well as against cultural trends, community and individual world-wide interests, aspirations, values, or independently of them in an autonomous way. Rising above all this, taking the whole of humanity into account, sufficiently informed, but also with sufficient strength and ability to investigate and, even more so, to accept and implement proposals. The process is therefore very complex and difficult, because the self-justifying factors mentioned above also use the results of science, and almost exclusively maintain the institutional system of science. It is therefore also necessary to look at the self-determination of science, which is primarily the freedom of research, which is contradicted today, as in the past, by its institutional funding practices. The solution to this problem can be imagined from the side of science, because the institutional does not give up its interest. And although some scientists know what they are doing in this area, science itself does not have the right rules, procedures or safeguards. But it is the enthusiasm of its practitioners for the truths discovered or acknowledged in free research, as exemplified in the history of mankind.

Keywords: *system autonomy, research freedom, ethics of sciences, intellectual and moral autonomy*

AZ AUTONÓMIA FOGALMÁRÓL

Az autonómia fogalmának értelmezésekor először a magyar megfelelőt keressük: önállóság, függetlenség, önrendelkezés. De ennek szuverenitás értelme rámutat, hogy szinte mindig van az önrendelkezésnek egy lépcsőzetes viszonyrendszere is, alacsonyabb és magasabb érdekszintű kereke, ahol a legmagasabb szint felhőbe burkolt, homályos, nem kimondott vagy nem firtatott. Tehát az általánosnál és az egyetemesnél még mindig ugyanott vagyunk, ahol a part szakad, az ókori platóni ideavilágnál és a középkori univerzália vitánál. Mivel azonban a szuverenitás területe elsősorban a társadalmi közállapot világát jelenti és nem valamiféle szellemi teljesítmény közmegállapodását, napjainkban az egész – mai végsőkéig kiterjesztett – kérdéskör sokkal életbevágóbb, mint korábban volt.

Az eredeti görög összetett szó (auto-nomosz) jelentése önmagától adódó, önmagából jövő szokás, képesség. Általánosabban fogalmazva: öntörvény. Értelmezése önmagára vonatkozó, rá vonatkoztatott, mert e vonatkozásnak külső forrása van, ezért ezen a ponton belép az autonómia lehetőségének határa, kerete. Azaz szűkül az autonómia, mert egy személyre vagy csoportra tartozó ügyek esetében érvényes lehet a saját elhatározásból fakadó cselekvés, magatartás, de hogy mi tartozik abba (azaz rá), annak eldöntése nincs megadva, csak valamiféle közmegegyezés, a fogalomból fakadó értelem van használatban. Ezen túlmenően figyelembe kell vennünk,

hogy az ember természeti lény mivoltától fakadóan igenis különbözik a gondolkodási képessége, amit ugyanakkor nem foghatunk fel a természetfölötti önelvűség kizárólagosságaként, mert csak és kizárólag a kettő együtt működőképes. Sokáig ugyanis nem szakadhat el a gondolat a valóságtól, mert az „megsemmisüléshez” vezet, de az észbeli teljesítmény hiánya nemkülönben. Ugyan az embernek saját életét illetően szellemi természetéből, gondolkodási képességéből ered bizonyos mértékű elméleti autonómiája, valamint a kisebb-nagyobb közössége irányítását tekintve, de csupán a természeti viszonyok és lehetőségek figyelembevételével.

A lélekhit és a természetvallások esetében a világ örök, míg a kinyilatkoztatott vallások szerint teremtet, és benne az ember is az. Az empirikus bölcselet felvilágosodása elszakadt ettől és eljutott „a mű forog, az alkotó pihen” álláspontig. Az ember autonómiájánál fogva elszakadt a teremtőtől. Ebben azonban nemcsak a teremtető fejlődés gondolata kap teret, hanem meghúzódik mögötte egyfajta lázadás is a teremtetett természetre hivatkozás ellen, ám ez nem jelent alapvető szabadulást magától a természettől. Sőt, a háttérben e kettősség megmásíthatatlan törvényként kiterjedni látszik nemcsak az egyénre, de az emberi egész társadalomra is.

Ha a sors fogalmát tekintjük, talán jobban látjuk e kettősséget, mert ugyan mindenki dönthet a saját sorsáról, ugyanakkor a „Sors bona, nihil aliud!” Zrínyi-féle jelmonddal szólva a görög sorstragédiák óta vagy éppen a Marduk-féle sorstáblák és a Párkák fonta sorsfonalak óta sem fakult a jószerencsébe vetett hit és az annak hiányán való kesergés. Viszonylag régóta látjuk ennek okát, ami a világ végtelenségéből és a mi végességünkéből fakadva megnyugvást is ad – de kihívásként is jelentkezik. Persze ma nem annyira a sorsot, mint inkább a kedvezőtlen körülményeket hibáztatjuk, vagy hogy „történelmileg így alakultak a dolgok”, ám néha bevalljuk, ha valamit a vakszerencsének köszönhetünk².

A társadalmi fejlődés során a jelenkori emberi jogok alappillére lett az emberi autonómia követelménye, ez minden ember számára adott kell, hogy legyen. Sőt úgy adott, hogy ahol nincs, ahol nem érvényesül, ott valamilyen ellenerő, ellenérdek miatti hiányról beszélünk. Legalábbis ez a felszínes helyzetértékelés, mert a dolog sokkal bonyolultabb. Finom fokozatok fejtik ki hatásukat ugyanis az életkor hatásától kezdve az egyéni képességek különbözőségéig, a társas kapcsolatok előnyös működésétől azok elfajulásáig. De hatnak olyan matematikai-statisztikai törvényszerűségei is az emberi társadalom gazdasági életének, hogy pl. a kevesebb mindig jobban fogy, a több mindig jobban növekszik vagy, hogy az igazságot nem az egyenlőség hozza meg, hanem a kölcsönös egyenrangú együttműködés. És csak ennek keretén belül lehet autonómiája az egyénnek. A közösség egésze ugyanis önkorlátozóan autonóm, ahol a határokat éppen a természet kellene, hogy megszabja. S ha ez nincs így, most megnézzük, meg lehet-e találni az okát, illetve, hogyan tudnánk orvosolni ezt.

2 Ez utóbbit még táplálják is különféle intézményesített szerencsejátékokkal, ami érzelmi függőségként végzi megtévesztő szolgálatát.

A PARADICSOM-ELVESZTÉS NYŰGE

Az „egyzonos” emberségnek, az emberiség egységének kívánalma a jóakarátú emberek és a józanész szerint a legmagasabbra helyezett erkölcsi mérték. Ezen egység meglétének, illetve az erre való törekvésnek a nyomaira már a régészeti kultúrák idejéből is bőven találunk példákat. Ezekből arra következtethetünk, hogy az ősidők során az egész Földön viszonylag egységes képességekre és életmódra tettek szert az emberi közösségek, leginkább a természeti környezet meghatározta viszonyok között és egymástól messze, távoli csoportokban élve. Mindezt egymástól nem függetlenül, de nem is a mai hatásgyakorlás eszközeivel élve. Itt elég csak arra az elég későn felfedezett emberi képességre gondolni, hogy az egyes agyak szinkron rezonanciája mellett nagy térbeli és időbeli távolságból is létrejöhet ilyen hatás, a gondolati tartalmat a többiekkel való együtt értés, együttérzés révén megemelve, megerősítve. Az agystruktúránk a természeti és a többi ember képezte társadalmi-szellemi környezet között, mintegy annak közepén helyezkedik el, de genetikai determináltsága egyértelmű. Agyunk képességei és lehetőségei pedig magatartásunkat, kultúránkat határozzák meg, méghozzá a környezethez való alkalmazkodási követelményeknek megfelelően. Különösen a többi emberhez való viszonyunk és magatartásunk mutat fel elemezhető alkalmazkodási jellegzetességeket, míg a természethez való alkalmazkodás jelei testünkben funkcionálnak (Cser-Darai 2005,346, Barash 1980,189). Az emberi és társadalmi magatartás így visszavezethető az emberi agy struktúráira is, amikor is az agy egyes tulajdonságai lehetnek korábbi biológiailag releváns helyzetek genetikai determinánsai. Az agy fiziológiai vizsgálatának eredményei tehát felhasználhatók az egyéni és társas magatartás magyarázatához. Mindenesetre az elmúlt százezer év első feléről sokkal határozottabban állíthatjuk az egységességet, ami leginkább a szellemi kultúra egyetemességét, azonosságát jelentette.

A különböző földi természetű nehézségekre és kihívásokra az utolsó ötvenezer évben viszont az ember kezdett technikai jellegű válaszokat, megoldásokat adni, amely folyamat a jelent megelőző utolsó évszázadokban exponenciálisan kibővült és felgyorsult. Ennek során nem sokkal több, mint fél tucat tízezer év óta mechanikusan elraktározható és helyi, egyedi előnyökhöz vezető, egy emberöltő alatt nem felhalmozható tudást is elsajátítottak társadalmi munkamegosztásba fogott csoportok. Ezt azonban katasztrofális természeti nehézségek közepette előbb a túlélésért kiséjtítetták, majd mintegy a tudást birtoklókkal együtt ezoterikussá tették, azaz biztosították elérhetetlenségét a nagy többség számára. És elegendőnek látszó indokkal erőszakos eszközökhöz is nyúltak, egyúttal maguknak kiváltságokat rendszeresítve. Mindez tehát csak viszonylagos távolságban indult meg így a múltban és nem örök emberi tulajdonságokból fakadva, amint arra a régészeti-történeti kutatás élvonalára mutat³. Ugyanakkor a régi felfogás is szívós álláspontot foglal még el, a hódítók, leigázók harcias dicsőségének képviselésével. Ebben a folyamatban kezdett felbomlani az addig töretlenül érvényesült emberi egység, s kezdtek önállósodva öröklődni az elkülönülések formái és következményei. S bár erről a gyorsan terjedő, pusztító

3 Lásd Marija Gimbutas vagy Colin Renfrew munkáit.

egységbontó járványról, az erőszakot és az öldöklést hozó legutóbbi 6-7000 évről már egyre többet tudunk, nincs még teljes mértékben feltárva az együttműködő, a mellérendelő felfogású emberi egység felszámolásának és az alárendelés általánossá válásának történetileg elérhető minden mozzanata. Nem utolsó sorban ennek a negatívumok mellett legalább a túlélés pozitívumát felmutató társadalomszervező formának a következtében. De kevésbé tudatosan tanulmányozottak az egység megőrzésének, megmentésének, megmentési kísérleteinek és visszaállításának, visszaállítási kísérleteinek eseményei is, mert e vizsgálatokat mindig csak a vesztes fél oldaláról kezdeményezték, míg a sikeres, győztes oldal inkább ellenezte, megtiltotta, ellehetetlenítette, de semmiképp nem támogatta, illetve a győztesek dicső és hősi tetteiként értelmezte azt. S bár a kultúrák történelmi fejlődésük során sokszor túlságosan kifárasztják tagjaikat, s bizonyos differenciálódási fok után összeomlanak, ettől a mi kultúránk meg-óvható, ha magunkévá téve az emberi kultúra biológiai, etológiai megközelítésének gondolatát, eredményeit egy olyan társadalomtechnika érdekében alkalmazzuk, amely magában foglalja mind a természet technikai kiaknázását, mind a társadalom messzemenő lehetőségeinek fejlesztését.

Amellett, hogy az egység szempontjából elemezzük a történelmi folyamatokat, ahol az egységesség hosszú idő óta elveszni látszik az emberiség életéből (majdnem mindenütt az uralkodók és alávetettek kettős társalmát, kettős kultúráját létrehozva) érdemes rámutatni a viszonylag ismeretlen, de fontos tudományos eredményekre magát az emberi gondolkodás jellegzetességeit illetően. Korábban már vetettünk egy pillantást az eurázsiai emberi történetre és jelképi világára, keresve az egység eleven emlékének jeleit (Cser-Darai 2013). Ezzel a munkával a nekünk legtermészetesebb magyar történetből és jelképi világból indultunk ki, célunk azonban az egyetemesség felmutatása volt, és éppen az emberi egység, egységgondolat sorsának alakulásában. Aminek elvesztése tehát kiűzetés a paradicsomból, de eredeti hamisítatlan emberi természetünk még mindig működik, reményre jogosítóan háttérben, és – remélhetőleg – előtérben is.

A háttérbeli, gondolati képességünket befolyásoló jelenség tehát az agyak egymásra hatása, divatos szóval kvantumrezonancia. Azaz nemcsak a genetikailag meghatározott és a kulturálisan átadott, irányított emberi és társadalmi folyamatokról és történekekről, képességekről és tulajdonságokról, szükségletekről és vágyakról kell beszélni, hanem figyelembe kell venni közvetítőjük, az emberi test és agy jellegzetességeit is. Az emberi agy nagyon sok tevékenysége már előre be van programozva. A csecsemő agya bizonyos veleszületett elvárásokkal rendelkezik a környezet élettelen dolgaira vonatkozóan. Például a szembejövő tárgy vizuális ingeréhez valamifajta tapintási ingert is elvár, egy-két napon már kapcsolatok kialakítására törekszik, sok módon kapcsolódik a környezetéhez (Csányi 1985). Ugyanakkor felnőtt korban is megvan az egészséges, megérezésszerű homályos észlelésnek a tudattalanból a tudatba való átviteli állandó lehetősége, a tanulás útján tagolt, világos megismerésbe való szakadatlan átmenet, ami a kogníció további evolúciójának lehetőségére utal (Ádám 1987). Ám ezt másként is megközelítették. Nézzük, hogyan jutottak el hozzá.

Az élő idegrendszer, agy elektromos rendszer, amelyen elektromos impulzusok vándorolnak a sejtfaalak mentén és a csatlakozási pontokon (szinapszisok) vagy átadódnak, ha a jel nagysága meghaladja az átadási küszöbértéket, vagy nem, ha nem haladja meg. Ez az ingerület, a megnövekedett elektromos aktivitás az idegrendszeren végig haladva egy kiválasztott ponthoz érkezvén kiterjed és a különböző helyekről indított ingerület hullámok a csatlakozási pontokon szétterjedve különböző időpontokban futnak be az ún. központba, ahol a jelek értelmezést nyernek. Ez az értelmezés azonban nem föltétlenül tör be a „tudatba” – azaz arra a területre, amelyet az egyén elvonatkoztató tevékenysége jellemez – és ilyenkor a válaszreakciót vagy az ún. reflex fogalmába soroljuk, vagy ha az korábbi tudatos tevékenység eredményeként lerakódott tapasztalatot tükröz, sablont jelent, akkor tudat alattinak tekintjük. De lényegét tekintve ezek csakis a válaszreakció idejében különböznek, meg abban, hogy a tudattal nem befolyásolható reflexek zöme az örökletes anyag kódjai által meghatározottak (pl. a szív működés). Ezekre ugyan a tudattal kapcsolatos reakciók is hatnak (pl. a szív ritmusa feszültség alatt, erős figyelemkor, félelemkor, érzelmi reakciók eredményeként stb. megváltozik), mégis ezeket úgy értelmezhetjük, hogy az idegrendszer állapota váltja ki a reflexek módosulását. Végső soron azonban a tudat, az agy öntudatának a vezérlő hatása itt sem zárható ki.

Az élő idegrendszer, agy elektromos aktivitását az elektroenkefalográffal (EEG) vizsgálhatjuk, ahol az emberi agy állapotától függően több fajta periódusú, a készülékben felfogott alapfrekvenciájú jel különíthető el. Az alvó, az aktívan ébren lévő, vagy a félálomban lévő idegrendszer jeleinek a frekvenciája különbözik alapvetően. Ezeket az alapjeleket alfa, béta, gamma stb. jeleknek, az agy megfelelő állapotát is alfa, béta, gamma stb. állapotnak nevezik. Az aktív agy felfogja az érzékszervek jeleit (szem, fül, orr, tapintó szervek, ízlelő szervek stb.), valamint a test belső működésének a jeleit (éhség, szomjúság, fájdalom stb.), azokat feldolgozza és a válaszjeleket a megfelelő szerveknek elküldi. A jelek tetemes részét az egyed nem érzékeli, azaz nem jut a tudatos állapotba. Vannak azonban más jelek, amelyek döntést igényelnek és ezt a tudat végzi el. Az alvó idegrendszer kikapcsolja a tudatot, azaz az érzékelt jeleket csak vész helyzetet föltételezve küldi el a fölébresztett tudatnak, ugyanakkor nem passzív, az aktivitása az ébren töltött idő jeleinek az elrendezését jelenti. Ilyen például a közeli események emlékeinek mélyebb, tartósabb elraktározása. Ez a folyamat az, ami megváltoztatja az agy szerkezetét, az idegsejtek kapcsolódását, az azokhoz vezető utak hosszát, azaz az elektromos jelek valamely célhelyre való továbbításának a fázisait. Úgy látszik, hogy az agy nem a közvetlen jeleket dolgozza fel, raktározza el, hanem az ún. transzformált jeleket. Ezt a legkönnyebben a lézer holográfia alapján érthetjük meg.

A lézer hologram úgy képződik, hogy két koherens, monokromatikus (lézer) fénysugárral világítjuk meg a tárgyat és azokról visszaverődő fénysugarak kölcsönhatásából származó ún. interferencia képet, azaz a megvilágító fénysugarak egymáshoz képesti fázisait rögzítjük sík lemezen. Matematikailag ez azt jelenti, hogy az eredeti tárgy képének a Fourier transzformáltját állítjuk elő. A Fourier-transzformáltak egyik jellegzetessége, hogy az alap és a transzformált jel egymáshoz viszonyítva szimmet-

rikus, azaz a transzformáció tökéletesen megfordítható. Ezért a képet megvilágítva visszakapjuk az eredeti tárgyat, azaz pontosabban kifejezve, ha a képet koherens fénnel ismét megvilágítjuk, akkor az eredeti háromdimenziós tárgyat látjuk viszont. A hologramok érdekessége az, hogy bármely pontjára is fókuszáljuk az átvilágító fényt, ugyanazt a képet látjuk. Ellenben, ha megnöveljük az átvilágított terület nagyságát, akkor a kép felbontása az átvilágított terület nagyságával arányosan finomodik.

Mindez matematikai formában azt jelenti, hogy ha az integrálási határokat nem nulla és végtelen között határozzuk meg, a képet ugyancsak visszakapjuk, csak annak információ tartalma – részletdúsabb mivolta – lesz a teljes integrálhoz viszonyítva kisebb. Az integrált – amint ez a matematikából ismert – összegzéssel helyettesíthetjük és akkor az integrált numerikus (számjegy) formában is előállíthatjuk. Akkor a tárgy képét a róla készült kép Fourier sorával is leírhatjuk, ahol a figyelembe vett legnagyobb „frekvenciájú” tag meghatározza a tárgy képnek a részletdúságát. Nagyobb sorozatszámhoz tartozó tag nagyobb frekvenciát jelent, azaz finomítja a részleteket. Ezért a kép nagy vonalai már viszonylag kis érték mellett is kirajzolódnak (Cser-Darai 2005, 62-63).

Azonnal fölismerhető ebből a gondolkodás – emlékezés – mechanizmusához való hasonlóság. Ott is először homályosan jelenik meg a „kép”, ha rátalálunk az emlékre, majd idővel, az agy területeinek egyre nagyobb hányadára kiterjedő ingerület során tisztul ki az emlék. Gondolkodásunk, a tudatunk tehát nem közvetlen, hanem transzformált adatokra épül. Ha egy almát látunk, a szemünk által közvetített információt az agy átalakítja, transzformálja, azaz „almasággá” alakítja és ebben a minőségében végzi az összehasonlítást, azaz az a bizonyos fázis valóban jelen van.

Az agy elektromos rendszerként az időben különböző állapotokban van, és ezek az állapotok kvantummechanikai rendszerként kezelhetők. Ugyan az agy tömege az elemi részekhez, molekulákhoz viszonyítva hatalmas és már a klasszikus modellekkel is kezelhető lenne, de nem létezik a kvantummechanika érvényességének felső határa, legfeljebb az egyes állapotok energia szintjeiben nem tudunk különbséget tenni, azokat egymástól kellőképpen elkülöníteni. Sejtekben egyes szervecskék működését kvantummechanikai rendszerrel már sikerrel közelítették. Az agy nagysága miatt annak állapotai nagyon nagymértékben átfednek. Minthogy az élő agy gerjesztett állapota mindaddig fennáll, amíg élőnek tekinthető, ezért alkalmazható rá a Fröhlich-féle felpumpált rendszerek jellegzetessége, miszerint az átfedő állapotok kollektív állapotokat alakítanak ki.

A Fröhlich-féle „felpumpált rendszerek” valójában egyszerű rezgő elektromosan töltött molekulák (dipólusok, azaz pozitív és negatív töltést egyaránt tartalmazó anyagi darabkák), amelyekbe energiát pumpálnak. A rezgő dipólusok elektromágneses hullámokat sugároznak ki, amelyeket fotonok alakjában közvetlenül is mérhetünk, megszámlálhatunk, de a rádióhullámokhoz hasonlóan fel is foghatunk. Fröhlich bemutatta, hogy ha egy adott energiatartalmat meghaladó mértéknél többet pumpálunk a rendszerbe, akkor az elektromos dipólusok elkezdenek egymással párhuzamosan elrendeződni és azonos fázisban kisugározni a fotonokat, azaz a rend-

szer „kikristályosodik” és ezzel kollektív állapotot vesz fel. Ezt a fajta együtt rezgő rendszert „Bose-Einstein kondenzátumnak” tekinthetjük egy komoly különbség megjegyzésével: a Bose-Einstein kondenzátumok⁴ úgy viselkednek, mintha egy egészet alkotnának, de a felpumpált Fröhlich rendszerek valójában közös rendszerré alakulnak. Ez az állapot biológiai rendszereknél kísérletileg is megfigyelhető (Fröhlich 1986). Erre vonatkozóan jó hasonlóság ragadható meg a kórusoknál. Az egyén hangja elveszíti egyéniségét és kollektíven egyetlen közös hangot jelent a kórusok harmóniájában (Zohar 1990, 65-66).

Marshal (1960) így kezeli az agyat, mint kvantummechanikai rendszert és ebből vezette le az emlé-kezést, a telepátiát, a jövőbelátást, mint rezonancia sajátságokat. Szerinte az emlékezés az agy rezonanciája saját korábbi állapotára, a telepátia rezonancia egy másik agy állapotára és a jövőbe látás rezonancia egy időben távoli agy állapotára. Itt felhasználta azt, hogy a kvantummechanikai állapotok időtől független rezonancia lehetőségét is szolgáltatják. Az időben távoli agyak (múlt és jövő) állapotaira való rezonancia magyarázza a jövőbelátás ill. a „lélekvándorlás” érzetét. Marshal szerint a tudat nem más, mint az agy önmagára vonatkozó rezonanciája (Marshal 1989) és mint ilyen, nem kizárólagosan emberi jellemző.

Az anyag elsődlegességét valló bölcseleti rendszerek a tudatot általában, mint az objektív valóságot tükröző fogalmat határozzák meg. A másik, a szellemközpontú megfogalmazás szerint a tudat maga az objektív valóság, az atya, és mint ilyen ő a forrása minden létezőnek. Az emberi tapasztalat maga is tudatos megnyilvánulás, és ebben a tudatos és a nem tudatos cselekvéseket megkülönböztetjük. Ám a tudat önmaga is kétrétegű. Az egyik az éber, gondolkodó személy sajátja, a másik az ún. tudatalatti, a korábbi tapasztalatok, érzelmek, érzések gyűjtőhelye. Számos cselekedet forrása ez utóbbi is. Végső soron ide sorolhatók a begyakorlásból kialakult reflexek is.

Az ún. „idealista” (tudat központú) bölcseleti rendszerekben a tudat, mint önállóan létező intellektus-tulajdonság, a szellemi cselekménye, történések alanya és egyben tárgya. Ez az elsődleges létező, amely az örökkévalóságot (idő) és a végtelenséget (térben) megjeleníti. Ez a végtelen és megismerhetetlen intelligencia – tudás, ismeret, logika, fény stb. – a maga szellemi alakjában, a matematika-tikában határozza meg az anyagi világ jelenségeit, foglalja törvényekbe annak történéseit, és hozza létre magát az anyagi világot és annak változatait is. Ez utóbbit a teremtés fogalma tükrözi. Ebből a végtelen tudatból tapadnak részek az emberi léthez, és ezért az ember, mint ennek a tudatnak egyik teremtménye és kis részének hordozója, birtokosa, képes a tudattal kommunikálni, és az anyagi világba a tudatot átvezetni. Ebben a rendszerben a tudat az anyagi világban az ember kitűntetett birtoka, tartozéka. Ez teszi lehetővé

4 „Bose-Einstein kondenzátumok (BEC-ek) létezését Albert Einstein és Satyendra Nath Bose indiai matematikus majdnem egy évszázaddal ezelőtt jósolta meg. Ezek akkor képződnek, amikor egyes elemek atomjait abszolút nulla fokra hűtik (-273,15 °C). Ezen a ponton az atomok egyetlen entitássá válnak, kvantumtulajdonságokkal, ahol az egyes részecskék az anyag hullámaiként is funkcionálnak. A BEC-ek hidalgják át a makroszkopikus világot, melyet olyan erők dominálnak, mint például a gravitáció, és a kvantummechanika által irányított mikroszkopikus sík közötti szakadékot.” (Justin Viktor: Létrehozták az anyag ötödik halmazállapotát a világűrben is. *Rakéta* 2020. 06. 22. <https://raketa.hu/az-anyag-otodik-halmazallapotat-megtalaltak-a-vilagurben-is/>)

az ember számára a világ és a világ jelenségeinek megértését, az összefüggéseik fölismérését, a világ és az azt teremtő tudat korlátozott megismerését foglalja magában. Korlátozott, mert a végtelen tudatnak csak véges része tartozhat az egyes emberhez és ezért magát a végtelent se képes felfogni. Véges mind a térben, mind az időben. Fölismerik lélek és tudat kapcsolatát, tartalmi azonosságát is, mint Descartes tette. A tudat ebben a bölcséleti megközelítésben pusztán szellemi jellegű, olyan valami, ami az anyag fölött helyezkedik el, azzal szemben elsődleges.

Az anyagközpontú bölcsélet az anyagot, az anyagi világot tekinti térben és időben végtelennek, és ennek adott fejlettségi szintje teremtette meg számára a tudatot, amely nem szellemi lény, hanem az anyag egyszerű terméke. A tudatot, mint az objektív világ tükrét értelmezik, azaz olyan képességnek, amely az anyagi világ hatásait értelmezi, fejezi ki elvont formában. A tudatilag értelmezett jelenségek alapján felírt, létrehozott összefüggéseket csupán az objektív valóság jellegzetességeit tükröző nyelvnek tekintik, azaz csupán felismerésnek, amelynek önmagában nincs hatása az objektív valóságra. A tudatot gyakran az elvont gondolkodáshoz, mint képességhez kötik. Az anyag központú bölcsélet hívei azonban a tudatot ugyancsak az ember kizárólagos képességének, tulajdonságának tekintik és a fejlődés eszméje alapján, annak legfelső megjelenési szintjeként értelmezik. Holott számtalan olyan tapasztalat ismert, amely arra int, hogy alacsonyabb rendűnek tekintett lények – pl. nem ember-szabású emlősök, de még madarak – is képesek tudatos tevékenységre, pontosabban elvont gondolkodásra. Ennek példáival szinte mindenki találkozott már.

Az emberi agy külső rétege más állatoknál nem található. Ez a szürke kéregállomány. Sokan ezt a területet teszik „felelőssé” a tudatos tevékenységért, főként a tagolt beszédért és az azt vezérlő elvont gondolkodásért. E képességeket a darwini fejlődésmélethez hívei a fejlődés koronájára, az ember kizárólagos képességeinek tekintik. Az kétségtelen, hogy a tagolt beszéd és annak tudati értelmezése az embernek komoly lételőnyöket biztosít azzal, hogy a tapasztalatait számjegyformába öntve, ami a beszéd, azokat az egyik egyedtől a másik egyedhez közvetetten eljuttatva a tapasztalatok hatását messze a saját körzetén túlra képes kiterjeszteni. Ezáltal lehetővé teszi a kultúrát.

Az elvont gondolkodást és annak számjegy kódolt kifejezőmódját, a tagolt beszédet a tudat bizonyítékainak fogadjuk el. Ha nem rekesztjük ki az állatvilágot a tudattal rendelkező lények táborából, és nem magyarázzuk a cselekedeteiket az erőltetett reflex mechanizmus föltételezésével, akkor más állatoknál is bőven megtaláljuk a tudatosságot. Számtalan esetben az állat célt tűz ki, és a cél elérése érdekében esetleg bonyolult, sőt, összehangolt társas cselekvést folytat (Cser-Darai 2005, 64-65). Ezért a tudatot megint csak nem tekinthetjük úgy, mint egy kiváltságos megkülönböztető jelenséget, hiszen szinte valamennyi központi idegrendszerrel rendelkező lénynél megjelenik többé-kevésbé nyilvánvaló módon, ha nem is állandóan és minden cselekedetben, hanem időnként és bizonyos meghatározott helyzetekben. A tudat tehát a hordozójához, az élőlényhez tapad, az a tudatát nem a semmiből teremtette, azt csupán megjeleníti, megnyilvánítja. A tudatos megnyilvánulások minden esetben a központi idegrendszerrel rendelkező élőlényeknél tapasztalhatók, aminek a legfon-

tosabb központját agynak nevezzük. Innen indultunk el fentebb, az agyműködés és a tudat másfajta értelmezésétől.

Mindezeken túl vizsgálati kérdésünk szempontjából a kultúra összehangoló szerepe is megfontolandó. Az egyének összessége, mint társadalom, a tudatállapotaik összessége az Einstein-Bose kondenzátum egységeként, a Fröhlich-féle felpumpált rendszer összességeként, átlapolt eszmei állapotok összessége, mint társadalmi tudat, mint emberi műveltség, kultúra értelmezhető ennek alapján. Az emberi magatartás etológiai alapjaival kapcsolatban Konrad Lorenz arra utal, hogy a legősibb víruszerű élőlényektől a főemlős közvetlen emberelődökig az információgyűjtés és információtárolás eredeti módja ugyanaz maradt, „a véletlenszerű genetikai változás és a természetes kiválogatódás régi, jól bevált próba-szerencse játéka”. És „az élet fejlődésének rendkívül hosszú története során az első önreprodukcióra képes óriásmolekulák kialakulásától az emberszabású főemlősök megjelenéséig az információszerezés és -tárolás mechanizmusai lényegében változatlanok maradtak” (Lorenz 1980, 345). Ez szerint nem zárja ki a valamifajta áthagyományozással történt egyénileg szerzett tudás átadódását, de ez az információ elhanyagolhatóan kevés volt a génekben rögzített és átörökléssel átadott információhoz képest. Csak megint az a gond, hogy olyan tétellel operál a szerző, ami nem igazolható, sőt, sokkal inkább hiányolható. Nem bizonyított, hogy víruszerű volt az élet kezdetben, nem bizonyított, hogy a változás csupán a szerencsejátékok véletlenszerűségével történhet, nem bizonyított, hogy az információszerezés és tárolás mechanizmusa az első önreprodukáló makromolekulától az emberig azonos volt. Ellenben, mint Jacob megjegyzi: „a kulturális jellegek lamarcki mechanizmus révén terjednek, ezért a kulturális evolúció üteme nagyságrendekkel gyorsabb a biológiai evolúcióénál. Biológiailag a huszadik századi ember látszólag nem különbözik a harminc-egyvenezer évvel ezelőtt élt embertől. Ezzel szemben annak a kulturális, társadalmi és technikai világnak, amelyben az ember a huszadik század végén meghal, alig vannak közös vonásai azzal a világgal, amelyben született” (Jacob 1986, 117).

Ebből logikusan következik, hogy a társadalom ismereteinek átöröklése és az emberi élettani átöröklésnek nemcsak a mechanizmusa, hanem az elve sem azonos. Így az élettani fejlődés elve még kevésbé alkalmazható a társadalomra, jóllehet, az élettani „fejlődés” is sokkal inkább csak a környezeti változásokra adott válasz és nem pedig a szelekciós kritériumokat követő, véletlenszerű változások eredménye. Ezért az elemeiből felépített emberi élő személyiség az emberi lét szellemi fogalmát jelenti. Az ember teljessége a kapcsolatainak keresztül létezik, él. Az élet az emberi létben megnyilvánulva nem a harcot, nem az állandó élet-halál küzdelmet, a győzelmet jelenti, hanem a szellemi és az anyagi alkotók egységét. A test az élet hordozója önmagában nem élő ember. Élő emberré attól válik, hogy a „lélek” megnyilvánul benne. A lélek sem létezik önmagában. Létét az emberi test biztosítja. A kettő összetartozik, a kettő egyként alkotja az élő embert. Az embert, aki önmagában úgyszintén nem áll meg. Embersége önmagában véve csak üres fogalom, pusztán szellemi, eszmei jellegű valami. Hogy az emberi jelleg, fogalom élővé váljék, ugyancsak szüksége van hordozóra. Ez a hordozó, a működtető mechanizmus a társadalom. Az embert élő

emberré az emberi fogalommal vezérelt társadalom teszi, jóllehet a teste önmagában is élő, az emberi mivolta azonban önmagában nem.

Az emberi társadalom nem csupán emberek – egyedek – halmaza, hanem együttműködő emberek szövete. Az együttműködő embereket sajátos erők tartják össze. Mindenekelőtt a közös szellemi alapokra épülő együttes és egyéni cselekvés. Ezek összességét, magát a cselekvést, annak tárgyát és termékét, eredményét tekinthetjük az emberi műveltségnek, idegen szóval kultúrának. Már a legkorábbi embert is a műveltsége jellemezte, a műveltségek időbeli alakulását követve lett az ember kialakulása – „fejlődése” – meghatározható, nyomon követhető. A történelem előtti ember kialakulási lépcsőit a műveltségi hagyatékain, szerszámain, eszközein, majd temetési rítusain, sírmellékletein keresztül ismerhettük meg. Az emberi műveltségek minden esetben társadalmat tükröznek, amelybe az egyén beágyazódottan jelenik meg. S ha emberi csontleletek is társulnak a műveltségi elemekhez, azok alakja, szintje egymást is meghatározza. Nincs nyomunk egyedi emberi műveltségekről. A jelek mindig társadalmiak.

A műveltség önmagában tehát értelmezhetetlen, az mindig valamilyen emberi csoport tevékenységéhez, életéhez kapcsolható. A műveltséget hordozó közeg tehát maga a létező, élő társadalom. A társadalom nem csupán emberek halmaza, ugyanis a társadalmat alkotó embereket mind élettani, mind pedig eszmei, műveltségi kapcsolatok tömege tartja össze, alakítja felettes fogalommá, társadalommá. A földgolyón eltérő időjárási, földrajzi és emberi körülmények között számtalan társadalom létezik, él, és a megélt műveltségük az adott területen hagyományt teremtvé a körülményeikhez alkalmazkodik.

De nem csak a természeti környezethez kell az emberi közösségeknek és embereiknek alkalmazkodniuk, hanem egymáshoz is. Az egy-azonos területen együtt élő emberek nem nélkülözhetik az együttélésüket szabályozó ismereteket, szabályokat, törvényeket. Nem nélkülözhetik annak az életük, tevékenységük során való figyelembevételét, betartását. Ezeket a szabályokat, megállapodásokat, emberi viszonyokat alakító eszmei törvényeket összefoglaló néven erkölcsnek nevezzük. Az emberi együttlét, együttélés nem nélkülözheti az erkölcsöt. A társadalom által kialakított és közvetített erkölcsi fogalmaknak a segítségével minden ember önállóan képes megítélni mindannak erkölcsi jelentését, ami körülötte történik, és szabályozni, értékelni saját magatartását. Erkölcsi tudatként az erkölcsi követelmények tudatosítása kötelességérzetként mozgatja az embert, meghatározva életmódját, értékelve magatartása tartalmát. Ezért az ember az erkölcs számára nemcsak a társadalmi ellenőrzés tárgya, hanem saját erkölcsi öntudattal – meggyőződéssel, érzelmekkel, hajlamokkal és lelkiismerettel – rendelkező öntevékeny személyiség.

Az erkölcsi tudat, az erkölcsi tevékenység és az erkölcsi viszonyok egysége adja az erkölcs természetét, míg ezek összhangjának hiánya az erkölcsi normáktól való eltéréshez vezethet. Így az erkölcs szerepet játszik a társadalmi berendezkedés erősítésében vagy felbomlásában is. A történelem során az egymás ellen társadalmi méretű politikai harcot folytató csoportok az erkölcs területén is különböztek ugyan, ám mindig érvényesültek bennük az általános emberi erkölcsi vonások. Utóbbiak közé

tartozik az emberség, az igazságosság, erkölcsi egyenlőség, emberi személyiség, emberi méltóság elve.

Az erkölcsi követelményeket a közvélemény hatalmát jelentő, általánosan érvényesülő közszokások biztosítják, illetve támasztják alá. Erkölcsi büntetés pedig csak tudati jellegű ráhatásként érvényesül, és nem egyes személyek, hanem a társadalom egésze részéről. Az erkölcsi normák nincsenek leírva, hanem általános képletekként rögződnek a nevelődésben és befolyásolják a mindennapi cselekedeteket. E normák felfedezhetők bizonyos hagyományos érintkezési, kommunikációs formákban is, mint a közmondások, népi példázatok, mondák, vagy egyes műalkotások.

A mellérendelő társadalom tagjai nem függenek egymás akaratától, azokat kifejező parancsaitól, azaz magukat szabadoknak tarthatják, de tisztában kell lenniük azzal, hogy a saját szabadságuk korlátja a másik, velük egyenértékű társuk szabadsága. Tulajdonuk korlátja a másik ember tulajdona, továbbá felelősséggel tartoznak önmaguk és a tőlük függő emberek, egyben a közösség iránt, amelyben léteznek. Itt jogok és kötelességek párhuzamáról elmélkedhetünk, az emberi viszonyok társas viszonyként adhatók meg. Ha elvárom, hogy a másik ember tiszteletben tartsa a jogaimat, akkor nekem is kötelességem a másik ember velem szembeni jogát tiszteletben tartani. A jog és a kötelesség nem egymással ellentétes, egymást legyőző, egymással harcban álló fogalmak, hanem a társadalom működésének összetartozó létfeltételei, és zökkenőmentesen működő – azaz stabil – társadalomban ezek egyensúlyban vannak.

A közösség együttélésének írott szabályai már az ókortól ismeretesek, és hasonló „törvények” találhatóak meg a természeti népeknél is. Ugyancsak a magyar népmesevilág az együtt élő, egymásnak alá nem rendelt emberek viselkedését mutatja meg, mint követendő példát. Jellegzetesen mellérendelő szemléleti mód jogrendszere, erkölcsi alapja a magyar szakrális Szentkorona tana. Ennek első jelei már I. (Könyves) Kálmán idejéből ismertek. E Korona elsődleges szerepköre a királyt a hivatásába, szerepkörébe beavatás, ezért csak ekkor volt a király fején (Csihák 1999). A Koronatan szerint a Szentkorona az ország birtokosa – és ezzel illeszti be a Magyar Királyságot Európa hűbéri rendszerébe, ahol a földnek tulajdonosa van, és az a föld, amelynek nincs tulajdonosa, azé lesz, aki először azt magáénak nyilvánítja. Ez volt többek között, pl. Ausztrália fölfedezések is, de Amerikában sem voltak eredetileg földtulajdonosok az indiánok, ezért a hóditók tulajdonába ment a földjük azok megjelenésével. A Magyar Királyság így a Szentkorona országává lett, amelynek mind a király, mind a nép egyenértékű, de nem egyforma és egyforma jogkörű – és kötelességű – tagja lett. A király alkotta a Szentkorona fejét, a népesség meg a testét. A kettő egymás mellé rendelésével a király, mint fej valójában vezéri szerepkörhöz jutott és alkalmatlansága esetén abból a szerepkörből úgy lehetett eltávolítani, hogy az életét nem fenyegette veszély. Az ország területén élő nép – nemre, nemzetségre, vallásra és nyelvre való tekintet nélkül – egyaránt és egyenértékű tagja volt a Szentkoronának. Ez a felfogás kiemelkedő jelentőséget biztosít a Szentkorona tannak, hiszen ember embert ennek hatáskörén belül nem birtokolhatott. Az ilyen birtoklás lehetőségét csakis a XV. századi, Werbőczy féle átalakítás nyitotta meg, amikor a nemességet

törvényileg is a köznép fölé emelték. A koronatan szellemében készült az Aranybulla (1222), amely a király és a nép emberi, hatalmi, jogi és kötelességi viszonyait szerződéses alakban rögzítette. A Szentkorona tana valójában az európai földrész első alkotmánya volt és ezt mélyen áthatotta a mellérendelés, az együttélés erkölce (Zé-tényi 1997, 17).

Az alárendelő társadalmakban ugyan megtalálhatók az erkölcsöt képviselő törvények, de ott más törvények vonatkoznak a letelepedett alaplakosságra és mások a rátelepedett előkelőkre, az ún. nemességre. A magukat magasabb rendűnek vélték gyakran egymás között itt is az egyenértékűséget képviselik, de az alárendeltekkel szemben viszont már nem. Ez a legvilágosabban Hammurabi, majd az ő törvényeit a mai társadalom felé tükröző judaizmus mózesi törvényeiből nyilvánvaló, kétséget kizáró módon. Ugyan a sumérok hitvilágában az istenek szolgálatára teremtettk meg az Embert, de ők magukat, az ún. fekete fejűeket nem tekintették szolgának, sem isten szolgáinak, még kevésbé más emberének, hanem égi eredetű kiválasztottaknak (Zakar 1973, Alford 2000). Ez a kiválasztottság őket a nem égi eredetű emberek fölé emelte, akiket aztán maguk rabszolgaként használtak. E felfogás visszaköszön az Ószövetség lapjairól is a júdai kiválasztottak esetében. Ők a magasságos Isten kiválasztottjai, és ezért egymás között más jogrendszert, törvényeket alkalmaznak, mint a kiválasztottságból kirekesztetteknél. Mózes 5. könyve ezt többszörösen megfogalmazza. Ez óhatatlanul a kurgán invázió korára emlékeztet, amikor a sztyeppei pásztorok az Óreg Európa földművelő műveltségeit fölégették, majd urakként rájuk telepedtek (Gimbutas 1991, 352-401). A kiválasztottság szemlélete itt is, ott is tetten érhető. A különbség csupán annyi, hogy közben azért néhány évezred eltelt, és a Fekete-tenger partjainak föltételezett eredeti hitvilága már átalakult. A környezet értelmisége, előkelője már sokkal inkább a földi életbe be nem avatkozó intellektualitásnak fogta fel az istenséget, nem közvetlen teremtő beavatkozóának.

A történelem élő társadalmi különböző alakzatokat vettek föl, különböző szervezettségűek voltak. A legősibb társadalmi alakzatot még nem tekinthetjük igazi szervezetnek, leginkább az egyetlen sejttel hasonlíthatjuk össze, olyannak foghatjuk fel, mint az amőba. Annak nagysága nem haladta meg a családi mértéket, és a másik hasonló alakzathoz képest viszonylag nagy távolságban élt. Ezért szerves kölcsönhatásuk csakis kis mértékű lehetett, ha egyáltalán volt, akkor is időben nem lehetett állandó. Ez a halász-vadász közösségek időszakában éppen a gyalog bejárható távolságot jelentette, hiszen a közösségek létszáma a harmincat alig haladhatta meg, és a fönntartásukhoz szükséges terület 300-500 km² nagyságú volt (népsűrűség <0,1 fő/km²). Ez az ún. ősközösségi társadalom a mellérendelő szemlélettel összhangban évezredekig folyamatosan fennállt és működött. Gazdasága és a szellemisége összhangban volt. Hogy élő társadalom volt, élő emberiség volt, azt a több évezredes fennállása és a környezetével való összhangja bizonyítja. Szerves egészet alkotott, amelyben az ismeretek növekedésével összhangban változott a társadalmi élete. Az eredeti termelési módja, a halász-vadász-gyűjtögető meg-
rázkódtatástól mentesen váltott át a letelepedett, földműves életmódra, az élel-
miszertermelőre.

Az emberiség, az emberi programmal vezérelt élő társadalom a történelme során aztán számtalan társadalmi alakzatot öltött, ahol a vezérlő program, a társadalom szellemisége nagyrészt összhangban volt a társadalmi alakzat sajátjaival, tágabb értelemben véve megfogalmazott „fejlettségével”. Ez a „fejlettség” azonban nem egy soros követelményrendszerhez mért viszonyított érték, hanem a társadalom szellemi kapacitásának az elmúlt történelmi szakaszokban felgyülemlett tapasztalatainak az összessége. A tartós társadalmi alakzatok idején a vezérlő program – az eszmeiség – a társadalmi gyakorlattal összhangban volt, a rendszer a társadalom életét egyensúlyok sorozatán keresztül biztosította. A szellemiség és a társadalmi gyakorlat ekkor együttesen alkotta magát az élő társadalmat, az emberiség élő volt.

Más történelmi szakaszokban a társadalmi gyakorlatot a társadalom összegyűlt tapasztalataitól idegen eszmék igyekeztek meghatározni, vezérelni, és ekkor az emberiség a betegség jeleit mutatta. Ilyen idegen eszmeiség az alárendelő szemléletű eszmeiség, amely az embereket egymásnak ki-szolgáltatót, de felső, elkülönült körből irányítottként igyekszik működtetni. A társadalom védekező mechanizmusa ezt a szándékot, vírusos fertőzést a történelem nagy része során sikerrel kiiktatta és társadalmi egyensúlyt teremtve élte életét – még ha kisebb-nagyobb összetűzések árán is, de a betegsége nem vált halálossá, merthogy nem volt az egész földre kiterjedő érvényű. Ezért a gyógyulás a távolabbi környezet közreműködésével megtörténhetett.

Az állam az olyan közhatalom kialakulásával jött létre, amely már nem azonosítja magát a társadalommal, s foglalkozásszerűen katonáskodó fegyvereseket alkalmaz védelmére és hadi céljai eléré-sére. Az állam a népességet a vérségi kötelékek helyett területi beosztással szervezi, s államapparátust hoz létre, kormányzati foglalkozásokat alkalmaz, és amely céljai finanszírozására közadókat szed. Az államok fejlődése különböző történelmi körülményektől, a külső viszonyok rendszerétől, az idegen minták terjedésétől, a lakosság etnikai összetételétől és a földrajzi feltételektől függött, illetve függ.

Az emberi társadalom életében komolyabb gond a XVIII. század során jelentkezett, amikor is valódi vírusnak megfelelő szellemi irányzat jelenik meg, kifejezetten azzal a szándékkal, hogy a teljes emberiséget az irányzatot képviselő, annak szellemiségét hordozó csoportnak rendelje alá. Ebben a szellemi irányzatban az emberiség lényegét jelentő szellem fölé emelik az anyagi meghatározottságot, és ez valódi romboló programot jelent. A szellemiség működésbe lépésének köszönhetően embermilliók kerültek máglyára, guillotine alá, kivégző osztag elé, megsemmisítő táborokba, és pusztultak el nyomorultul mesterségesen keltett éhezés, vagy háborúk áldozataiként. A szellemi irányzat megfertőzte az emberi gondolkodás szinte minden szintjét, és ezzel a legelemibb emberi együttműködési feltételeket rombolja. Hatására fokozatosan megromlanak az életet jelentő egyensúly feltételei.

Az emberiség egyedekre bontása és ennek mindenhatóságát hirdető szellemiség az emberi lét alapelemét tagadja meg: a közösséget. Az egyedekre bontást az egyedet társadalommá alakító szellemiség szétrombolása és idegen eszmékkel való helyettesítése végzi. Amikor az egoizmus társadalmi értékkel emelkedik, az ösz-

szetartozást képviselő erkölcs haszontalan béklyóvá süllyed. Az emberiség ma ilyen „vírusfertőzés” tüneteit mutatja, a társadalmat vezérlő erkölcs helyét ugyanis átvette a napi haszon igénye. Ennek érdekében fokozatosan veszítenek értékükből az összetartozást jelentő közös érdekek, a társadalom jövőjét biztosító oktatás, a társadalom egészségét fenntartó egészségügy, és helyükre a társadalmat pusztító erőszak, erő, harc és háború lép. Úgy tűnik ma a társadalom közös erőfeszítésének terméke nem a társadalom érdekében gyűlik össze, hanem a „vírust” képviselő és terjesztő csoportoké lesz. A társadalmi szolidaritás fogalma pedig kiiktatódik a társadalom eszmeiségeből, és helyére a pénz szolgálata lép.

ELŐTÉRBE A TUDOMÁNY

A kurgán inváziók óta érvényesül a társadalom máig hamis vezérlésének ügye. Megnézve, mi a helyzet ma az elnyomó intézményrendszerrel, amely történetileg alakult a pénz hatalom vezényletével és rövidtávú ésszerűsége mentén, igen nyugtalanító a látvány. A változást a tisztánlátásig eljutás segítheti elő, az erős elhatározás és a cselekvési szándék, valamint a hozzá szükséges erő megszerzése. Amihez a tudomány meggyőző, beláttató ereje vezethet el, de annak érvényesülése előtt is vannak akadályok, mert inkább emberellenes célokat szolgál, mint pl. a hadi és fegyverkutatások. Viszont a veszély olyan nagy és a nyereség olyan csábító, hogy a jó megoldáscsomag ki fogja vívni érvényesülését.

A tudományos autonómia olyan önálló létezés, amely egy rendszer belső törvényszerűségeiből ered. Minden tudománynak megvan a külön-külön autonómiája. A tudományos autonómia végső soron a kutatási szabadság. Az egyetemnek autonómiáját pedig törvények biztosítják. Ezen belül a filozófia szerepe előhívni a józanész olyan képességét, amely magának szab erkölcsi törvényeket. De az ember csak annyiban hivatkozhat a saját autonómiájára, amennyiben értelmes és józan, azaz normális. Az autonómia, mint önrendelkezés, rendben lévőnek látszik első tekintetre, mert a fogalom szokásos használata alárendelt értelemben vett: nagyobb egész részeként működés, de a nagyobbtól nem függetlenül, ám saját jogon és meghatározottsággal. Kell hozzá a nagyobb rész által biztosított keret, szabadság, aminek fájó hiányát például a környező országok magyarjai szenvedik.

Felmerül viszont a nagyobb egészek autonómiájának kérdése is, végsőleg az emberiség önrendelkezése, különösen a mai bolygónyi méretű gazdasági és kulturális törekvések világában. Ennek kérdéskörére válaszolni mindenképpen a tudományosságunknak kell, mert minden más területről jövő megfogalmazás elfogult lehet a maga érdekkörének megfelelően és attól elszakíthatatlanul: legyen az – különösen egy nagyméretű – ország, országcsoport, vallási közösség, gazdasági ágazat vagy maga a pénzvilág, műveltségi irányzat, valamint közösségi és egyéni, de világot átfogó érdekek, törekvés, érték. Mindezek fölé emelkedve az egész emberiséget tekintetbe venni tehát csak olyan szemlélet, nézet képes, amely elegendően tájékozott a tárgyat tekintve, és – itt jön a lényeg – elegendő ereje és képessége, hogy végig is vigye vizsgálatát és javaslattetelei meghallgatásra találjanak, azaz megvalósuljanak.

Ettől kezdve a dolog azonban igen bonyolulttá válik, a folyamat megnehezül. A felsorolt önérvényesítő tényezők ugyanis szintén használják a tudományok eredményeit, sőt szinte kizárólag ők tartják fenn a tudomány intézményrendszerét. És ezen a ponton merül fel a tudomány önrendelkezésének ügye, amit a kutatás szabadságának megvalósulása betölthetne, de ennek szinte szükségszerűen ellentmond az intézményrendszer finanszírozási gyakorlata. Ennek a problémának a feloldását még elképzelni is igen nehéz, nemhogy véghez vinni. Csakis a tudomány oldaláról képzelhető el, mert az intézményi oldal nem adhatja fel érdekét azonossága elvesztése nélkül. De a tudománynak sincs még rá megfelelő szabályrendszere, eljárása, biztosítéka, minthogy kötve van intézményi és eszmei sajátosságaihoz. Ezért csak a tudomány autonómiája, azaz a kutatás szabadsága hozhat eredményt, ami a tudósok szerepét állítja előtérbe. Hiszen a kutatás szabadsága kétélű fegyver: elősegítheti a kívánt célok elérését, de helytelen célkitűzés eszközévé is válhat. És a – Hogyan szü-lehetnek ilyen tudósok? – kérdésre az emberiség története mutathat példákat, azaz a tudomány és a társadalom kapcsolata, hogy mennyiben volt vezérlő elv a kutatásban élenjárók által feltárt igazság, ami korábbi korszakokban a közfelfogásban testesült meg.

Vizsgálandó tehát, hogy az egyéni autonómiák összegződéseként előállhat-e az emberiségé, vagy mivel minden egyén autonómiája valamilyen kisebb-nagyobb közössége keretében valósul meg, ezeknek, főként a nagyoknak a feladata biztosítani a feltételeket az emberösszesség autonómiájához? Az egyén és a kisebb közösségek előtérbe kerültek és az emberi jogok címszó alatt az egész világot képesek befolyásolni. Ennek mentén felmerültek az állatjogok, állatvédelem lett divatos, már korábban teret nyert a környezet- és természetvédelem, mert a bolygónkat az őt érő emberi tevékenység hatása veszélyeztetni kezdte, legalábbis az erre következtető és ebből a tényből mozgalmat indító csoportok jelentek meg, most már állami és államközi egyezmények szintjére emelkedve. Ugyanakkor az államméreteket is meghaladó nemzetközi nagyvállalatokat inkább csak önkéntes, propaganda szintű szerepvállalás jellemzi, kevésbé lehet őket szabályozni, és az sem hoz egyértelmű eredményt, mint a karbonkvóta mutatja, amit a legnagyobb szennyezők nevetve kifizetnek.

Az egyént befolyásoló, korlátozó közösségen ma már nemcsak a családot és az iskolát kell érteni, hanem néha ezeknél is hatásosabbként, de mindenképpen meghatározóként a média néven futó elektronikus eszközöket és tartalmaikat. Mert ez utóbbiak mintegy egyéni segítőként, virtuális őr-angyalként vagy kísértő ördöggént jelennek meg, igen nagy negatív hatást kiváltva a persze pozitív lehetőség mellett, amikor erőszakra, szexuális szabadosságra és a droghasználatra hívnak fel. Ezt a szülőknél tudatosítani kell, erre az iskolai nevelésnek céltotán válaszolni kell. Nem utolsó sorban a nemzetállamok felelős irányítóinak, hogy hatékony eszközöket állítsanak vele szembe. Még a forrá-sával is foglalkozni kellene, amit sokkal nagyobb ellenállás kísér egyébként, mint amit bevallunk, mint amiről beszélünk. Illetve éppen ezért esik kevés szó róla, és még kevesebb a törvényhozás és a valódi intézkedés.

De nem csak és nem igazán az ellenállás, a tiltás a hatékony védekezés, hanem az előre menés, a pozitív példák felmutatása, sőt az olyan foglalkozások elterjesztése,

tevékenység művelés, amely alkotó, építő jellegű, legyen az természettel foglalkozás, lelki élményszerzés, testi erőfejlesztés, szakmaszerzés vagy éppen művészi és sporttevékenység. Mert ugyan gondtalanul élni igen nagy ajándék, de nem is gondol bele, aki ebben részesül, és helyes, hogy még csak természetesnek se tartja, mert tényleg mindenkit megilletne, és hogy ne olyan legyen az életünk, mint amikor a testünkre valamilyen kényszer ül, korlátoz, meggátol a normális életben. Mindenkinek el kellene érnie azt az állapotot, amikor a gondok egy remek belső körön belül érik csak el őt, ami ilyen keretben igen ösztönző tud lenni, és pontosan méri a teljesítményt, ismeri annak határát, és ezen a buborékon belül mindenki segít, mintegy senki sem önző.

Baj az, hogy a többségnek az a nagy gondja, hogy megtalálja helyét ebben a világban, ahol, úgy látszik, semmit se kaphatunk ingyen, s ő vesztiesen indul ár-érték arányban. És már a kezdetektől fogva sokan lemondanak a felemelkedésről, akár a jó életről is, mert úgy érzik, hogy nekik nincs semmijük a szerencsésekhez képest, de ez a vélekedés félreértésből fakadhat, hiszen az nem igaz, hogy valakinek ne lenne senkije. Inkább az a helyzet, hogy félrevezették, szándékosan, nem gondatlanságból, hiszen aki nem teljesíti kötelességét, jelen esetben a nevelési kötelességét családban, iskolában, az mulasztást követ el, elhatározva, hogy lusta lesz. Ugyanakkor elterjedt olyan hangulatkeltés is a világban, amikor az úgynevezett kisemberek, akik ugyan jól teljesítenek életükben, de megtévesztetten annál sokkal többre vágnak és ezért csalódottak, attól érzik magukat valamennyire nagynak, azaz szereplőnek a környezetükben, hogy a másoknak is rosszat jósolnak, nekik se hagynak lehetőséget – lebeszélve őket – a feljebb lépésre. Még a gondolatát is ki akarják irtani, mondván: „Ne erőlködj, úgy sem lesz belőled semmi, ne álmodozz!” Még a szerencsét is tagadják, hogy létezik, nehogy valaki elhiggye, hogy majd ha lép a siker felé, jön a szerencse is. Ezért aztán sokak élete semmibe fut, az erejüket elpazarolják. Élnek ők, de nem autonóm életet, mondhatnánk.

Kérdezhetnék a károgók, hogy miért csak a rossz irányú befolyásolást tekintjük az autonómiát sértőnek a jóirányút miért nem. Azért nem, mert az ilyen cinikus felvetésre válaszolni se kell, azt az egészséges világnézet kivetí magából. Hiszen csak akkor maradunk életben egyáltalán, ha elvégezzük az ahhoz szükséges feladatokat. Az életünk éppen azért munkás, és már a gyerekkorban ki kell állnunk próbákat, hogy az ember összességben, azaz a társadalomban elfoglalt szerepünkben megálljuk helyünket, miközben élünk szívünk vágyának. A mai tudományos eredményeket sokkal jobban beszámítva a világbölcsességünkbe, több határozott megismerési korlátunkat merhetjük kimondani, mint az a XX. század első felében megengedhetőnek látszott, és igen-igen sok reménykeltő ismeretünket értékelhetjük az egész emberiségre jellemző közérték és közügy elfogadása és elérése eszközének. Az ismeretek önismerti szintjét és fokát is emelni kell, hogy minden akadály elhárítható legyen érvényesülésük útjából. Ami tehát nem az emberen és az emberiségen kívüli kérdéskör, hanem azon belül kell megoldást találnunk az akadály-fellegvárak bevetelésére. Sőt, bizonyos mértékig: felismerésére, mert néha ott tartunk, hogy szabad kutatás ide, nyitott társadalom oda, beszélni sem lehet rendesen dolgokról, mintha még mindig

léteznének tabuk. Azaz a nagyvilág, a nagy társadalom előnyei nem érvényesülhetnek: a külső világ még mindig az ember túlvilági megrögzöttségeit van hivatva magából kizárni és ezzel a külsőtlenességgel az ember belső világát kitölteni. Pedig a gondolkodás önállósága az embert másféle lénynek mutatja, mint egymáshoz ütődő golyók pályaalakulásának elszenvedőjét. S mivel kevesen nyerteseek ebben, figyelembeveendő olyan határozott elvek, amelyek a múltban gyökerezve a jelen széleskörű meghatározói. De ha a tudomány beépülne a vallásokba és a vallások közvetítette emberségi jellegzetességeket a tudomány figyelembe venné, akkor elismerné, hogy az embertörténet, az ember felépítése és társadalmalakítás által elért eredménye mind azt mutatja, hogy nem a természet vagy a szellem, hanem a kettő együtt a meghatározó.

Az emberiség a fentiek alapján biztonsággal fogalmazható meg autonóm élő társadalomként. Az emberiség olyan önszabályozott rendszer, ahol a társadalom egységei hordozzák a működésüket meghatározó, vezérlő szellemi erőt, az élő ember múltbéli felfogásából merítve a fogalmat, átvitt értelemben a „lelket”. Talán ezért nem létezik a modern értelemben vett társadalmi fejlődés, a korszaki szintek nem jelennek egymástól való emelkedő jelentőségű minőségi különbségeket. Valamennyi társadalmi változás, rendváltás – kezdve a mezőgazdaság kialakulásával, folytatva az ipari létrejöttével, majd az információs társadalom kialakulásával – hosszas, esetleg több évszázados, vagy évezredes, gyakran megszakításokkal megtűzdelt változások eredménye volt.

Ezért a ma kivetített következő „fejlődési fokozat”, „fejlődési szint” is hamis, az ezt a felfogást és szemléletet erőltető „haladó” jellege nem feltétlen követendő, hanem éppen társadalomellenes is lehet. Hiszen az élet maga is a körülmények változására adott olyan válaszlépés, amely az emiatt megváltozott egyensúlyt igyekszik helyreállítani. A válaszlépés azonban nem lehet arányos a változással (lineáris válasz), hiszen nem csak a környezet, hanem maga az élő egyed is megváltozott közben. Ezért a válasz matematikai értelemben véve nem-lineáris, azaz a válasz minőségében benne foglaltatnak a választ adó rendszer állapotjelzői is, másként nézve a válasz minősége az egyedet tükrözi. Így ez utóbbi magát a válaszprogramot is meghatározza. Ebben kiemelkedő jelentőségű a változások során felgyülemlett értesülések, adatok sora (információ), amely tanulásként értelmezhető. Ez a sejti tulajdonság átörökítés szerveiben felgyülemlett adatok halmaza is, de ennek tekinthető a társadalom műveltségének több évszázados, évezredes múltja is.

A legutóbbi sejti tulajdonság átörökítő vizsgálatok megdöbbentő eredményeire oda kell figyelnünk. Eddig azt hittük, hogy az ember örökletes állománya több száz-ezernyi egységet (gént) tartalmaz, holott alig harmincezer gén ismerhető fel csupán, alig több mint egy messze alacsonyabb rendű állatka, pl. a hernyó átörökítő rendszerében. Az emberi test bonyolultabb felépítését és működtetését ezért nem különálló egységek hozzák létre, szabályozzák, hanem azonos egységek több különböző feladatot is ellátnak. Ez arra int, hogy egy-egy öröklési rendszerbe való beavatkozás nemcsak a kiküszöbölendő tulajdonságra, hanem más, esetleg ma még nem ismert tulajdonságra is hathat. Az eugenetikai kutatásokból kipattanó „eredmény” nem fel-

tétlen az emberi faj érdekében, hanem esetleg annak fokozott környezeti érzékenységgel és esetleg rohamos pusztulásával is járhat, mert a természet kényes egyensúlyába beavatkozni kockázatos dolog.

A természet „fütyül” a beavatkozó „nemes” szándékaira, a változásra valami féle lépéssel válaszol. Ilyen, az emberiséget sújtó példák tömegét lehet felsorolni (Cser-Darai 2005, 194). A természet ugyanis nem ismeri el a mai alárendelés „uralom”, „hatalom” kifejezéseit, az erőszakos változtatásra annak megfelelően lép, változik – a Homo sapiens sapiens bölcsességét alaposan megcáfolva. Ezért nem hagyhatjuk – éppen az általunk megtermelt értéktöbblet kisajátításával – a szellemi sőt-tétiséget. Erre nem „adhatjuk el” alkotóképességünket sem, hanem az így felszabdult időt, energiát környezetünk szellemi erejének fokozására kell használnunk. Mert mi emberek alkotjuk az élő társadalom, az emberiség életerejét, ezt földünk nem szabad. Nem kötelező „fogyasztani”, nem kötelező a divatot követni, nem kötelező nap mint nap vásárolni, csak azért, mert erre biztat a gazdasági nyomás, a társadalmi trend, mely szerint a „prosperitás” ennek a függvénye. A túlfogyasztás szellemi és környezeti, társadalmi kárát már érzékeljük.

A környezet változásaival együtt járó tanulás mind a sejti átörökítő (gén), mind pedig a műveltséget átörökítő egységeknél (mém) megtalálható. A kettőnek az élet szempontjából vett hasonlósága megdöbbentő. Minthogy a program vezérelt önszabályozott rendszer vezérlő programja elszakadhat a motorikus gépezettől, és más motorikus rendszer vezérlését veheti át, amiben viszont a kettő egysége megbomolhat, amikor is nem lesz képes a feladatát ellátni, mindez aztán betegségek alakjában jelentkezik. A motorikus egységtől lemeztelenített, de azt működtetni képes vezérlő jeleket tartalmazó egységet az élettan vírusnak nevezi. Hasonló alakzat a műveltségekben is megjelenhet, és ilyen jelleggel működnek az alárendelést hordozó eszmék, eszmerendszerek. Ezt tapasztaljuk a mai társadalom életében is, amely a szerves egységet megbomlasztó, szinte rákosnak nevezhető növekedési tüneteket okozza.

HOL A TERÁPIA?

Ha az emberiség ilyen problémákkal küzd, a kérdés az, hogy meggyógyítható-e a kór, vagy halálos? Ha hagyjuk ezt tovább terjedni, erősödni, akkor bizonyosan halálos. Éppen ezért legalább kísérletet kellene tennünk arra, hogy feltárjuk a kór lényegét, és gyógyítsuk káros hatásait. Mindenekelőtt az szükséges, hogy megállapítást nyerjen a kór minősége. A mai társadalomra vezérlő programként rátelepülő „haladó szellem” valószínűleg nem az élet programja. Bár azzal is gondok voltak, aminek a helyére kíván lépni, de ez a program már az emberiség egészét veszélyezteti. Eleve a program vezérelt önszabályozott rendszert, a társadalmat szabályozhatatlan állapotba billenti azzal, hogy a pénz napi hasznát állítja egy állandó, esetleg egyre növekvő sebességű gazdasági növekedés hajtóerejévé és minden más ellenerőt – emberség, hit, erkölcs – kiiktat. A társadalom elé helyezett célok, jelszavak most alapvetően hamisak, az egész vezérlő program, a jelkészlet erre a tévedésre telepszik rá. A társadalom „globalizációja” nem tud mást, mint minden erőforrásnak a vezérlő jelkészlet

ellenőrzése alá helyezését, amivel a társadalom védekező rendszerét (immunháztartását) megbénítja, kiiktatja. Ha semmit nem ott fogyasztanak el, ahol megtermelik, a kereskedelem és annak könnyű ellenőrzése – de sokkal inkább vezérlése – teszi az emberiséget teljesen kiszolgáltatottá. Az értelmi szint csökkentését hozza magával az oktatás minőségromlása és ezt megtetézi az egyedek, az ÉN kiemelése, abszolutizálása, és a társadalom bármiféle szervező erejének csökkenése. Ennek során a család, az emberi társadalmi szervezetek, nemzetségek, nemzetek, az ezek kovászatát jelentő szellemi rendszerek, eszmék gyengülése ezt a hatást fokozza.

Érdemes tehát önvizsgálatot tartanunk, hogy mindez mennyire érvényes szűkebb társadalmi környezetünkbe, vagy inkább csak tendenciájában van-e jelen. Ugyanis éppen a nemzeti szerveződés mutathatja a határt, mert az közvetíti felénk a legteljesebben az emberiségi vívmányokat. Miközben tudomásul kell vennünk, hogy a globalizációra alapuló, nemzetek felettiként hirdetett mai államiság nem segíti elő a helyi közösségek vitalizációját és az autonóm rendszerek működését sem. Az eseteket segítenünk kell, hogy fölzárkózzanak, de ez nem jelenti azt, hogy nekik azért semmit sem kell tenniük. Nagyon is kell! Mindenekelőtt kell támogatnunk a helyi közösségek kialakulását. Erősíteniük kell ezen belül is a családot. A család fogalma, szervezete és eszmei szerepe az utódok szellemi felkészítésében a „vírus” kezdeti megjelenésétől kezdve annak, megsemmisítési szándékának egyik célpontja. Meg kell szerveznünk a családok védelmét, azok társadalmi szövetségét. Ezeken belül a kölcsönös segítségnyújtást, oktatást. Tanítanunk kell a műveltségünk alapjait, lényegét, változatait és annak múltját és a kis közösségeken belül művelni is ezeket. Tanítani mindent, ami a múltunkkal kapcsolatos. Bemutatni, hogy a kisebb közösségek, mint pl. a magyarság is jelen-tős tényező volt Európa művelődéstörténetében.

A hit kinek-kinek a személyi ügye. Mégis, a hit társadalmat összetartó erejét sem szabad figyelmen kívül hagynunk, és erősíteniük kell a hitre alapuló közösségeket és azok zavartalan működését. Támogatnunk kell, hogy a közösségünk tagjai a hitüket ennek megfelelően gyakorolják, mindaddig, amíg a közösség összetartozását erősítik. Nem szabad túrnunk a mások hitébe történő bármiféle, de főleg erőszakos (ide értve a szóbeli erőszakot is) beavatkozást. Éppen ezért a különböző hitű csoportok, egységek versengését meg kell gátolnunk.

Végezetül megoldásként megfontolandó, hogyan lehetséges a társadalom alapvető szervezeti egységeinek a hálózatát vezérelve élő társadalmat ismét kialakítani. Ez ugyanis a szellemi önkormányzatok, a szellemi autonómia rendszere lesz, amely a mai tudomány minden eredményét felhasználva teremtheti meg a fenntartható életünket.

TRODALOM

Ádám, Gy. 1987, A megismerés csapdái. Magvető. Budapest.

Alford, A. F., 2000, When the Gods Came Down. New English Library, Hodder & Stoughton,

Barash, D. P. 1980, Szociobiológia és viselkedés. Natura. Budapest.

Csányi, V., 1985, Kis etológia II. Gondolat. Budapest.

- Cser, F., Darai, L. 2005, Ember-Társadalom-Emberiség. Eszme-Hit-Vallás. Atya-Anya-Élet. Queen-beyan-Kápolnásnyék, 2005-2006. 346. <https://mek.oszk.hu/18100/18165/18165.pdf>.
- Cser, F., Darai, L. 2013, Az egység magyar jelenléte és jelképe az eurázsiai történetben és műveltségben. In. *Acta Historica Hungarica Turiciensia* - 28. évf. 1. szám (2013.) (oszk.hu)
- Csihák, Gy., 1999, *Sacra Regni Hungarici Corona és a magyar közjogi rendezés kérdései ma*. Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, Budapest-Zürich
- Fröhlich, H., 1986, Coherent Excitations in Active Biological Systems, in: Gutman, F. & Keyzer, H. ed. 1986, *Modern Bioelectrochemistry*. Plenum Press, New York, eBook Springer-Verlag US, 329-376. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4613-2105-7_8.
- Gimbutas, M., 1991, *The Civilization of the Goddess*. Harper. San Francisco.
- Jacob, F., 1986, *A lehetséges és a tényleges valóság*. Európa. Budapest.
- Lorenz, K., 1980, Összehasonlító magatartáskutatás. Az etológia alapjai. Gondolat. Budapest.
- Marshall, I.N., 1989, Consciousness and Bose-Einstein Condensates. in. *New Ideas in Psychology*, 7
- Marshall, I.N., 1960, ESP [extra-sensory perception] and Memory: A Physical Theory. in, *British Journal of Theoretical Physics* Vol. 21, No. 40. (1960).
- Zakar, A., 1973, A sumér hitvilág és a Biblia. Szatmári I. kiadása, Garfield, 1973 (eredetileg 1972).
- Zétényi, Zs., 1997, *A Szentkorona-eszme mai értelme*. Püski. Budapest.
- Zohar, D., 1990, *The Quantum Self: Human Nature and Consciousness Defined by the New Physics*. William Morrow and Company Inc, New York, <https://archive.org/details/quantumselfhumanoozoha/page/n6/mode/1up?view=theater>.

EGY 100 ÉVES AUTONÓMIA MARGÓJÁRA – DÉL-TIROL¹

Ortutay Katalin²

Absztrakt

Jelen tanulmány témája az Olaszországhoz tartozó autonóm tartomány, Alto Adige / Süd-Tirol helyzetének bemutatása. Ennek a jól működő autonómiának a jelenlegi helyzetét a 2020-as statisztika adataira támaszkodva ismerhetjük meg, fókuszban a nyelvhasználat, az oktatással és a jogi, bírósági nyelvhasználat. Végül Tanja Raich, dél-tiroli születésű író személyes példáján keresztül a régió történelmi, politikai változásainak egyének, családok életére gyakorolt hatását mutatja be röviden a tanulmány, a „történelem alulnézetből” perspektívájából.

Kulcsszavak: *területi autonómia, nyelvhasználat, gazdasági fejlődés, kisebbségvédelem, identitás*

On the Margins of 100 Years of Autonomy – South Tyrol

Abstract

The present study deals with the situation in the autonomous province of Alto Adige / South Tyrol, a part of Italy. The current situation of this well-established autonomy will be analyzed using statistics from the year 2020, with a focus on language usage, education, and legal and judicial language usage. Finally, through the personal example of Tanja Raich, a South Tyrolean-born writer, the impact of historical and political changes in the region on the lives of individuals and families is briefly presented from the perspective of "history from below".

Keywords: *territorial autonomy, language use, economic development, minority protection, identity*

BEVEZETŐ – TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS

Dél-Tirol/ Alto Adige nevének hallatára az autonómia kérdéseivel foglalkozóknak általában a példaértékű, követendő autonómiamodellel kifejezések és pozitív jelzők

¹ A tanulmány az „Autonómia a 21. században” című, a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottsága és az „Autonómia és Társadalom” című tudományos folyóirat közös konferenciáján 2021. november 18-án tartott előadás alapján készült.

² **Ortutay Katalin** nyelvész, habilitált egyetemi docens. Pannon Egyetem Veszprém. ortutay@gmail.com

jutnak az eszébe. Ma már ez valóban jogosan van így, de az elismert modell megteremtéséhez vezető út nagyon is rögös volt. Sok évtizednyi konfliktus, politikai csatározás és nem ritkán erőszakos cselekmények, s nem utolsósorban az ottani lakosság szenvedése árán sikerült mára Európa szívében megteremteni egy együttélési, együttműködési modellt két olyan, egymástól nagyon is eltérő habitusú népcsoport között, mint az osztrák és az olasz. Olaszországban egyébként öt terület rendelkezik alkotmány által biztosított autonóm státusszal: Dél-Tirol (Trentino-Alto Adige), Szicília, Szardínia, Friuli-Venezia Giulia, Valle d'Aosta. Dél-Tirol tehát azon olaszországi autonómiák sorába illik, amelyekre igaz Miklósné Zakar Andrea alábbi összefoglaló autonómiafogalma:

Autonómiának tekinthető egy adott közösségnek valamilyen érdekképviselői vagy akár bizonyos igazgatási jogosítványokkal bíró intézményrendszerrel való felruházása, mely jogosítványok kötődhetnek a közösség által lakott terület egészéhez, esetleg egy részéhez, de átfogja a közösséghez tartozó vagy oda tartozni akaró (identitást felvállaló) összes individuumot. (Miklósné 2010: 76)

Ez a ma már modellnek tekintett autonómia 2020-ban ünnepelte volna 100 éves fennállását, ha nem szől közbe egy világméretű járvány, amely miatt az autonómia ünneplése egy évvel eltolódott. 2021 őszén viszont nagyszabású ünnepségsorozattal ünnepelte Bolzanóban, a tartomány székhelyén a lakosság, hogy sikerült megteremteni ezt az azóta is fennálló közösséget.

A történelemben egészen az első világháborúig kell visszanyúlnunk, ha az elmúlt száz év eseményeit értelmezni akarjuk. Olaszország a győztesek oldalán fejezte be a háborút, aminek következményeként, mintegy „jutalmul”, területi igénnyel léphetett fel a vesztes fél, az Osztrák-Magyar Monarchia felé. Olaszország területi követelései között szerepelt többek között Tirol osztrák tartomány déli részének megszerzése is. A háborút lezáró békekonferencia 1919. január 18-án nyílt meg a Párizs melletti Versailles-palotában. Az idealisták igazságos, a nemzeti(ségi) önrendelkezés elvén alapuló békét reméltek. E reményeket táplálta a Thomas Woodrow Wilson, az Egyesült Államok elnöke által még a háború idején (1918. január 8-án) közzétett 14 pontból álló békejavaslat. Sajnos, nem az idealistáknak lett igaza, ahogyan ezt mi, magyarok is megtapasztalhattuk a Versailles-ban velünk aláíratott békediktátummal. A nagyhatalmi törekvések, valamint a győztes kisállamok érdekeinek eredőjeként születtek meg a békék a vesztes államokkal, melyek véleményezhették ugyan a győztesek által kialakított elképzeléseket, de érdemi hatást azokra nem tudtak gyakorolni. A vesztes országokkal kötött békeszerződéseket különböző Párizs-környéki kastélyokban írták alá: Ausztria 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben írta alá azt a békeszerződést, amelynek következtében a mintegy 97%-ban osztrákok lakta Dél-Tirolt Olaszország kapta meg. (Paksa-Nagy 2021).

A határváltoztatás óriási ellenállást váltott ki a terület lakosságából, hiszen az önrendelkezés wilsoni doktrínája Dél-Tirol esetében sem érvényesült. Az olasz politika célja kezdettől fogva a német ajkú lakosság asszimilációja volt, minden eszközzel

megpróbálta az etnikai arányokat az olaszok javára megváltoztatni, ami nem volt könnyű, hiszen óriási volt a számbeli különbség a német ajkú és az olasz lakosság között. A húszas évektől kezdve, a megerősödő fasizmus idején, Mussolini erőszakos olaszosítási politikát folytatott. A hivatalos rendelkezések megtiltották a német nyelv nyilvános használatát, ami az élet minden területére hatással volt. A hivatali érintkezés kizárólagos nyelve az olasz lett, a német iskolákat megszüntették, a német családneveket olaszra változtatták. A német vezeték- és helységneveket is olasz nyelvűekre cserélték, a német nyelv oktatása az úgynevezett „katakombaiskolákba” szorult vissza, a tirolai zászlót tilos volt kitenni. A német ajkú lakosság elleni intézkedések mellett az olasz lakosság bevándorlását is intenzíven támogatták. Mindezek ellenére az olasz nem tudta átvenni a német szerepét a mindennapi életben, a fasiszta irányítás elképzeléseinek megfelelő etnikai és nyelvi homogenitás irreálisnak bizonyult.

A második világháború után az osztrák és az olasz fél között kétoldalú tárgyalások kezdődtek Párizsban a terület rendezésére. A tárgyalások eredményeként létrejött Gruber-De Gasperi egyezmény teljes jogegyenlőséget biztosított a Bolzano/Bozen és Trient/Trentino kétnyelvű településein élő német anyanyelvű lakosságnak. Az 1946-ban aláírt megegyezés lényege az volt, hogy Olaszország autonómiát biztosít Dél-Tirolnak a törvényhozói, végrehajtói hatalom terén. Ennek eredményeképp 1948-ban kihirdették az első autonómia státuszt, de a német ajkú kisebbséget védő intézkedések mégsem valósultak meg a gyakorlatban. Az autonómia a Trentino-Tiroler Etschland elnevezésű régióra vonatkozott, ahol az olaszok voltak többségben. Az olasz kormány az 5. alkotmánytörvény alapján jóváhagyta Trentino-Alto Adige különleges jogállású régió státútumát, a német többségű Bolzanóhoz hozzákapcsolták az olasz többségű Trentinót, így a német ajkúak kisebbségbe kerültek a térségben (Oppe 2013). A konfliktushelyzet tehát fennmaradt. Az alábbi ábra jól szemlélteti az olasz kormány politikai sakkhúzását: míg Alto Adige német ajkú többséggel rendelkezett, Trentinóban már az olaszok voltak többségben.

1. ábra: Dél-Tirol/Alto Adige és Trentino

Forrás: <https://www.elementari.net/2020/10/il-trentino-alto-adige.html>

A lakosság körében nőtt a düh és az elégedetlenség, mert 1945 után gyakorlatilag folytatódott a Mussolini idején megszokott módszer: a német ajkúak nem kaptak állást állami vagy olasz cégeknél, ezenfelül még erőszakos betelepítés is folyt a dél-olaszországi régiókból. A kétnyelvűség csak elméletben létezett. A kialakult helyzetbe sem az 1945-ben megalakult Dél-Tiroli Néppárt (SVP), sem Ausztria nem nyugodott bele. Így került sor olyan erőszakos cselekményekre, mint az 1961. június 12-én elkövetett robbantás, amely *Feuernacht*, azaz A tűz éjszakája néven vonult be a dél-tiroli történelembe. A Dél-Tiroli Felszabadítási Bizottság (*Befreiungsausschuss Südtirol*) saját készítésű bombákkal felrobbantott 37 nagyfeszültségű távvezetési oszlopot. A „robbantók” nem akartak emberéleteket veszélyeztetni, csak az alumíniumkohó energiaellátását akarták megakadályozni, ahol dél-olasz munkások dolgoztak. A gyár bezárását akarták elérni. Egy útkezelő veszítette életét, nem szándékosan. Az olasz állam megtorló reakciója túlzó volt, a gyanúsítottakat megkínozták, megalázták, a régi, németek által okozott sérelmekért, háborús bűntettekért elégtételt akartak rajtuk venni, terroristaként kezelték őket. Az osztrák és német támogatásnak köszönhetően végül kiváló olasz ügyvédek fizettek meg a védelmükért a milánói perben. A fő vádlott, Josef (Sepp) Kerschbaumer, kereskedő és gazdálkodó, becsületes, jó katolikus, hatgyermekes férfi volt, akit 15 év 11 hónap börtönbüntetésre ítélték. 150 BAS tagot tartóztattak le és kínoztak meg a börtönben, ketten később életüket veszítették. Maga Kerschbaumer 1964-ben a börtönben életét veszítette, a kínzások következtében a szívbeteg férfi meghalt. Bruno Kreisky, akkori osztrák kancellár többször is az ENSZ-hez fordult segítségért. A kínzásokért egyébként egyetlen carabinieri sem ítélték el mai napig. Az eseményekről 2006-ban Martin Unterkircher, maga is dél-tiroli születésű író, *Unauslöschlich* (Kiolthatatlanul) címmel jelentetett meg egy egyedülálló könyvet, amelyben dél-tiroli aktivisták számolnak be letartóztatásukról és börtönbeli megkínzásukról. A szerző egyébként történész és pszichológus, aki alapos levéltári kutatásokat végzett, valamint interjúkat is közöl művében (Unterkircher 2006).

A *Feuernacht* után is folytatódtak a tiltakozások, merényletek, már nem csupán Dél-Tirolban, hanem Ausztriában és Olaszország más részsein is. A békés megegyezésre azonban még tizenegy évet kellett várni. Ebben komoly szerepet játszott Silvius Magnano. 1957 végén került a Dél-tiroli Néppárt élére Magnano (apja olasz, anyja német) ügyvéd-politikus, az autonómia elkötelezett híve. Az elhúzódo tárgyalások 1969. november 30-án vettek fordulatot, amikor az új olasz külügyminiszter (1969–74) későbbi miniszterelnök (1974–76), a kereszténydemokrata Aldo Moro és partnere, Kurt Waldheim csomagtervet és végrehajtási menetrendet (*Operations Kalender*) dolgoztak ki autonómiatárgyalásaikon Koppenhágában. Silvius Magnano magával Moróval tizenhétszer tárgyalt az autonómia ügyében, míg az azt előkészítő olasz-osztrák-dél-tiroli vegyes bizottság kétszáz (200!) ülést tartott. Silvius Magnano meggyőző ereje és karizmatikus kisugárzása elérte a célját: 1972. január 20-án aláírták a második Autonómia Statútumot, amelyet augusztusban a római parlament is elfogadott. Magnano, akit „az autonómia atyjának” hívnak Bécstől Bolzanón át Rómáig, 1989. március 17-ig kormányozta az autonóm tartományt. A második sta-

tutum már különleges autonómiát biztosított a területnek, de végleges rendezésre csak később, 1992-ben került sor (Oppe 2013).

Sepp Kerschbaumer áldozata nem volt hiábavaló, emlékét ma is őrzik, halálának napján – december 8-án – azóta is minden évben megemlékezéseket tartanak.

1. kép: Kerschbaumer gondolatai és emléktáblája Frangartban, a szülőfalujában

Forrás: Roland Lang/Südtiroler Heimatbund

<https://www.unsertirol24.com/2020/12/07/heute-vor-56-jahren-verstarb-sepp-kerschbaumer/>

Az érvényes autonómiamodellel így rendelkezik kisebbségi kérdésekben:

- Dél-Tirol a saját és a régiót érintő kérdésekben jogszabályok kidolgozására jogosult törvényhozó és végrehajtó hatalmi szervvel rendelkezik. Törvényhozó testülete a Régiótanács lett, amely 70 főből áll. A végrehajtó hatalmat a Régióbizottság testesíti meg, melyet az elnök, két alelnök, valamint két tényleges helyettes ülnök alkot.
- A tartomány teljes autonómiát élvez az oktatás, ipar, turizmus, kereskedelem, környezetvédelem és a településfejlesztés terén.
- Nem rendelkezik hatáskörrel a katonaság, rendőrség, biztonsági szolgálat, bíróság, adók, vámok terén.
- A pénzügyek tekintetében a tartománynak nincs önálló adóztatási joga.
- Az etnikai hovatartozás az alábbi speciális területeken jelenik meg: anyanyelvű oktatás esetén az óvodákban, iskolákban, emellett a köztisztviselői és közalkalmazotti helyek betöltésekor, illetve bírósági keresetek benyújtásakor.
- Etnikai, nyelvi hovatartozásról való nyilatkozattétel: Dél-Tirolban mindenkitől megkövetelik, hogy az esedékes országos népszámláláskor hivatalos nyilatkozatot tegyen, hogy melyik etnikai csoporthoz (német, olasz, ladin) tartozik.
- Etnikai arányosság elve: az arányosság elve vonatkozik minden állami és félállami hivatalra. Ennek következtében számos állás, foglalkozás betöltésénél fontos elvárás továbbra is a nyelvvizsga. (Oppe 2013: 154-155)

A NÉPESSÉGRE VONATKOZÓ STATISZTIKAI ADATOK

A konkrét nyelvi jogi és oktatási helyzet ismertetése előtt, érdemes megismerni az aktuális statisztikai adatokat, amelyek a Tartományi Statisztikai Intézet legfrissebb évkönyvéből származnak.

A lakosság etnikai megoszlásának aránya az alábbi táblázatban elég egyértelműen jelzi, hogy minden múltbéli politikai törekvés dacára a német ajkúak aránya a lakosságon belül még mindig több mint kétszerese az olaszokénak. Bár az elvándorlás erre a régióra is jellemző, a 2011-es népszámlálási adatok azt mutatják, hogy németnek 314.604 fő vallotta magát, míg olasznak még mindig csupán 118.120 fő. A ladinok száma nőtt ugyan, de a közel fél milliós népességben belül számuk elenyésző.

1. táblázat: A lakosság megoszlása a nyelvi csoportok szerint (1880-2011)

A lakosság megoszlása a nyelvi csoportok szerint a népszámlálási adatok alapján (1880-2011)					
Abszolút érték					
Év	Német	Olasz	Ladin	Egyéb	Összesen
1880	186.087	6.884	8.822	3.513	205.306
1890	187.100	9.369	8.954	4.862	201.285
1900	197.822	8.916	8.907	7.149	222.794
1910	223.913	7.339	9.429	10.770	251.451
1921	193.271	27.048	9.910	24.506	254.735
1961	232.717	128.271	12.594	281	373.863
1971	260.351	137.759	15.456	475	414.041
1981	279.544	123.695	17.736	9.593	430.568
1991	287.503	116.914	18.434	17.657	440.508
2001	296.461	113.494	18.736	34.308	462.999
2011	314.604	118.120	20.548	51.795	505.067
Százalékos arány					
1880	90,6	3,4	4,3	1,7	100,00
1890	89,0	4,5	4,3	2,3	100,00
1900	88,8	4,0	4,0	3,2	100,00
1910	89,0	2,9	3,8	4,3	100,00
1921	75,9	10,6	3,9	9,6	100,00
1961	62,2	34,3	3,4	0,1	100,00
1971	62,9	33,3	3,7	0,1	100,00
1981	64,9	28,7	4,1	2,2	100,00
1991	65,3	26,5	4,2	4,0	100,00
2001	64,0	24,5	4,0	7,4	100,00
2011	62,3	23,4	4,1	10,3	100,00

Forrás: <https://astat.provinz.bz.it/de/suedtirol-in-zahlen.asp>

Ugyanakkor a második táblázat némi eltérést mutat, ami az autonómia statútumban foglalt kötelező nyilatkozattételnek köszönhető. Amikor ugyanis nyilatkozni kell az etnikai hovatartozásról, akkor dönteni kell mindenkinek, melyik népcsoporthoz tartozónak vallja magát, a vegyes házasságok révén is mindenki csakis az egyik csoporthoz sorolható. Itt tehát az identitástudat, neveltetés, vagy akár gazdasági előnyök is szerepet játszhatnak a választásban. Ez a döntési kényszer eredményezi, hogy a számok abszolút értékben csökkentek, de olyan kis mennyiségben, hogy összességében nem változtat semmit az arányokon.

2. táblázat: Etnikai, nyelvi csoportok a 2011-es népszámlálási adatok alapján

Nyilatkozatok az etnikai, nyelvi csoportokhoz tartozásról a 2011-es népszámlálási adatok alapján			
Nyelvi csoportok	Nyelvi csoportokhoz tartozók	Magukat a nyelvi csoportokhoz sorolók	Összesítés
Abszolút érték			
Olasz	115.161	2.959	118.120
Német	310.360	4.244	314.604
Ladin	20.126	422	20.548
	445.647	7.625	453.272
Százalékos arány a nyilatkozatok alapján			
Olasz	97,49	2,51	100,00
Német	98,65	1,35	100,00
Ladin	97,95	2,05	100,00
	98,32	1,68	100,00
Százalékos arány a nyelvi csoportok szerint			
Olasz	25,84	38,81	26,06
Német	69,64	55,66	69,41
Ladin	4,52	5,53	4,53
	100,00	100,00	100,00

Forrás: <https://astat.provinz.bz.it/de/suedtirol-in-zahlen.asp>

AZ AUTONÓMIA NYELVI ÉS JOGI ALAPJAI

A törvényi védelem szempontjából mindkét nyelv hasonló jogokat élvez: az autonómia rendelkezések 99. törvénycikke kimondja, hogy a német nyelv a régióban azonos szerepet tölt be, mint az olasz, amely a hivatalos államnyelv. A két nyelv paritásos alapon történő kezelése hasonló nyelvi presztízszt eredményez. Ami a hétköznapi, tehát informális nyelvhasználatot illeti, mindkét nyelv hasonló gyakorisággal fordul elő, gyakran párhuzamosan használják őket. Igaz, hogy az államon belül a német nyelvcsoporthoz kisebbségnek számít, de a tartományon belül többséget alkot. Viszont a közszolgáltatásban kétnyelvűséget ír elő a törvény, ami a lakosság jelentős részét arra ösztönzi, hogy mindkét nyelvet elsajátítsa.

Ahhoz, hogy a párhuzamosságot biztosítani lehessen, három alapelvet kell figyelembe venni:

- az állami intézmények alkalmazottainak etnikai arányosságot tükröző összetétele;
- mindkét nyelv ismerete;
- az ügyfelek feltételezett anyanyelvén zajló eljárás.

Itt érkezünk el viszont ahhoz a neuralgikus ponthoz, amely sok lakos számára problémát okoz, a nyelvi csoporttal történő azonosulás kötelező jellege. Ráadásul a népszámlálás során adott nyelvi hovatartozás nyilatkozata tíz éven át érvényes, ennyi ideig köti az állampolgárt az adott nyelvcsoporthoz. Hivatalosan pedig csak a német, az olasz és a latin nyelvi csoportok jelennek meg alternatívaként, a törvény nem biztosítja a lehetőséget a vegyes nyelvi hovatartozás deklarálására. A gyakorlatban az is előfordulhat, hogy egy olasz állampolgár német nyelvi csoporttal azonosul, mert az állami szférában történő munkavállaláskor előnyben részesülhet. Ugyanakkor a hivatalokban dolgozóknak kétnyelvű hatósági vizsga letétele kötelező, így például alacsonyabb német nyelvi szint elérésével is teljesülhet a kétnyelvűség feltétele, és fordítva is igaz ez az olasz nyelvre (Jancsi 2002).

Ami a jogalkotást illeti, a törvényeket és rendelkezéseket mindkét nyelven meg kell szövegezni. A hadsereg kivételt képez, mivel ez az olasz állam hadserege, itt kizárólagosságot élvez az olasz nyelv. A rendőrség belső kommunikációja olasz nyelven történik, ugyanakkor a rendőrségen belül támogatják a kétnyelvűséget, (tanfolyamokat szerveznek stb.). Kihallgatás során az állampolgár választja meg az eljárás nyelvét. Így értelemszerűen a rendőrségi állományon belül is vannak kétnyelvű alkalmazottak. A bírósági eljárás során a nyelvhasználat döntő jelentőségű és itt is elsősorban a szabad nyelvhasználat az előírás. Mindegyik félnek joga van az eljárás folyamán a szabad nyelvválasztáshoz. Kétnyelvű eljárás, amennyiben tehát a felek egyike németül, a másik fél viszont olaszul kíván az eljárásban megnyilvánulni, kötelező a hatóság költségén fordítást, tolmácsolást biztosítani. A jegyzőkönyv is kétnyelvű és a bírósági ítéletet mindkét nyelven kihirdetik. Fellebbezési eljárás, tehát a régióból való kikerülés esetén már az olasz az eljárás kizárólagos nyelve. A büntetőeljárás során is megilleti a vádlottat a nyelvválasztás joga, de ez a tanúkra és sértettekre is érvényes.

Minden autonómiában központi jelentősége van az oktatásnak, azaz az oktatási nyelvnek. Az autonómia törvény részletesen szabályozza az oktatási szektor feladatait, lehetőségeit. Az iskolai képzés legfontosabb alapelve az anyanyelven folyó oktatáshoz való jog. Az autonómia-rendeletek 19. pontja kimondja, hogy Bozen/Bolzano tartományban az óvodai, általános- és középiskolai oktatás a tanulók anyanyelvén zajlik, olasz vagy német nyelven. A törvénycikk kimondja továbbá, hogy a tanároknak anyanyelvi beszélőnek kell lenniük (Jancsi 2002: 3-4).

Az iskolai oktatásban a második nyelv elsajátítása is hangsúlyos szerepet játszik. Az általános iskola második osztályától kezdődően minden tanulónak kötelező a második nyelv tanulása, ami a német iskolában az olasz, az olasz iskolákban a német nyelvet jelenti. Az olaszt illetve a németet nem idegen nyelvként, hanem második nyelvként tanítják. Így az iskolarendszer valamelyest megközelíti a kétnyelvű iskola-

modellt, de valójában a kétnyelvű oktatás keretei nem biztosítottak. Éppen ez a rendszer legfőbb hibája, ha nyelvészként a kiegyenlített kétnyelvűsége törekszünk, ami gyermekkorban és iskolai keretek között nagyon jól működhet, hiszen például a baszk vagy katalán immerziós oktatás ezt már bizonyította. De az igazság az, hogy a nyelvi csoportokra és kritériumokra épülő szabályozás két, etnikai alapokon elkülönülő iskolarendszert hozott létre. A törvényi keretek nem adnak lehetőséget a kétnyelvű iskolamodell megvalósítására, ami híven tükrözné a két nyelvcsoport együttélését és lehetőséget adna egy valóban funkcionáló kétnyelvűség megteremtésére Dél-Tirolban. Ennek az is az oka, hogy, sokan meg vannak győződve arról, hogy a kétnyelvű iskola bevezetésével sérülne az anyanyelvi oktatáshoz való jog. Mivel a szülők is érzékelik ezt a problémát, úgy próbálják megoldani, hogy gyermekeiket a másik nyelvű iskolába íratják. Dél-Tirolban érvényes a szabad iskolaválasztás elve, mindenkinek jogában áll három iskolarendszerből (német, olasz, ladin) választania gyermekei számára. Így bár a gyermek anyanyelve a német és otthon is németül beszélnek, az olasz iskolába történő beíratás eredményeként mégis kétnyelvű, német-olasz nyelvismerttel rendelkezik majd. A későbbi életében ennek valóban nagy előnye lesz, hiszen Olaszország más részén is boldogulni fog.

Az alábbi táblázat az iskolai osztályok és csoportok nyelvi megoszlását mutatja be, oktatás nyelve szerint. A német nyelvi osztályok és csoportok dominanciája itt is szembeötlő.

3. táblázat: Iskolák: a tanulók és osztályok megoszlása oktatási nyelv szerint – 2019//20 tanév

Iskolák: a tanulók és osztályok megoszlása oktatási nyelv szerint – 2019//20 tanév				
	Német	Olasz	Ladin	Összesen
Óvodák				
Gyereklétszám	12.431	3.535	748	16.714
Csoportlétszám	582	173	36	791
Általános iskolák				
Beiratkozott tanulók	20.119	6.310	1.119	27.548
Osztályok	1.395	342	85	1.822
Középiskolák				
Beiratkozott tanulók	12.482	4.252	757	17.491
Osztályok	637	204	40	881
Felsőtagozatos oktatás				
Beiratkozott tanulók	13.071	6.437	491	19.999
Osztályok	721	332	38	1.091

Forrás: <https://astat.provinz.bz.it/de/suedtirol-in-zahlen.asp>

AZ AUTONÓMIA GAZDASÁGI KÉRDÉSEI

A gazdasági kérdések mindig fontos szerepet játszanak egy autonómia fennmaradásában. A gazdasági függőség sok esetben kiszolgáltatottá teszi azokat a régiókat, amelyek autonómia elérésére töreksenek. Dél-Tirol esetében azonban más a helyzet, hiszen gazdasági mutatói nagyon jók, gyakorlatilag Olaszország leggazdagabb régiójának számít. Ha megnézzük a terület költségvetési adatait, láthatjuk, hogy önfinanszírozó, vagyis forrásainak 90%-át az itt befizetett adókból nyeri. A regionális önrendelkezés, a szubszidiaritás elvének alkalmazása nagymértékben hozzájárult a sikeres gazdaságpolitikához. A munkanélküliségi ráta alacsony, szinte teljes foglalkoztatottságról beszélhetünk. Az autonómia státútum által biztosított széles körű önrendelkezés megvalósításához három eszköz áll a politika rendelkezésére: a területfejlesztés, a térség iparának és kereskedelmének ösztönzése, és a költségvetési politika.

Ugyanakkor itt is megfigyelhető az a politikai jelenség, ami sok sikeres autonómiát érint: az itt megtermelt javakból egyre nagyobb szeletet akar a központi kormány elvonni, a szegényebb régiók támogatására. Nem csupán Róma gondolkodik így, láthatjuk ezt a jelenséget a sikeres Katalónia, spanyol Baszkföld, de akár Flandria esetében ugyanúgy. Az olasz költségvetési mérleg egyensúlyban tartásához egyre több kell, a többletet a fejlett régióktól, például Dél-Tiroltól venné el a kormány. Annak ellenére, hogy már így is a legnagyobb befizetők a központi államkasszába. A konfliktus az egész euróválság tükröképe lehetne: a gazdag Észak nem akarja tovább támogatni a szegény Délt (Oppe 2013).

Az alábbi táblázat jól szemlélteti a nagy különbséget az egy főre jutó bruttó hazai termékekre és a fogyasztásra vonatkozóan is. A számok Dél-Tirol esetében (Trentino nélkül) magukért beszélnek.

4. táblázat: Egyes makrogazdasági tényezők egy főre jutó értékei -
Dél-Tirol, Trentino és Olaszország – 2018

Egyes makrogazdasági tényezők egy főre jutó értékei Dél-Tirol, Trentino és Olaszország – 2018 (euróban számolva)			
	Dél-Tirol/Alto Adige	Trentino	Olaszország
Egy főre jutó bruttó hazai termék piaci áron	46.923,6	38.047,9	29.230,6
Hozzáadott érték /munkavállaló (2017-es adat)	74.385,0	69.813,9	62.522,4
Fogyasztási kiadások egy lakosra vetítve	33.561,1	30.357,0	23.008,5
Fizetett jogviszonyból származó jövedelem /alkalmazott	42.315,0	37.177,8	36.599,3

Forrás: <https://astat.provinz.bz.it/de/suedtirol-in-zahlen.asp>

TÖRTÉNELEM ALULNÉZETBŐL – TANJA RAICH

A fiatal író, Tanja Raich 1986-ban Meranóban született, 2005 óta Bécsben él és a bécsi egyetemen szerzett diplomát, ahol történelmet és germanisztikát tanult. A diplomamunkáját 2012-ben, nem véletlenül, a dél-tiroli merényletekről írta. Az ő élete, családjának sorsa valamennyire tipikusnak is tekinthető, ezért is érdekes az autonómia kérdésének szempontjából. Az ő dédszüleinek, nagyszüleinek élete, egyéni sorsuk a történelem és politika viharainak közepette, jól tükrözi a dél-tiroli nép szenvedését, kiszolgáltatottságát, és mivel íróról van szó, meg is tudja fogalmazni a nyilvánosság számára is érzéseit, tapasztalatait, identitáskeresésről szóló kétségeit. 2021-ben jelent meg a tollából egy cikk a *zeit.de* online folyóiratban, amely *Süd-Tirol: Das Erbe der Feuernacht* (Dél-Tirol: A tűz éjszakájának öröksége) címmel mutatja be saját családjának a sorsán keresztül, mennyire összetett és bonyolult kérdés is a szülőföld, a haza, az identitás kérdésköre, még napjaink társadalmában is.

Tanja Raich vegyes házasságban született, a német ajkú Anna és az olasz Gino második gyermekeként. 1940-ben kötöttek házasságot, egy évvel azután, hogy a dél-tiroliakat választás elé állították: Mussolini vagy Hitler. A lakosok 86%-a a németeket választotta, bár hetvenötezren kivándoroltak, viszont amikor Dél-Tirol olasz maradt, mégis sokan visszatelepültek. Anna németül beszélt, Gino olaszul, kezdetben alig-alig értették egymást a családi krónika szerint. Első gyermekük akkor született, amikor Gino Albániában volt a fronton. A dédnagypapa haláláig nem beszélt németül, de felesége zsemlegombócaért egész életében lelkesedett és soha nem lépett ki a házból anélkül, hogy meg ne csókolta volna a feleségét.

2. kép: Egy vegyes házasság története: Anna és Gino, Tanja Raich dédszülei, a kislány az író nő nagymamája

Forrás: <https://www.zeit.de/kultur/literatur/freitext/suedtirol-feuernacht-terrorismus-italien-oesterreich-sued-tiroler-freiheit>

Az életük azonban sohasem volt könnyű, de valahogy a családban ezekről az évekről alig beszéltek. Az biztos, hogy még egészen a nyolcvanas évekig kigúnyolták azokat, akik olaszokkal kötöttek házasságot, különböző gúnyneveket aggattak rájuk és ez a másik népcsoportra is igaz volt. Ha a családban előfordult, hogy olaszul beszélő rokonok jöttek látogatóba, a szerző nagyapja mindig morgott, hogy miért kell neki olaszul beszélnie. (Raich 2021)

Az író, bár 2005 óta Bécsben él, gyakran szembesül azzal a kérdéssel, hogy honnan is származik. Akcentusa elárulja, hogy nem bécsi, bár sokan felismerik a tirol-i dialektust, csak akkor hökkennek meg, amikor a dél-jelző is a Tirol elé kerül. Ilyenkor mindig az a kérdés következik: osztráknak vagy olaszoknak érzi-e magát? Olaszországban utazgatva viszont mindenki ferde szemmel nézi, amiért német az anyanyelve és olasz az útlevele. Sokan nem is értik, miért beszél németül olasz létére. Többször vizsgálták meg tüzetesen az útlevelét, nem hamisítvány-e, mivel zöld és még a tetejében két nyelven állították ki. Az identitás kérdése tehát a dél-tiroliak számára, még ebben az egyesült Európában is, bonyolult kérdés. Ha külföldre utaznak, a helyzet még összetettebb. Hiába szeretne Raich átlépni ezen az árnyékon és akár letagadni származását, szinte sohasem sikerül:

Már régóta büszke olaszoknak akartam magamat vallani, de mindig ezt a választ hallottam: Nem vagy olasz, figyeld csak meg, hogy beszélsz, hogyan lehetnél olasz?

Német vagy olasz? Ausztria vagy Olaszország? A dél-tiroliakat mindig választás elé állítják, vagy maguknak kell választaniuk, még a népszámlálások során is dönteni kell, ki a német és ki az olasz. É Italia, ma non é Italia, erre a mondatra nagyon jól emlékszem, egy római nő mondta nekem és arra gondolt, hogy Dél-Tirol Olaszország is, meg nem is. Ausztriában osztrákokat csinálnak belőlem, pedig 15 év után sem választhatok és szavazhatok. (Raich 2021)

Tanja Raich és családjának története akár összefoglalója is lehetne a dél-tirol-i autonómia bemutatásának. Sok szempontból ismerős ez a helyzet nekünk, magyaroknak is, talán annyival könnyebb a dolgunk, hogy nyelvünk sajátossága összeköt minket bárhol a világon és a kettős állampolgárság lehetőségével élve, nem kell kötelezően egyet választanunk két identitás között. Ugyanakkor Dél-Tirol példája azt is megmutatja, hogy az autonómia kivívásáért folytatott küzdelem következményeként soha be nem gyógyuló sebek maradhatnak számos család több generációjának lelkében.

TRODALOM

<https://tti.abtk.hu/terkepek/1918-1924-az-osztrak-magyar-monarchia-felosztasa>

Jancsi, B. 2002, 'A nyelvi jogok kérdése Dél-Tirolban', <http://www.nytud.hu/pp/jancsi.html>

Landesinstitut Für Statistik Astat 2021, 'Süd-Tirol in Zahlen – Alto Adige in cifre'. <https://astat.provinz.bz.it/de/suedtirol-in-zahlen.asp>

Oppe, O. 2013, 'A dél-tirol-i német kisebbség törekvései' *Acta Sociologica - Pécsi Szociológiai Szemle* (elektronikus különszám), Vol. 6.1. pp. 149-160.

Paksa, R. - Nagy, B. 2021 '1918–1924. Az Osztrák–Magyar Monarchia felosztása'.

Raich, T. 2021, Südtirol: Das Erbe der Feuernacht, <https://www.zeit.de/kultur/literatur/freitext/suedtirol-feuernacht-terrorismus-italien-oesterreich-sued-tiroler-freiheit/>

Unterkircher, M. 2006, „Unauslöschlich...” Südtirolaktivisten berichten über ihren Umgang mit Folter- und Haft Erfahrungen, 1. kiadás, Studien Verlag. Innsbruck. ISBN: 978-3706540896

Zakar, M. A. 2010, 'Autonómia: elmélet és gyakorlat' *Tér és társadalom*, Vol.24. 2010/3 pp.75-91.

AZ AUTONÓMIA, MINT A SZERZŐDÉSI SZABADSÁG ÉRVÉNYESÜLÉSE A TENGERI FUVARJOGBAN¹

Kovács Viktória²

Absztrakt

A tengeri kereskedelmi hajózás egyik válfaja, a vonalhajózás működésének gördülékenységét a kereskedelmi gyakorlat által kicsiszolt hajóselismervény (bill of lading), mint a vonalhajózás szerződéses okmánya biztosítja. A többes funkciót ellátó okmány a 19. század második felére nyerte el végleges formáját. Az áruküldemények megkülönböztetésére, az azokkal kapcsolatos észrevételek, tények rögzítésére, a tulajdonjog elmozdulásának dokumentálására szolgál, a szerződési szabadság elve alapján pedig a fuvarozási jogviszony szereplői közötti kockázatosztás elsődleges eszközeként is funkcionál. A 19. század tengeri kereskedelmi gyakorlatában az erős gazdasági pozícióban lévő fuvarozók egyoldalú kikötések révén a feladók kockázatára és kárára állapították meg a tengeri fuvarozási szerződés feltételeit. Az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusa 1893-ban fogadta el az első törvényi szintű szabályozást (Harter Act), ami rendezte az áru elveszéséért és károsodásáért fennálló kockázatosztásra vonatkozó jogi kérdések egy részét. Később, 1924-ben fogadták el – a Harter Act mintájára – az első nemzetközi jogforrást, a Brüsszeli Egyezményt, ami globálisan egységes szabályokat fektet le a hajóselismervény kibocsátására, meghatározza a hajótulajdonos kötelezettségeit a hajó tengerképességeivel és az áru gondos kezelésével kapcsolatosan. A fuvarozó felelősségét pedig a küldemény elveszése vagy megsérülése miatt kezelt kárra alapítja.

Kulcsszavak: szerződési szabadság, felelősségkorlátozás, tengeri fuvarozó, bill of lading, Brüsszeli Egyezmény.

1 A tanulmány az „Autonómia a 21. században” című, a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottsága és az „Autonómia és Társadalom” című tudományos folyóirat közös konferenciáján 2021. november 18-án tartott előadás alapján készült.

2 **Kovács Viktória**, Phd., Széchenyi István Egyetem, Győr, Kereskedelmi és Agrárjogi Tanszék, egyetem adjunktus, kovacs.viktoria@ga.sze.hu

Autonomy as the Freedom of Contract in Maritime Transport Law

Abstract

The smooth operation of liner shipping, which is a kind of merchant shipping, is ensured by a bill of lading, as a contractual document of liner shipping. The multifunctional document gained its final form by the second half of the 19th century. It is used to differentiate consignments, to record remarks and facts related to them, to document the transfer of ownership, and previously - based on the freedom of contract - it also functioned as the primary means of risk sharing between the actors of the transport relationship. This means that carriers in a strong economic position have set the terms of a maritime transport contract at the risk and detriment of shippers through unilateral stipulations. In 1893, the United States Congress passed the first source of law (the Harter Act), which settled at the legislative level some of the issues of legal relevance to the allocation of risk for the loss of and damage to goods. In 1924, the first statutory source of international law was adopted, laying down globally uniform rules for the issuance of a ship's certificate, defining the ship owner's obligations regarding the ship's seaworthiness, cargo capacity and careful handling of cargo. The liability of the carrier is based on the damage caused by the loss of or damage to the consignment.

Keywords: *freedom of contract, limitation of liability, maritime carrier, bill of lading, Hague Rules.*

BEVEZETÉS

A bill of lading az egyes hajózárságok, illetve a vonalkonferenciák által alkalmazott, nagy múltra visszatekintő fuvarozási feltételeket jelenti. A magyar jogban ez az előzetes egyeztetés és együttműködés nélkül, vagyis egyoldalúan kidolgozott szabványszerződéseket (általános szerződési feltétel) jelenti.

A tengeri áru fuvarozás körében alkalmazott okmányok közös jellemzője, hogy egyes fuvarozók, vagy fuvaroztatói érdekképviselői szervezetek dolgozzák ki, ami gyakran a szerződési szabadság korlátozását, a feltételek egyoldalúvá válását vonja maga után. Ugyanakkor lehetőséget kínál a homogén, nagytömegű, standardizált paraméterekkel rendelkező szolgáltatások szerződési feltételeinek egységesítésére, a szerződéskötés folyamatát pedig egészen leegyszerűsíti (Szalay 2008).

Jelen tanulmányban az autonómiát a kötelmi jog egyik alapelveként, a szerződési szabadság elveként értelmezem. Bemutatom, hogy a bill of lading miként vált a fuvarozási feltételek meghatározásának jellemző okmányává, milyen feltételek egyoldalú meghatározását teszi ez lehetővé, milyen problémákat vet fel a szerződési szabadság érvényesülése a tengeri fuvarjogban, és a szabályozások alapján hol húzódnak ennek a határai.

A TENGERI KERESKEDELMI HAJÓZÁS FORMÁI ÉS AZOK SAJÁTOS OKMÁNYAI

A tengeri fuvarjog fejlődésének irányát a tengeri fuvarozás körében alkalmazott különleges ügyleti formák: a hajóselsimervénnyel (*bill of lading*) és a hajóbérleti szerződéssel (*charter party*) létrejövő ügyletek és annak változásai jelzik. A két különböző kereskedelmi hajózási forma az árutovábbítás személytelenné válása, valamint a

tömeges árukezelést lehetővé tevő vonalszolgáltatás elterjedése révén különült el egymástól (Szalay 1991). Az elhatárolásuk alapját a szerződéses okmányuk és a szabályozási környezetük adja.

A nemzetközi tengerhajózási ügyletek egyszerű, ősi formája³ a kezdetben „*carta partita*”-nak nevezett, a hajós és az árutulajdonos között létrejövő megállapodás. A hajós meghatározott díj ellenében kötelezettséget vállalt a fuvarügylet lebonyolítására: arra, hogy az árutulajdonos bizonyos mennyiségű áruját hajójával egy előre megnevezett rendeltetési kikötőbe fuvarozza, s egy konkrétan megnevezett személynek pedig átadja (Szalay 2008).

A tengeri kereskedelmi ügyletek ezen formája az angol kereskedelmi flotta megerősödése következtében angol szóalakban – mint „*charter party*” – vált a kereskedelmi gyakorlatban az egyetlen tengeri áru fuvarozási szerződési alaptípussá a *sabadhajózás (tramping)* körében (Szalay 2008).

A „fuvarozandó áru jellege és minősége, működési területe, a szervezési-szervezeti szempontok és műszaki sajátosságai mentén” (Kiss 2010: 389) megkülönböztetett tramphajózás az egyetlen hajózási formaként létezett a 19. század előtt, ami a mindenkor fuvarpiaci helyzethez igazodva, jellemzően út- vagy időbérletbe (*voyage charter, time charter*) adott hajóval bonyolította le a kereskedelmi forgalmat.

Ezzel szemben a kereskedelmi hajózás újabb válfajaként az ipari forradalom a tengeri vonaljáratok kiépüléséhez kapcsolódóan egy új hajózási formát, a *vonalhajózást (liner service)* hozta létre. Ennek lényege, hogy a fuvarszköz tulajdonosa nem engedi át a hajóját a fuvaroztatónak, hanem a meghatározott áru rendeltetési helyére juttatására vállal kötelezettséget. A fuvarszköz működésével kapcsolatosan a fuvaroztatónak nincs semmiféle ellenőrzési és irányítási joga, ugyanakkor a vállalkozás kockázatainak a viselésében sem köteles részt venni (Martonyi 1978).

A vonalhajózás működésének gördülékenységét a kereskedelmi gyakorlat által kicsiszolt hajóselsmervény (*bill of lading*), mint a vonalhajózás szerződéses okmánya biztosította. A mai, modern értelemben vett, többes funkciót ellátó okmány a 19. század második felére nyerte el végleges, kifinomult formáját az angol érdekszférában működő vonalhajózás megerősödésével: mindenekelőtt az egyes áruküldemények megkülönböztetésére, azonosítására, az árudarabok mindegyikével kapcsolatos észrevételek, tények rögzítésére, s a tulajdonjog elmozdulásának dokumentálására szolgált, valamint a fuvarozási jogviszony szereplői közötti kockázatosztás eszközeként is funkcionált (Szalay 2008).

Eredetét tekintve széles körben elfogadott az az álláspont, ami szerint az olasz városállamok fejlődő gazdasága, valamint az Itália és a Bizánci Birodalom közötti tengeri kereskedelmi áruforgalom révén Itália tekinthető a hajóselsmervény szülőhazájának. (A 16. században vált általánosan alkalmazottá.) (Murray 1983)

Vannak azonban nézetek, amelyek szerint már a kora római korban is létezett valamilyen előzménye, más források alapján viszont kialakulásában és elterjedésében meghatározó szerepet játszott a 11-12. században Európában kezdődő kereskedelmi

3 Már az ókori Mediterráneumból, a föníciai és görög forrásokból is ismertek olyan adatok, amelyek a *carta partita* alkalmazására utalnak.

fejlődés. Ezért az okmány kereskedelmi ügyletekben való megjelentését a 14. századra vezetik vissza (van azonban egy évszázaddal korábban – 13. századra – datáló forrás is) (Masters é.n.).

Az azonban bizonyos, hogy a korszakot (11-14. század) jellemző tengeri kereskedelmi feltételek, vagyis a „hajók kis mérete, a rakomány szolid mennyisége, a fuvarfeladatok esetlegessége, valamint a kockázat megosztásának eseti szerződések révén való meghatározása” (Szalay 1991) – nem tették szükségessé, hogy egy jogilag körülhatárolt, pontosan meghatározott funkciókkal bíró okmány kerüljön kiállításra, hiszen a tulajdonos rendszerint együtt utazott az áruküldeménnyel. A hajóselismervény ezért ebben az időszakban a hajó első tisztje által vezetett *regisztrációs könyvet* jelenthetett.

Később már a hajó kapitánya vagy tulajdonosa által aláírt *írással bizonylatként* szolgált: a feladott áruküldemény jellegét és mennyiségét, valamint az átvételkor állapottát igazolta.⁴ A bill of lading ennek következtében „*ígérvényként*” is szolgált arra, hogy a fuvarozó jó állapotban fogja kiszolgáltatni az áruküldeményt a címzett részére a rendeltetési kikötőben (Masters é.n.).

Később a tengeri kereskedelmi kapcsolatok és áruviszonyok összetettebbé válása szükségessé tette az áru fuvarozás feltételeinek nyomon követhetőségét. Ezért a fuvarozási feltételeket tendenciaszerűen belefoglalták a hajóselismervénybe a viták elkerülése céljából. Ezáltal az okmány a *fuvarozási szerződés megkötésének és tartalmi elemeinek bizonyítására is szolgált* (Kasnyik 2012).

A szerződéses-gazdasági kapcsolatok további fejlődése következtében a hajóselismervény a 17-18. századra már a tulajdonjog megtestesítésére is alkalmassá vált a tengeri adásvételi-kereskedelmi ügyletek megkönnyítése céljából.

A vonaljáratok következő századi monopolizálódása az ipari-műszaki fejlődés révén lehetővé, sőt szükségessé tett egy olyan eszköz kialakulását, „amely alkalmas a nagy mennyiségű áru állandó pályán, standardizált feltételek melletti továbbítására” (Szalay 199: 10). A hajóselismervény ennek révén olyan többfunkciós okmánnyá vált, amely a liner service szolgáltatáshoz kapcsolódóan képes két, szinte egymást kizáró szempontot: a nagyszámú, sőt *tömeges* rakományt egyenként is egyediesíteni (Kovács 2015).

Az okmány a 18-19. század fordulóján – céljával ellentétben – már tisztességtelen szerződési kikötések alkalmazásának vált a terepévé (Fekete 2013). A fuvarozási szerződés tartalmi elemei mellett megjelentek ugyanis azok a záradékok a hajóselismervényeken, amelyek gazdasági erőfölénnyel való visszaélészerű feltételeket tartalmaztak. Nevezetesen a felelősségkorlátozó és kizáró klauzulák alkalmazásának elterjedéséről van szó, amely odáig fajulhatott, hogy a fuvarozók már saját gondatlanságuk miatt is kizárhatták a felelősségüket. A tendencia természetesen a fuvarozatói pozícióban szereplők ellenállásához vezetett (Kreskay 1996).

Nemzetközileg egységes álláspont fogalmazódott meg: a fuvarozatókra nézve hátrányos piaci helyzet kizárólag egy egységes, nemzetközileg elfogadott szabálya-

4 Elsősorban annak az igazolására szolgált, hogy a fuvarozó (konkrét helyen) átvette a jó állapotban lévő, meghatározott küldeményeket tartalmazó rakományt (Masters é.n.).

zási rendszerrel orvosolható. A 19. század végén Európában és az Amerikai Egyesült Államokban is elkezdődött egy olyan jogalkotási folyamat, ami a bill of lading feltételeket a kereskedelmi gyakorlatnak megfelelő szokványok alapulvételével kívánta standardizálni. Az egységesítési szándék főként a fuvarozói felelősség kérdéskörére koncentrált (Murray 1983).

A SZERZŐDÉSI SZABADSÁG ELVE ÉS A FUVAROZÓI FELELŐSSÉG

A monopolhelyzetet eredményező gazdasági viszonyok révén a nagy és tőkeerős vonalhajózási társaságok kezében összpontosult a tengeri árutovábbítási alrendszer. Ez a kereskedelmi kérdések (pl. a megteendő tengeri út időbeli ütemezése, fuvardíjak stb.) meghatározásán túl, lehetőséget kínált a fuvarozási feltételek *egyoldalú* meghatározására is (Kreskay 1996). Ezt természetesen korán felismerték a fuvarozók. Nem meglepő tehát, hogy a *szerződési szabadság elve* alapján módosították szerződési kikötéseiket.

Olyan különleges károk és károkozó események hosszú listáját csatolták az eredeti formulákhoz, amelyekért korábban igen, mostantól viszont nem vállaltak felelősséget. Ennek első megjelenési formája az „*Eastern Trade Bill of Lading*” (Kreskay 1996). volt, ami az angol fuvarozók érdekeit védő hajóselismervény formulaként került rögzítésre 1871-ben.

A tengeri áru fuvarozást a 18-19. század fordulóján még általános, az angolszász és a kontinentális jogrendszerekben egyaránt érvényes fuvarozási alapelvek, elsősorban szokások és szokványok uralták. Ez alapján a fuvarozó felelősséggel tartozott az áruban keletkezett kárért, ami azon időtartamon belül következett be, amíg felügyelete alatt tartotta azt. Az áruküldemény *kiszolgáltatásért* vállalt tehát felelősséget. A szokásjog alapján pedig csak akkor mentesült ez alól, amennyiben bizonyította, hogy a kár bekövetkezéséhez gondatlanságával (pl. a hajó tengerképtelen állapotával) nem járult hozzá, valamint azt, hogy a kárt rajta kívül álló rendkívüli körülmény, esemény (pl. „*vis maior*”, háború, az áru belső hibája) okozta. Ennek megfelelően az exkulpáció korrekt feltételeken alapult (Adamsson 2011). A 19. század tengeri kereskedelmi gyakorlatában tehát kellő védelemben részesültek a feladók: a fuvarozók a szárazföldi fuvarozókhoz hasonló, meglehetősen szigorú felelősséget viseltek a rakományért.

Ugyanakkor viszont mind a kodifikált jogot, mind pedig a szokásjogot alkalmazó államokban a *szerződési szabadság* lehetővé tette, hogy a feladók és a fuvarozók eltérő kockázatmegosztásban állapodjanak meg. Mint arra utaltam, a fuvarozók ki is használták ennek a lehetőségét.

A kimentő klauzulák alkalmazását a brit bíróságok általában támogatták, sőt a fuvarozót akár gondatlan magatartása következményei alól is mentesítették. Az amerikai bíróságok viszont nem tették lehetővé a fuvarozók számára, hogy kikötéseik útján saját gondatlanságuk alól mentesüljenek. (Adamsson 2011).

A század legnagyobb, kereskedelmi szempontú nemzetközi szabályalkotásra is jelentős hatást gyakorló vitája abból eredt, hogy az említett fuvarozói főkötelezettségek, és a felelősséget meghatározó jogelvek alkalmazása és értelmezése országokként eltérő volt, s amely a Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok joggyakorlata közötti szakadás mentén csúcsosodott ki (Adamsson 2011). Az ellentétes nézőpontok rohamos terjedése pedig arra készítette a többi államot, hogy vagy a brit vagy az amerikai utat kövesse.

A brit bíróságok gyakorlata alapján a tengeri árutovábbítás feltételeinek⁵ meghatározása a szerződési szabadság körébe tartozik. Ez azt jelenti, hogy bár a fuvarozó köteles a hajó hajózásra alkalmas állapotáról (*seaworthiness*) gondoskodni, viszont a többi fuvarozói feladat a *szerződési szabadságtól* függ (Faria 1972). Ez lehetőséget biztosított arra, hogy a fuvarozók kötelezettségeik meghatározása nélkül kössenek fuvarozási szerződést az olyan államokban, ahol a brit joggyakorlatot követték.

Ez alapján tehát a fuvarozók domináns helyzetüknek teret engedve *egyoldalúan, korlátozás nélkül* szabhatták meg az áraikat, de a fuvarozás egyéb feltételeit is a fuvaroztatók kockázatára és kárára állapíthatták meg. A legtöbb társaság ki is használta ezt a számukra igen kedvező lehetőséget, és igyekeztek olyan szerződéses feltételeket alkalmazni, amelyekkel kizárták, vagy legalábbis csökkentették a fuvaroztató sikeres kártérítési igényérvényesítésének lehetőségét.

Ez a jelenség a konkrét árutovábbítási szerződés viszonylatában úgy realizálódott, hogy a fuvarozó nem garantálta előre meghatározott hajóval a fuvarteljesítményt, hanem különböző helyettesítési, eltérési, átrakási záradékokkal kívánta kizárni vagy csökkenteni a felelősségét, sőt a közlekedés fejlődése következtében előállt veszélylehetőségeket is igyekeztek a rakománytulajdonosokra (fuvaroztató) hárítani. Ennek eredményeként terjedtek el az olyan felelősségkizáró klauzulák, melyek a hajó személyzetének károkozása, a géphibák és aanyag rakománykezelés következtében előálló károk vonatkozásában is kizárták a felelősséget, sőt a fuvarozók sok esetben már az általuk végzett be- és kirakodásért sem vállaltak felelősséget. A folyamat tehát egyértelműen a fuvarozó vonaltársaságok érdekeinek kedvezett. A vonalhajózás révén pedig a tengeri árufuvarozási szerződés sablonszerű, uniformizált tömegszerződéssé vált (Kreskay 1996).

Természetes tehát, hogy a sokkal szervezetlenebb keretek között tevékenykedő fuvaroztatók ellenállását váltotta ki ez a fajta, a fuvarozók részére erős gazdasági pozíciót biztosító konferencia alapú szerveződés, hiszen az egyoldalú kikötések révén az ő kockázatukra és kárukra történt a feltételek meghatározása (Kreskay 1996). Ezzel szinte odáig jutottak, hogy a „*Streamer not responsible for anything*”⁶ klauzulát is kiköthették volna, s mivel erős pozíciókkal rendelkeztek az árakat ellenőrző vonalkonferenciák tagjaiként, továbbá támogatást nyertek a brit bíróságok által alkalmazott nagyvonalú hozzáállásból, nem sok remény maradt a feladói érdekek érvényesítésére (Faria 1972).

5 A fuvarozó főkötelezettségeinek és felelősségének a meghatározása.

6 „A fuvarozó nem felel semmiért”.

A fuvaroztatókat érintő kedvezőtlen helyzet ezért oda vezetett, hogy bankokon és biztosító társaságokon keresztül próbálták megfékezni a kockázatosztás így kialakuló, számukra igen kedvezőtlen tendenciáját (Kreskay 1996).

Ez a mozgalom a nemzetközi kereskedelmi környezet fejlődésének is újabb lendületet adott. A biztosítás elterjedése révén új kereskedő típusok, bizományosok, szállítványozók, és az áru teljes körű védelmét célzó modern biztosító társaságok jelentek meg. Ennek szervezeti alapjait elsőként az 1855-ben felállított Shipowners' Mutual Society, majd a fokozottabb védelmet biztosító vállalat, a Steamship Owners' Mutual Protection and Indemnity Association (1874) megalapításával teremtették meg (Sweeney 1991).

A SZERZŐDÉSI SZABADSÁG SZABÁLYOZÁSA IRÁNTI IGÉNY

A tengeri kereskedelmi hajózás történetében – az angol kereskedelmi gyakorlat elensúlyozásaként – jelentős szerepet játszott az Amerikai Egyesült Államok, amely az 1800-as évek gazdasági fejlődése révén komoly nemzetközi szereplővé kezdett válni, majd a 19-20. század fordulójára már az első helyet foglalta el a világ ipari termelésében (Kasnyik 2012).

Az Egyesült Államok tengerhajózásban betöltött – és a brit érdekeltségű vonalkonferenciákra is hatást gyakorló – szerepe a nagyméretű vállalatok megszervezésének politikájával kezdődött. Ennek első lépcsőfokát az International Mercantile Co. óriásvállalat megalapítása jelentette, aminek célja a tengeri kereskedelem egyfajta kisajátítása,⁷ valamint külkereskedelmi politikája révén a kevésbé fejlett államok feletti befolyás megszerzése volt. A nagyvállalat természetesen komoly konkurenciát jelentett az angol hajóstársaságok számára, ami – a szabad verseny kialakulása és a brit monopólium enyhülése helyett – azzal az eredménnyel járt, hogy az új, közös nagyvállalatok révén a 20. század elejére gyakorlatilag nem létezett olyan angol érdekszférában működő vonalkonferencia, amely nem korábbi kisebb társaságok egybeolvadásával jött volna létre; sőt a verseny fokozása céljából további kereskedelmi forgalmú hajókat kezdtek építeni és üzembe állítani (Kasnyik 2012).

Az említetteken túl a gazdasági verseny éleződését jelentette az egyre népszerűbb tramphajózási forma újbóli megerősödése is, ami – kihasználva a konferenciarendszer kötöttségeit és nehézségét – sokkal kedvezőbb és rugalmasabb fuvarozási feltételeket kínált a fuvaroztatók számára, a kevésbé jelentős tengeri útvonalakon és a kevésbé forgalmas kikötők között is fuvaroztak (Sturley – Fujita – Ziel 2010).

Ennek természetesen kedvezőtlen hatása volt a liner járatok üzemeltetőire, hiszen a fuvarozandó áru mennyisége nem emelkedett olyan mértékben, amivel gazdaságosan ki tudták volna tölteni a gőzhajók raktereit. A szabadhajózási forma azonban sokkal könnyebben tudott alkalmazkodni az akkori fuvarpiaci igényekhez. (Majtényi 1986).

7 A vállalat megalapításában az America Line, Red Star Line, Atlantic Transport Line, White Star Line, Leyland Line vett részt, majd később a Dominion Line is beolvadt.

A versenyhelyzet visszaszorítása céljából az Amerikai Egyesült Államok mindezekelőtt az amerikai kereskedők érdekére és az európai fuvarozók befolyásos helyzetére figyelemmel analizálta a brit jogértelmezés-és alkalmazás mentén kialakult gyakorlatot, és sajátjában egy mérsékelt álláspontot képviselt. Az amerikai bíróságok sok esetben elfogadták ugyanis a fuvarozói felelősség bizonyos szempontú korlátozását, kifejezetten elutasították viszont az olyan záradékok alkalmazását, amelyek rögzítése lehetővé tette volna a fuvarozó felelősségének teljes körű kizárását a saját hanyagságukból származó károk esetére (Adamsson 2011). Az amerikai bíróságok – brit mintára – fuvarozói főkötelezettségnek tekintették a *hajó hajózásra alkalmas állapotának* biztosítását.

Az Egyesült Államok megközelítését elsőként Japán követte (Adamsson 2011), majd fokozatosan egyre több állam kezdett el az amerikaiak módjára gondolkodni. Ennek eredményeként a nemzetközi kereskedelemben fontos szerepet játszó hajóselismervény feltételek egységesítésére már kísérletek történtek. A sorra kudarcot valló jogharmonizációs eszközök⁸ sikertelensége azonban több államban is nemzeti jogalkotást indított el.

Az Egyesült Államok árutulajdonosainak (feladóinak) természetesen nem kedvezett a hajóselismervény feltételek szabályozásának áttekinthetatlensége, sőt nagyfokú elégedetlenség mutatkozott a kereskedelmi jogviták rendezésének alapjául szolgáló „fórumválasztás” („choice of forum clauses”) feltételeit rögzítő klauzula alkalmazása körében is. A klauzula kimondta ugyanis, hogy a küldeménnyel és a fuvarozással kapcsolatos jogvitákat olyan fórumok előtt kell elbírálni, amelyek pozitív hozzáállással viseltetnek a kimentési záradékok iránt, azaz amelyek (brit mintára) a fuvarozói felelősség kizárását részesítik előnyben (Adamsson 2011).

Ezért rövidesen megkerülhetetlenné vált a nemzetközi tengeri kereskedelmi hajózás új alapjainak megteremtése, valamint szabályainak egyszerűsítése és egységesítése.

A SZERZŐDÉSI SZABADSÁGNAK HATÁRT SZABÓ ELSŐ SZABÁLYOZÁSOK

Jogalkotási tevékenység eredményeként az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusa 1893-ban fogadta el az első olyan jogforrást, a Harter Actet, ami törvényi szinten rendezte az áru elveszéséért és károsodásáért fennálló kockázatosztásra vonatkozó jogi relevanciájú kérdések egy részét.

A törvény az amerikai és a külföldi tulajdonban álló, de az USA-ba vagy az USA-ból fuvarozó kereskedelmi hajókra egyaránt vonatkozott (Yung 1972). *Előírta, hogy tilos olyan felelősségkizáró klauzulát alkalmazni a hajóselismervényen, ami lehetőséget biztosít a felelősség alóli teljes kimentésre* (The United States Harter Act, 1. §.)

A fuvarozók két, szokásjogi úton kialakult (fő)kötelezettségét törvényi szintre emelte: ez a hajó tengerképes állapotának a követelményét, valamint a fuvarozott

8 A Nemzetközi Jogi Társaság például egy minta hajóselismervényt (bill of lading) fogalmazott meg.

küldeményről való kötelező gondoskodás („due diligence”) kötelezettségét jelenti (The United States Harter Act, 2. cikk)

Törvényi szinten rögzítette azt is, hogy melyek azok a szokásjogi úton kialakult kla-
uzulák, amelyek árukár esetén objektíve mentesítik a fuvarozót (The United States
Harter Act, 3. cikk.) Ezt a listát az 1. sz. táblázat mutatja be.

1. sz. táblázat A mentesülési okcsoportok a Harter Act alapján,
Exemption reason groups according to Harter Act

Mentesülési okcsoportok	Harter Act 3. cikk
Navigációs hiba	Faults or errors in navigation, or in the manage- ment of the said vessel.
„Casus maior” („vis maior”) esetköre	Acts of God.
„Casus maior” / „Casus minor” esetkörei (vegyes zóna)	Dangers of the sea or other navigable waters, Pub- lic enemies, Seizure under legal process, Inherent defect, quality, or vice of the things carried.
Károsulti közrehatás („szubjek- tív”)	Any act or omission of the shipper or owner of the goods, his agent or representative.
Károsulti közrehatás („objektív”)	Insufficiency of package.
Speciális veszélyek	Saving or attempting to save life or property at sea, Any deviation in rendering such service.

Forrás: saját szerkesztés

Ezzel gátat szabott a kirívóan egyoldalú előnyök alkalmazásának, s alapvetéssze-
rűen szabályozta a fuvarozói felelősség korlátozását.

A szerződési szabadságnak határt szabó szabályozás révén lehetetlenné vált, hogy
a fuvarozó eleve olyan kikötést alkalmazzon a hajóselismervényen, ami – a szabályo-
zott kereteken felül – csökkentette vagy kizárta a felelősségét.

A fuvarozói és fuvaroztatói érdekvédelem kiegyensúlyozásában jelentős szere-
pet töltött be a Nemzetközi Jogi Egyesület (ILA) Tengerjogi Bizottsága (CLI)⁹ és az
elődjeként ismert Association for the Reform and Codification of the Law of Nations
jogegységesítő tevékenysége.¹⁰ E nemzetközi szervezetek már 1882-től foglalkoztak
a hajóselismervényekre vonatkozó egységes szabályok kialakításának tárgykörével.
A jogalkotási kísérletek azonban egy ideig még eredménytelenek maradtak Európá-
ban.

9 International Law Association (ILA) Comité Maritime International (CMI), 1897.

10 A szervezet megfogalmazott célja ugyanis – a kereskedelem zökkenőmentességének biztosítása
céljából – a *hajóselismervény feltételek állandó feltételeinek* kialakítása volt, s amely eredményeként
megalkották a – korábban már említett – „Eastern Trade Bill of Lading”-et, ami a fuvarozó és az ex-
port-import vállalatok fuvarozási feltételekben való megállapodását tartalmazta. A formula 1871-es
megszületése azonban nem oldott fel minden, a fuvarozók és fuvaroztatók között fennálló feszült-
séget, már csak azért sem, mert a fokozatosan globálissá váló piac – a versenyhelyzet intenzitása és
az óriásvállalatok megalapítása révén – újabb kihívások elé állította a külkereskedelmi célú hajózást.
Ez mozgalmat indított el a nemzetközi fuvarjog, ezen belül is a tengeri fuvarjog egységesítése iránt,
melynek szervezeti alapjait – a már említett – 1873-ban megalapított Nemzetközi Jogi Egyesület Ten-
gerjogi Bizottsága és a 1920-ban felállított Birodalmi Hajózási Bizottság (ISC) jelentette.

Az I. világháború és az azt követő válság hátrányosan érintette a közlekedési-fuvarozási ipart és a nemzetközi áruforgalmat is. Ez azzal az eredménnyel járt, hogy – a fokozódó érdekellentétek miatt – egyre sürgetőbb *politikai kérdéssé vált* a tengeri fuvarozás jogi kereteinek megteremtése, majd egységesítése (Faria 2008).

Az 1920-as évek elejét jellemző gazdasági és technikai-műszaki tendenciák az amerikai törvény elterjedésének kedveztek: egyre több államban fogalmazták meg a fuvarozó felelősségének – a *Harter Act*en alapuló – egységes szabályokkal való rendezésének igényét (Adamsson 2011).

A Birodalmi Hajózási Bizottság (ISC) foglalkozott elsőként a szabályozás mikéntjével. Egyetértés alakult ki abban, hogy a fuvarozók és a fuvaroztatók között fennálló feszültségek megszüntetése, és a kereskedelem folyamatosságának biztosítása érdekében egységes, globális, törvényi szintű szabályozásra van szükség. A kezdeményezéssel a CMI is egyetértett, s hangsúlyozta a *Harter Act* alapjain álló nemzetközi szintű jogforrás megalkotásának igényét, majd a tervezet kidolgozására albizottságokat állítottak fel. 1921-ben pedig megkezdődtek az érdekegyeztető tárgyalások Hágában (Faria 2008).

A hágai konferencia sorra vette azokat a fuvarozói és fuvaroztatói érdekeket, amelyeket egy egységes nemzetközi szabályozás kidolgozása során szükséges egymáshoz közelíteni. Bár az egyezség csak nehezen született meg, az ülés végül mégis azzal zárult, hogy a hajótulajdonosok jóváhagyták a – fuvaroztatói érdekeknek is megfelelő – felelősségkorlátozásra vonatkozó tervezetet. 1921-ben a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (ICC)¹¹ elé került a tervezet. 1922-ben véglegesítették, majd *Brüsszelben* 1924. augusztus 25-én, 26 nemzet részvételével megtartott konferencián írtak alá.

A szakmai zsargonban (később) Hague Rules¹² (a továbbiakban: Brüsszeli Egyezmény) néven ismertté vált egyezmény több évszázados gazdasági, történelmi és politikai vonásokat tükrözve, elsősorban az angolszász jogi kultúrára és bírói gyakorlatra épül. Elfogadását követően Nagy-Britannia az elsőként illesztette jogrendjébe Carriage of Goods by Sea Act (COGSA) néven (Richardson 1994).

A II. világháború kezdetére a világ hajós nemzetjeinek túlnyomó többsége már ratifikálta. A sikerét mutatja tehát, hogy az elfogadásától számított 12 év leforgása alatt a külkereskedelem tengeri ágazatában közvetlenül érintett államok többsége valamilyen módon ratifikálta vagy alkalmazta az Egyezményt (Faria 2008).

Magyarország szintén aláíró (alapító) tagja volt a Brüsszeli Egyezménynek, melyet „1931. évi VI. törvény a hajóselismervényekre vonatkozólag az 1924. évi augusztus 25. napján Brüsszelben kelt egyezmény becikkelyezése tárgyában.” (Brüsszeli Egyezmény) vezetett be a magyar jogrendszerbe. 1931 nyarán lépett hatályba.

A tengeri áru fuvarozási alrendszer szokásos kimentési klauzulák gyűjteményeként – a Harter Act rendszerét továbbfejlesztve – tételesen sorolja fel azon körülményeket, amelyek a fuvarozó kockázatviselésének tartományán kívül esnek, amelyekért ezért felelősséggel sem tartozik. Ami viszont ezen a tartományon kívül esik, azért a fuvarozónak kell

11 International Chamber of Commerce.

12 International Convention for the Unification of Certain Rules of Law relating to Bills of Lading.

viselnie a felelősséget, vagyis nem zárhatja ki a felelősségét a hajóselismervényben. A felelősség felső határa természetesen a „vis maior” („casus maior”). A taxáció sajátosága, hogy a navigációs hibát fenntartja, sőt első helyen nevesíti a fuvarozót mentesítő jogi tények között.

A mentesítő tényezőket a 2. sz. táblázat mutatja be:

2. sz. táblázat A Szabályokban meghatározott mentesítő körülmények
Exemption factors defined in Hague Rules

Act, neglect, or default of the master, mariner, pilot, or the servants of the carrier in the navigation or in the management of the ship.	A hajó parancsnokának, személyzetének, a révkalauznak vagy a fuvarozó alkalmazottjainak a navigációval vagy a hajó kezelésével kapcsolatos cselekedetével, hanyagságával vagy hibájával okozott károk,
Fire, unless caused by the actual fault or privity of the carrier.	A tűz által okozott károk, ha az nem a fuvarozó hibájából következett,
Perils, dangers and accidents of the sea or other navigable waters.	A tengeren vagy más hajózható vizeken a veszélyek és balesetek következtében keletkezett károk,
Act of God.	A természeti erők által okozott károk („vis maior”),
Act of war.	Háborús események,
Act of public enemies. (eredetileg Queen's enemies)	A társadalom ellenségeinek cselekményei
Arrest or restraint of princes, rulers or people, or seizure under legal process.	Uralkodók, hatóságok cselekményei, elkobzás,
Quarantine restrictions.	Vesztegár,
Act or omission of the shipper or owner of the goods, his agent or representative.	Az áru feladójának, tulajdonosának, ügynökének, képviselőjének cselekedete, mulasztása,
Strikes or lockouts or stoppage or restraint of labour from whatever cause, whether partial or general.	Sztrájkok, munkabeszüntetések vagy a munka bármely okból történő részleges vagy általános megszüntetése,
Riots and civil commotions.	Zendülések, zavargások,
Saving or attempting to save life or property at sea.	Élet- vagy vagyonmentés, illetve ennek kísérlete a tengeren,
Wastage in bulk or weight or any other loss or damage arising from inherent defect, quality or vice of the goods.	Az áru belső tulajdonságából eredő mennyiségi, súly vagy egyéb veszteség,
Insufficiency of packing.	A csomagolás hibája,
Insufficiency or inadequacy of marks.	Jelek elégtelensége vagy hibája,
Latent defects not discoverable by due diligence.	Rendes gondossággal fel nem fedezhető hibák,
Any other cause arising without the actual fault or privity of the carrier, or without the actual fault or neglect of the agents or servants of the carrier, but the burden of proof shall be on the person claiming the benefit of this exception to show that neither the actual fault or privity of the carrier nor the fault or neglect of the agents or servants of the carrier contributed to the loss or damage.	Nem a fuvarozó vagy ügynöke vagy alkalmazottjai cselekedetéből vagy mulasztásából eredő kár, de ebben az esetben az érdekeltnek bizonyítania kell, hogy a kár nincs okozati összefüggésben a fuvarozó, illetve a közreműködő cselekedeteivel.

Forrás: saját szerkesztés

ÖSSZEFOGLALÁS

A Brüsszeli Egyezmény figyelmet érdemel az *első törvényi szintű nemzetközi jogforrási* léte miatt, de azért is, mert *egységes szabályokat fektet le a hajóselismervény kibocsátására, valamint meghatározza a hajótulajdonos kötelezettségeit a hajó tengerképessé- gével, rakományképességével és az áru gondos kezelésével kapcsolatosan. A fuvarozó felelősségét pedig a küldemény elveszése vagy megsérülése miatt keletkezett kárra ala- pítja, határt szabva a fuvarozó egyoldalú szerződési szabadságának.*

A Brüsszeli Egyezmény sok pozitívumot, illetve korábban egyáltalán nem, vagy csak úgy-ahogy, szokások útján szabályozott kérdéskört ültetett át törvényi szinten a tengeri fuvarjogba.

A Brüsszeli Egyezmény több kritika tárgyát képezte azonban azon az alapon, hogy bár kiegészítései révén igyekezett lépést tartani a tengeri kereskedelem új tenden- ciáival, legtöbb elemében mégis tükröződik, hogy a korábbi korszakokban kialakult szokásjogot vetíti rá egy későbbi kor gazdasági-kereskedelmi viszonyaira.

A Brüsszeli Egyezmény azonban nem egy komplex, minden részletre kiterjedő, ön- magában is egységes, és valamennyi, a tengeri áru fuvarozással kapcsolatos kereske- delmi igényt kielégítő kódex, hanem a hajóselismervényre vonatkozó kereskedelmi szokásokat törvényi szintre emelő általános *szokvány-gyűjtemény. A legfontosabb gyakorlati hozadéka az volt, hogy határt szabott a fuvarozók korlátlan felelősségkorlá- tozásának.*

Minden más jogalkotási kísérlet, ami a Brüsszeli Egyezmény után indult, kudarcot vallott abban, hogy ugyanazt az elfogadási szintet érje el, mint a szóban forgó jog- forrás. Napjainkban ezért – több mint 90 évvel a megalkotását követően a Brüsszeli Egyezmény – *egyes államokban, de nemzetközi viszonylatban is – eredeti (illetve kiegé- szített) formájában még mindig az egyetlen hatályban lévő, a liner service szolgáltatás legfontosabb jogi feltételeit szabályozó jogforrás.*

TRODALOM

- Adamsson, J. 2011 The Rotterdam rules. A transport convention for the future? (master thesis).
- Faria, J. A. E. 2008 Uniform Law for International Transport at UNCITRAL: New Times, New Players, and New Rules,
- Fekete, Zs. 2013 A hajóraklevél változó szerepe a tengeri áru fuvarozásban. Debreceni Jogi Mű- hely, X. évfolyam 2. szám.
- Richardson, J. 1994 A guide to the Hague and Hague-Visby Rules. (Third Edition). Lloyd's of Lon- don Press Ltd.
- Sweeney, J. C. 1991 UNCITRAL and the Hamburg Rules – The risk allocation problem in maritime transport of goods, Journal of Maritime Law and Commerce, Vol. 22, No. 3, July-October.
- Kasnyik J. 2012 A tengeri fuvarozás nemzetközi szabályozása. (Szakdolgozat), Budapest.
- Kiss, K. O. 2010 A közös közlekedéspolitika a hajózás tükrében: a tengeri és a folyami hajózás ke- reskedelmi és fuvarjogi kérdésének áttekintése az Európai Unió szabályozás tükrében. Jogi Tanulmányok. 14. évf. 2., Ünnepi konferencia az ELTE megalakulásának 375. évfordu- lója alkalmából (2010. április 23.) II. kötet.
- Kovács, V. 2015 A tengeri fuvarjog egységesülésének első szakasza. A Brüsszeli Egyezmény. Jog-Ál- lam-Politika. 2.

- Kreskay, F. 1996 *A fuvarozó felelőssége a Brüsszeli Egyezmény alapján.*, [Kandidátusi értekezés].
- Majtényi, L. 1986 *A tengeri fuvarozás felelősségi rendszerének változása.* Közlekedéstudományi Szemle. 10.
- Martonyi, J. 1978 *A tengeri fuvarozási szerződés.* (Kandidátusi értekezés) Budapest.
- Sturley, M. – Fujita, T. – Ziel, G. van der 2010 *The Rotterdam Rules.* UK. Sweet & Maxwell
- Murray, D. E. 1983 *History and Development of the Bill of Lading.* University of Miami Law Review.
- Masters, S. é.n. *History, importance and evolution of of the Bill of Lading.* https://www.academia.edu/7210033/History_Importance_and_Evolution_of_the_Bill_of_Lading
- Majtényi-Kovács-Szalay 1991 *Fuvarjog* (Szalay szerk.) Széchenyi István Műszaki Főiskola Győr.
- Szalay, Gy. 2008 *A fuvarjog alapjai.* Győr, UNIVERSITAS-Győr Nonprofit Kft.
- The United States Harter Act
- Yung, F. C. 1972 *The Applicability of COGSA and the Harter Act to Water Bills of Lading.* Boston College Law. Law Review. Volume 14. Issue 2, Number 2.

MEGÉRTŐ SZEMPONTOK A NEMPOLITIKAI POLITIKÁHOZ

A. Gergely András¹

Mily csalárd csele a politikának, hogy ha távol maradni igyekszel is tőle, akkor is részese, építője, fenntartója maradsz...! S minő kitettségi állapota az autonómiának, hogy már pusztán léte és állapota is attól függ legtöbbször, hogyan alkalmazzák a definíciót, mely meghatározná...!

A tétovázós merengésre egy bölcsészegyetemi habilitációs értekezés készített, mely a „nemvan” esetében is a van, a történik, a megyesik, az elszenvedődik állapotára fókuszál. Szilágyi-Gál Mihály *Apolitizmus. Támpontok az apolitikusság fogalmának megértéséhez* című kötete² vékony kis kézikönyv, de annál súlyosabb provokáció a politikai filozófia tudományterületi horizontját és meghatározó jegeit tekintve. Merthogy nem a korjellemző kormányhű politikafilozófiát tolja, hanem rátalál egy alapkérdésre, s azt veszi korrekt nagyító alá, a lehetséges teljében és nem szokványos jelentésterében.

„A jelen értekezés két meghatározó koramodernkori és két huszadik századi politikafilozófiai alapszöveget vesz szemügyre abból a szempontból, hogy miként jelenik meg bennük az apolitikusság, mint a politika tagadása, ellentéte, mint közöny, és mint visszautasítás.”

A hazai (és kontrasztképpen a nemzetközi, de nem utolsósorban a történeti aspektusú) politikatudomány kellő figyelmet fordít ugyan a „részvételi demokrácia”, a „participáció”, a „pártokrácia” vagy hasonló kortárs jelenségek analizésére is, ám a „nempolitikai politikát” mintha nem tűzte volna eddig elemzendő területei homlokzatára. Tudunk a szavazat-maximálás, a tömbösödés, a pártválasztás, a „néma szavazás” és egyéb közpolitikai cselezések szakirodalmáról, de valami-

1 A. Gergely András PhD, politológus, kulturális antropológus, az MTA ny. tudományos főmunkatársa, ELTE és PTE doktori iskolájának oktatója, címzetes egyetemi tanár.

2 Gondolat Kiadó, 2020., 112. oldal, Budapest.

ért mintha a megannyi forrás és kimutatás szerint is az erősödő „nemszavazás”, távolmaradás, politikai akaratkifejezés hiánya nem lenne kellő fókuszban, miközben a szaktudomány és az agytrösztök egész iparága igyekszik a politikai piac névtelen szereplőinek megszólítási-elérési-késztetési cseleit kitanulni.

Szilágyi-Gál munkája mindemellett nem a tanácsadó-politológus vagy a szakértő-elemző munkatárs nézőpontjából veti föl kérdéseit, hanem akár hátoldali ismertetőjében, akár már *Bevezető* oldalain is jelzi: az Apolitizmus már önmagában is kibontásra, elemző árnyalásra érdemesített tünemény, mely nem ellenpolitika, még kevésbé tagadás, de legalább annyira a benne foglalt ellentmondások külsődleges köntöse, vagyis hiány mivoltában is rendszer, ellentétéivel együtt is politika, még ha látszólag eltávolodni igyekszik is belőle... Szerzőnk a filozófiában rejtekező politikát, a politikaelméletben konvencionális filozófiát, az értelmező felfogások között is legtöbbre érdemesített klasszikusokat sorakoztatja föl, kiváltképp négyet: Locke, Hobbes, Carl Schmitt és Hannah Arendt egy-némely főműve szerepel a választottak körében, akik rendszerelméleti és politikatörténeti bázisként a mindenkori kedvenc hivatkozások szerepkörében elsők között találhatók. Sok forrásmunka volna még, amelyek a gazdag bibliográfiából kiemelhetők lennének, de az apolitikus elméleti hátszorból a mai közéletben (s nem ok nélkül) van meg fenntartott helyük. S már a névsor is tükröz némi „politikusságot”, de a téma vállalása sem mentes a politika, mint fókuszba emelt terület megközelítésének a legkevésbé sem apolitikus tárgyalásától, jóllehet nem kíván közvetlen politikai vagy politikatudományi lenni.

„A jelen értekezésben a politika ellentéte, illetve az apolitikusság, a politika iránti közöny valamilyen lehetséges fogalmi tipológiáját vázolom. Megkíséreltem a politika ellentétének egyes modelljeit és ezzel összefüggésben a politikával szembeni negatív attitűdök, a politikát elutasító és apolitikus narratívák fogalmi feltérképezését, az apolitikusság elméleti leírását. Ez a vizsgálódás a politikafilozófia és a politikatudomány együttes tanulmányozását igényli, a témának ugyanis nemcsak fogalmak megértésére kell irányulnia, hanem a politikai magatartás megértésére is. Vagyis a téma a politika filozófiai megalapozása és a politikatudomány határán helyezkedik el. A filozófia a politika céljaival, amilyen a szabadság, az igazságosság, az egyenlőség, mint végső emberi problémákkal foglalkozik, a politikatudomány a politika működésével. A jelen esetben mindkét perspektíva felmerül.

Három tézist veszek szemügyre. Az első tézis politikatudományi. *Eszerint az apolitikusság politikai jelenség, hozzájárul a politikai valóság egészéhez, akkor is, ha konkrét megnyilvánulási formája szerint szembefordul azzal vagy elfordul tőle.* A második tézis politikafilozófiai. *Eszerint a természeti, társadalmi szerződés előtti állapot nem ér véget a szerződés utáni, politikai állapotban sem, hanem e kettő a politikai valóság részeként konfrontálódik egymással.* A harmadik egyaránt politikatudományi és politikafilozófiai: *az apolitikusság, vagyis a politikát különböző módon visszautasító vagy ellene fellépő viszonyulás a természeti állapot továbbélésének nyoma, amelyben sem a felszabadulást, sem a szabadságot, mint új közös-*

ségi rend megteremtését keresi az egyén, hanem a megszabadulást, a kivonulást, a közönyt. Apolitikusnak nevezek minden olyan érvet vagy magatartásmódot, amely a közösség intézményeit (végső soron az állam intézményeit) az egyéntől idegennek tartja és ezt vagy kritikus reflexióval, vagy közömbös visszautasítással fejezi ki.” (9-10. oldal)

Érdemes itt az első olvasói kételyt hangsúlyozni (ne kelljen vele alább foglalkozni): „A filozófia a politika céljaival, amilyen a szabadság, az igazságosság, az egyenlőség, mint végső emberi problémákkal foglalkozik, a politikatudomány a politika működésével...” – írja Szilágyi-Gál, eközben azonban sem a filozófia nem foglalkozik (így közvetlen) a politika céljaival, s főleg nem minden filozófiai szándék..., de a „végső emberi problémák” sem okvetlenül politikaiak, a politikatudomány meg (ha lenne egyáltalán ilyen elkülönítő célrendszere...!) sem csak „a politika működésével” foglalkozik. Ez azonban mellékes, a kötet sem egyik, sem másik szűkítést nem veszi annyiban komolyan, hogy azokba ne férne bele az apolitikus szándék, stratégia, megoldás, eszköztár, stb. De ezt a Szerző is tudja...!

„Jóllehet a politikafilozófia szöveg hagyománya első sorban nem az apolitikussággal, hanem a politikummal, a politika, mint fogalom, és mint társadalmi jelenség megalapozásával foglalkozik, a politika ellentéteinek tanulmányozásából mégsem hagyható ki, mert nélküle nem ismerjük meg a politika értelmének azokat a koncepcióit, amelyekhez képest az ellentét egyáltalán értelmet nyer. A politikatudomány értelmezési kerete azért elmaradhatatlan, mert az apolitikusság, mint attitűd megértése csupán a fogalmak elemzése által lehetséges. Az apolitikusságot, mint jelenséget tanulmányozó második fejezet az apolitikusságot, mint túlpolitizáltságot (szupra-politika) és mint politikán kívüliséget (extra-politika) tekinti át.” (10. old.)

A kötet két nagy fejezete (*Az apolitikusság mint jelentés, Az apolitikusság mint jelenség*) tizenegy alfejezetre oszlik, ezek egy része szerzőnkénti tárgykör (C. Schmitt, Arendt, Hobbes, Locke), más fejezetek az összehasonlító szempontot követik az első részben, a túl- és alupolitizáltságot, a politikai elszegényedést, az extrapolitikus és szuprapolitikus állapotot, ezek rendszerszerű összefüggéseit külön is kiemelve a másodikban, valamint egy bevezető és egy összegző fejezet szolgálja megértésünket.

A könyv talán a filozófia klasszifikáló nyelvezetéhez, talán a politológia konvencionális szótáraihoz illeszkedve mindvégig „a politikáról” szól, s nem cicomázkodik nemzetközi- vagy pártpolitikával, közpolitikával, ágazati policy-kkal, szimbolikus politikával, politikai pszichológia, politikai antropológia, politikai kommunikáció vagy mediatizáció kérdéseivel – ennyiben kétségtelenül a filozófia magasából/távolságából szemléli „a politikát”, s úgy, ahogyan azt a kora-új-kori klasszikusok tették, vagy úgy, ahogyan Carl Schmitt partizán-elmélete meg Hannah Arendt forradalom-felfogása teszi a választott tárgykör választékos szókészletének egyéniesített változataival. Viszont mindezeket alaposan összeveti, hasonlóságait és végtelen-végtelen egyezéseiket alaposan taglalja, eltéréseiket is rögzíti – s nem úgy, mint egy politológus vagy társadalomtanász tenné, hanem a

filozófiai diskurzus-mező konzekvens megtartásával. Így, ha kívánnánk is, hogy a társadalom, mint olyan részrendszereinek a politika, mint olyan részrendszereihez fűződő kapcsolathálójából többet is belássunk, az marad a „megfejtő”, az olvasó saját szótárára és asszociációs vagy szakműveltségi sajátosságára, nevezzük ezt autonóm működésnek vagy kiteljesítő olvasatnak akár.

Amiért itt mégis sort kell keríteni a kötet szemléléseire, nem kevesebb, mint az autonómia kérdésköre, közelebbről a szabadsággyakorlatok rendszerének megnevezhető tartalmai. Ezt két aspektusban is körüljárja, jelesen Hannah Arendt forradalom-elemzésében (*Introduction into Politics*) meghatározott szabadság-modelljében (amikor a poliszban megvalósuló szabadság már túljutott a felszabadulás fázisán), vagyis a republikanizmus ókori görög modelljének, a tizenharmadik századi forradalmi örökségnek és a huszadik század civil engedetlenségeknél kontextusában, valamint az igazságosság-fogalom, Rawls teóriájával összefüggő reflexiók körével.

„Ha a jelen elemzés középpontjába állított műben helyesen követjük Arendt kifejtését, a poliszban megvalósuló szabadság, mint cél, egybeesik a politikával, mint céllal. A felszabadulás még csak eszköz. A szabadság már az a cél, amit a politika gyakorlásában – ugyancsak, mint célban – megélünk. /.../ Arendt nem volt kommunikatív, szembehelyezkedett a dominancia-elvvel, és ennek megfelelően nem képviselt populistá álláspontot. A politikát nagyon is jogszerűen, mint nyílt vitát képzelte el, és politikaelméleti forrásait (a görögöknél kívül) nem a Rousseau-i közakaratban és nem is Kant republikanizmusában kell keresni, hanem az amerikai alapító atyáknál és Montesquieu-nél, a szabadság participatív, de ugyanakkor egyéni autonómia-felfogásában. /.../ A további idézetből megtudjuk azt is, hogy ez a szabadság, amely egyszersmind a politika szabad gyakorlása (az antik példa szerint nem mindenki, hanem csak egyes társadalmi rétegek számára) valójában egy deliberatív elit demokrácia: 'az alkotmány görög fogalma az isonomia jogegyenlőséget jelent. De az isonomia nem azt jelenti, hogy mindenki egyenlő a törvény előtt, vagy hogy a törvény mindenki számára ugyanaz, hanem csak azt, hogy mindenki ugyanúgy igényt tarthat a politikai tevékenységre, és a polis ezt a tevékenységet első sorban, mint az emberek közötti beszélgetést értelmezte'. /.../ A szabadsághoz nem egy modern értelemben vett egalitárius demokráciára van szükség, hanem egy jól körülhatárolt oligarchiára vagy arisztokráciára, egy olyan terepre, ahol a kevés legjobb egyenlőként beszélhet egymással.” (43-45. oldal)³

A szabadság és döntéshozatal, nyilvánosság és politikai elit, autonóm önszerveződés és állami szintű gondoskodás kérdései voltaképpen az egész kötetet áthatják..., sajnálatosan kevés az, amit itt idézetbe emelni képes leszek. Ennél azonban fontosabb – vélekedésem szerint nem kizárt valamely Olvasó kegyes odafigyelése az önmagában is fontos műhöz, melyben a részletek kölcsönhatásai adják

3 idézi Huckfeldt, Robert, Johnson, Paul E., Sprague, John: *Political Disagreement. The Survival of Diverse Opinions within Communication Networks*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 212-214. munkáját.

az igazi rálátást és tudományos élvezetet – annak jelzése, hogy magában Arendt rendszerének önálló fejezete, vagy Locke megfelelően gazdag szövegidezetekkel illusztrált tematikus kapcsolódásának felmutatása még nem az egész, csupán a részek egyensúlya szempontjából döntő. A kiválasztott négy szerző és alapműveik számos ponton ugyancsak „támpontok” a teljes tartalomhoz, de a megértést valóban segítik. A kulcsfogalom, maga az apolitizmus ugyan nem elsődlegesen filozófiai tárgykör, de talán ritka az is a filozófusok között, akinek ne kellett volna számot vetnie a politika kényszer- és vonzerejével meghatározott társadalmi világ alakulásformáival. Nem is véletlen tehát a szűkítő optika alkalmazása:

„A jelen értekezés terminológiájában a felsoroltak közül az első a reflektálatlan apolitikusság esete, vagyis az antipolitikusok csoportja, mert nem tudják megindokolni viszonyulásukat a politika folyamataihoz vagy szereplőihöz. A harmadik eset nyilvánvalóan az apolitikusok egyik kategóriájának sem felel meg. Viszont érdekes a második eset, amelyben a válaszadók csak annyira szűk keretben képesek politikai preferenciájukat megindokolni (a szerzők a politikusok iránti szimpátiáról beszélnek), hogy az nem tudja teljes mértékben kielégíteni az általam reflektáltnak nevezett csoporthoz tartozást, mert a preferencia elfogult, szubjektív, túlzott mértékben szimpátián alapszik. A jelen értekezés fogalmi keretében ez a második csoport határeset a reflektálatlan apolitikus és a nem apolitikus között.

A korábbi fejezetekben is amellett érveltem, hogy az apolitikusság mindkét jellemzett változatában csakis egy konkrét jelentésösszefüggésben létezhet; egy attitűd mindig csak egy már értelemmenti politikai környezetben, valamihez képest tekinthető apolitikusnak, ahogyan a politikaiság maga is csak egy jelentésösszefüggésben rendelkezhet értelemmel. Az apolitikusság kérdéskörének e retorikai vonatkozásához hasznos szempontot nyújt a fenti mű /Huckfeldt – Johnson – Sprague i.m./ következő részlete:

‘A tanulság az, hogy a politika mikro- és makroszintjein egyaránt a kölcsönös függésben lévő állampolgár körül forog és ha ezt az interdependenciát nem vesszük figyelembe, az a veszély fenyeget, hogy elvétjük a politika egyik alapvető sajátosságát. A politikai elemzés egyik alapvető kihívása ezen interdependencia természetének a meghatározása. Ki kitől és mitől függ? Mely körülmények hozták létre ezt az interdependenciát? Melyek az interdependencia következményei az egyén és a politikailag releváns tömörülések és csoportok számára?’ (78. old.) – idézi fel Szilágyi-Gál a kortárs teóriákból fakadó további kérdéseket, melyekhez itt most a rész-hivatkozásokat sem közlöm. Csupán azt próbálom jelezni vele ugyanis, hogy a „határesetek” és további interpretációk gyarapítása nem áll érdekében, ahogyan Szilágyi-Gál is sokfelét, de roppant visszafogottan idéz meg. S amiért így tesz, az éppen a politikatudomány aktualitásba gyökerező, alkalmi érveléseket impozáns nagy elméletekké farigcsáló mivolta lehet, mely ekképpen közvetlen ellentéte is az apolitizmus „világképének”. Ezt ugyanis csak bizonyos, de jó erősen és kizárólagossággal jellemző motívumok teszik életképessé, nem pedig a distinkciók és árnyalódások impozáns rendszerei, melyek legtöbbször épenhogy kívülről esnek a politika rendszerfunkcióitól.

„Ezért jeleztem korábban, hogy az apolitikusság sosem politikán kívüli jelenség. Tudatos formájában eleve a politikai véleményalkotás és cselekvés része marad, antipolitikus vagyis közömbös formájában pedig azért marad a közös politikai tér része, mert így is hat azokra a jelentésképződésekre, amelyek e térben megjelennek. A politika szereplői többek között éppen az apolitikusság atitűdjének bevétele és megváltoztatását célozzák, miközben az apolitikusság (mindkét formájában) maga is védi az önmaga számára megszerzett teret. Mint magatartások, a politikai cselekvés és az apolitikusság ebben a helyért folytatott harcban válnak a politikai jelenségvilág együttes részeivé.

Ebben az értelemben lehet különbséget tenni a reflektált és a reflektálatlan apolitikusság között. Mint viszonyulást a tudatos és a nem tudatos apolitikusságot az kapcsolja tehát össze, hogy mindkettő hordoz politikai potenciált, mindkettő átfordulhat valódi politikai cselekvésbe, illetve viszonyulásba. Ennek megfelelően az apolitikusság (különösen annak reflektálatlan módja) felfogható úgy is, mint 'alvó politika', miközben a politikum, a hivatalos politikai intézményes rend maga is generálhat apolitikusságot, annak potenciális talaja lehet. Mi több – mint már említettem –, az intézményes politika bizonyos értelemben maga is non-participatív válnak, amennyiben nem a politikai közösséget képviseli, hanem partikuláris érdekekre bomlik fel, illetve abban az esetben, ha működése öncélú gépezetté fajul..." (79. old.)

Jeleztem már, hogy Szilágyi-Gál a distinkciók erdejébe úgy von be bennünket, ami nem megfellebbezhetetlen tudást vagy végső kivonatot kínál, hanem interaktív, továbbgondoló, a participáció többféle modelljén át érvényesülő aktivitást vár el. Zárójelbe teszi a természettörvény alapú és a konszenzuális szerződéselméleti (Locke) gyökerű genealógiai megoldásokat (Hobbes politikai és nempolitikai embere), elszámol az Arendt számára amerikai típusú mediatisztált vagy kommercializált politika fogalom határaival, kockázatos partvonalként nevezi meg a háború mint már nem politikai konstelláció Schmitt-féle (barát-ellenesség alapú felosztás, illiberális örökség) vagy Arendt-féle változatát (cselekvéshiány, bürokrácia, önkényuralom, háború rendszerei), hogy a negatív participáció kérdésével, a távolmaradás, elutasítás, a „kivonulás” és „szóvátétel”, az „engedetlenség és demokrácia” szabályozatlan változatait, a Bécsi Kör felfogásmódját, a frankfurti iskola reflexióit és még egy sor háttéranyagot ahhoz, hogy a fejezetként is dőlő betűvel kiemelt alaptanulságokat komplex, teljesebb művé formálja.

Összegző fejezetében megismétli főbb konklúzióit, hogy visszatekintően is értelmet adjon a megkonstruált rendszerének. „A politika definíciójában azokhoz az értelmezésekhez csatlakoztam, amelyek azt lényegileg deliberatív vállalkozásnak tartják. Minden olyan intézményes vagy egyéb mozzanata a politikumnak, amely valamilyen módon akadályozza ennek a vitajellegnek a működését, apolitikus és a politikaiság lényegét korlátozza. Ebben az értelemben tehát a politikum, mint a politika működésének hivatalos intézményrendszere maga is betölthet apolitikus szerepet a politikai közösség életében, például a kifejezés

szabadságának korlátozása által. Jelen kísérlet a politika fogalmi örökségét és jelenségtanát az apolitikusság megértése felől próbálta feltérképezni.”

Szilágyi-Gál térképe és konnotációs eljárása igen tanulságos és meggyőző. A modern politikaformálás tér- és időbeli összefüggésrendje persze a strukturált rendszerekre lehet jellemző, a minden mástól eltérő típusú berendezkedések esetében kevésbé. De talán még ezek esetében is fennmarad az antipolitika megoldása, mely a kelet-európai rendszerváltásokat megelőző értelmező magatartások körében jócskán ismeretes volt. Ez azonban már lehet, nem politikafilozófiai kérdés, hanem szubverzív válasz a védekező társadalom oldaláról. Persze, ez is csak akkor lehet az egyéni vagy csoportos autonómia maradék feltétele, ha már társadalom is alig létezik...

AZ AUTONÓMIA VÁLTOZÓ TERMÉSZETE

Kulcsár László¹

Közel húsz éve jelent meg a „Bibliotheca Cumanica” negyedik kötete², amely a magyar történelemben szerepet játszó autonóm közösségek történettudományi elemzéséről szóló konferencia előadásait gyűjtötte össze Bánkiné Molnár Erzsébet, az MTA doktora szerkesztésében. A Kiskun Múzeumban (Kiskunfélegyháza) tartott konferencia felvillantotta azt a gazdagságot, ami a Magyar Királyságot jellemezte ebben a vonatkozásban. Ez indokolja, hogy felhívjuk rá olvasóink figyelmét annak ellenére, hogy sok év eltelt a kötet tanulmányainak megjelenése óta. A konferenciakötet előadásai az autonóm törekvések számos területét érintik, ami azért is érdekes lehet számunkra, mert sokszor hajlamosak vagyunk ezt a kérdést csak területi, vagy nemzeti, nemzetiségi megközelítésben tárgyalni. A kötet előadásaiban azonban a területi és nemzeti, nemzetiségi autonómia törekvések mellett a történettudományi elemzés tárgya a vallási autonómia, a gazdasági közösségek és a lokális autonóm berendezkedések elemzése is.

Az autonómia törekvések, mint sejtettük, s a kötet tanulmányai érzékeltetik is, korábban sem voltak problémamentesek. Nem mondhatjuk azt tehát, hogy „bezzeg a régi szép időkben..”, bár számos példa bizonyítja, hogy minden nehézség ellenére akkoriban komoly sikereket is elkönyvelhettünk volna ezen a téren.

Demény (2003) tanulmánya vezeti be a kötetet az erdélyi autonómia és szabadság rögzös útjának történeti elemzésével. Mint említi, Erdélyben a „személyi, területi és közösségi autonómiák egész hálózata szőtte át az országban lakó népek életét” (Demény 2003, 11). Ennek ellenére a székely szabadságon alapuló autonóm intézmények kialakulása számos akadályba ütközött. Ezt a folyamatot két egymáshoz

1 **Kulcsár László** Professzor Emeritus, Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar. Senior kutató, Institute of Advanced Studies Kőszeg.

2 Autonóm közösségek a magyar történelemben. Szerkesztette Bánkiné Molnár Erzsébet. Kiskunfélegyháza 2003. 272 old. ISBN 963 7112 04 9 ISSN 1417-6947.

feszülő érdektörékvés önmagukban sem egységes szemlélete jellemezte az Erdélyi Fejedelemség korában. Ezek egyike az erdélyi fejedelmi és a földesúri arisztokrácia köreiből indult, és sok esetben sikeresen hódított meg olyan igazgatási és bírói pozíciókat, amelyek blokkolhatták a székely autonóm igazgatás tevékenységét. Az 1506. évi székely felkelés például ugyan az ökörsütésre kivetett adó miatt robbant ki, de mélyebb okai az autonómia korlátozásával, többek között a bíróválasztás jogának elvonásával és gazdasági megszorításokkal függtek össze. A bécsi kormányzat és a magyar király központosító törekvései szintén jelen voltak Erdélyben is. Így az autonóm berendezkedések színterén egyszerre több szereplő próbált előnyös helyzetet kivívni magának. Ilyen körülmények között a történelem folyamán a szereplők között szövetségek kötődtek és bomlottak fel.

A kötet legtöbb tanulmánya a jászok és a kunok autonómiájának kialakulását és történetét elemzi. A jászok autonómia története, mint B. Molnár (2003) tanulmánya érzékelteti, igen változatos volt. A vármegyék, de a királyi hatalom is többször és többféleképpen próbálkozott az autonómia megszüntetésével, csorbításával. Ennek ellenére még abban az időben is, amikor a jászok kerület földesúri igazgatás alá került, számos, az önállóságot jelző intézmény fennmaradt, például az adózás, a földesúri szolgáltatások, az alsóbb fokú bíráskodás stb. területén. Nagyon fontos megállapítása a tanulmánynak az, amikor felhívja a figyelmet az autonómia és az identitás, a jászok tudat kialakulásának kapcsolatára. E tényezők kölcsönhatása eredményeképpen jelentek meg a jászok településeken azok az intézmények, mint pl. a szabad jogszolgáltatás, gazdálkodás helyi szabályozása, települési önkormányzat, bírói és egyéb tisztségek választása, amelyek az érintett közösség szuverén helyzetét éltették. A jászok autonómiájának a feudális viszonyok közé való betagozódása egyben azt is jelentette, hogy a 19. század második felében történt társadalmi és gazdasági változások következtében megjelenő kihívásoknak akár akarata ellenére sem tudtak megfelelni. Ahogy a szerző írta: „Az első rést az 1848. évi áprilisi törvények ütötték az autonómia falán”. A kiegyezés időszakában pedig „a rés már megszüntette a falat”. A jász autonómia utóélete, ahogyan Bagi (2003) írta, a sikertelen kísérletek története volt.

A központosítási törekvéseknek az a vonulata, amely a Habsburgoktól indult ki a török kiűzése után, sikeresen megvalósult a Bánságban (Marjanucz 2003), megszüntetve még az autonómiára való törekvés lehetőségét is. A Bécsből irányított igazgatás eredménye később a polgárság felemelkedéséhez, a gazdasági modernizáció megvalósításához vezetett, amely a szerző szerint élesen különbözött a Magyar Királyság többi területén tapasztalható helyzettől. Főképpen abban látja a különbséget, hogy ez utóbbi területi autonómia törekvések és helyzetek alapvetően a feudális berendezkedésen belül próbáltak megvalósulni igen nagy küzdelmek árán, míg a Bánság az osztrák fennhatóság alatti fejlődését a rendi társadalom intézményeivel való érdekütközések nem akadályozták, egyszerűen nem kaptak teret.

Az autonómia törekvések az elmúlt évszázadokban tehát erőteljesen összefonódtak a polgári fejlődés és a rendi társadalom közötti sokrétű és nem mindig egyértelmű viszonyal. Különösen így volt ez a városi belső autonómiák alakulásának esetében.

Novák (2003) tanulmánya Nagykőrös, Cegléd, Kecskemét példáján keresztül elemzi ezt a sokrétű és bonyolult viszonyt. Rávilágít arra a döntő tényezőre, amire az 1970-es évek második felében már Johnson is felhívta a figyelmet, miszerint „a középkorban mindenki, aki valamelyest számított, rendelkezett saját ítélőszékkal” (Johnson 2005, 255). Másképpen szólva az autonómia korlátozott, vagy teljesebb módja a létrehozott intézmények, elsősorban a szuverenitást biztosítani kívánó jogi intézmények állapotától függtek. A jogi intézmények hatáskörén túl az adott helyi (városi, etnikai) közösségek társadalmi struktúrájának jellemzői és gazdasági viszonyai voltak a meghatározók. A mezőváros gazdasági erejének, így közvetve autonómiájának megvalósításában – különösen Nagykőrös esetében – Novák szerint jelentős szerepet játszott az armális nemesek csoportja, akik jogosultak voltak birtok vásárlására (a város pénzén), s így hozzájárultak a város pozíciójának javításához, de természetesen saját befolyásuk növeléséhez is. Novák azt is kifejti, hogy nem minden mezőváros volt ilyen szerencsés helyzetben, több helyen az armális nemesek éppen a várostól való elkülönülésük érdekében próbálták érdekeiket érvényesíteni.

A kötetről szóló ismertetésben nem tértünk ki minden tanulmányra, elsősorban a különböző vallások keretében megmutatkozó autonóm törekvések és intézmények bemutatására. Ez a körülmény nem az írások színvonalával függ össze, hanem azzal a megközelítéssel, amely elsősorban a közigazgatási és a területi autonómiákról szóló tanulmányokat kívánta előtérbe helyezni.

Összegzésképpen azt mondhatjuk, hogy éppúgy, mint a mai korban a legtöbb konfliktust kiváltó autonómia törekvés a középkorban is a területi önrendelkezés megvalósításával volt kapcsolatban. Ahogy Makk Ferenc (2003) a kötet előszavában írta, az alapvető probléma az, hogy „a központi államhatalom általában nem kedvelte, s nem is kedveli ezeket” a törekvéseket. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az autonómia törekvések, és az önszerveződések alapvető feltétele, hogy létezen a társadalmi, közösségi támogatás, kialakuljon az az identitás és aktivitás, amely az öngazgatás, az autonómia különböző intézményei megvalósításának irányába hathatnak.

A tanulmánykötet írásai igen figyelemre méltóak ma is, noha, mint említettük, két évtized telt el megjelenésük óta. Az ismertetés egyik oka az, hogy a közölt tanulmányok talán inspirálnak társadalomkutatókat arra, hogy a kötetben felvetett összefüggések alakulását megvizsgálják korunkban, elsősorban a Kárpát-medence társadalmában.

TRODALOM

Bagi, G. 2003 A jász autonómia utóélete. In: (Szerk. Bánkiné Molnár E.) Autonóm közösségek a magyar történelemben. Kiskunfélegyháza. 129-139.

Demény, L. 2003 Székely szabadság és autonómia az Erdélyi Fejedelemség korában. In: (Szerk. Bánkiné Molnár E.) Autonóm közösségek a magyar történelemben. Kiskunfélegyháza. 11-40.

Johnson, P. 2005 A kereszténység története. 711 old. Európa Könyvkiadó. Budapest. ISBN 963 07 7857 2

- Makk, F. 2003 Előszó. In: (Szerk. Bánkiné Molnár E.) Autonóm közösségek a magyar történelemben. Kiskunfélegyháza. 7-10.
- Marjanucz, L. 2003 Autonómia és regionalitás összefüggései A Temesi Bánság 18. századi történetében. In: (Szerk. Bánkiné Molnár E.) Autonóm közösségek a magyar történelemben. Kiskunfélegyháza. 107-118.
- Molnár, B. E. 2003 A jászkun autonómia. In: (Szerk. Bánkiné Molnár E.) Autonóm közösségek a magyar történelemben. Kiskunfélegyháza. 119-128.
- Novák, L. F. 2003 „Kiváltságos” városok a Jászkunság ölelésében. In: (Szerk. Bánkiné Molnár E.) Autonóm közösségek a magyar történelemben. Kiskunfélegyháza. 167-180.

AUTONÓMIA & TÁRSADALOM

Formai és szerkesztési követelmények

A folyóirat a HARVARD szerkesztési és hivatkozási stílust használja. Ennek összefoglaló és részletes angol nyelvű leírását többek között az alábbi internet címen lehet megtalálni:

<https://usq.pressbooks.pub/harvardagps/chapter/1/>

<https://www.usq.edu.au/library/referencing/harvard-agps-referencing-guide>

Az ettől eltérő stílusban írt anyagokat lektorálás nélkül visszaküldjük. Megkérjük a szerzőt, szerzőket, hogy alkalmazzák a folyóirat által megkívánt formát. A HARVARD stílus legfontosabb és leggyakoribb megoldásait példákkal szemléltetjük az alábbiakban. A példákban nem szereplő esetekről a fenti URL címen lehet tájékozódni. A beküldött és formailag elfogadott írásokat (a könyvismertetéseket kivéve) két, egymásról nem tudó anonim lektor értékeli és ajánlásokat fogalmaz meg a szerző(k) és a szerkesztőség számára.

Kéziratokat csak e-mailen fogadunk a fomi követelmények betartása mellett az alábbi címen: **autonomia@enigmakiado.hu**

A folyóirat a következő rovatokat tartalmazza:*Tanulmány rovat*

A tanulmányok minimális terjedelme a táblázatok, ábrák, fotók és irodalomjegyzék nélkül 20 ezer karakter (szóközökkel), a maximális terjedelem ugyanilyen feltételek mellett 40 ezer karakter.

A szövegben alkalmazott betű a Times New Roman, mérete 12 pont, sorköz 1,5. Az egyes hierarchikus szinteknél csak a címsor 1, a címsor 2 és a címsor 3 alkalmazható.

Műhely rovat

A műhely rovatba szánt írások minimális terjedelme a táblázatok, ábrák, fotók és irodalomjegyzék nélkül 15 ezer karakter (szóközökkel), a maximális terjedelem ugyanilyen feltételek mellett 25 ezer karakter.

A szövegben alkalmazott betű a Times New Roman, mérete 12 pont, sorköz 1,5. Az egyes hierarchikus szinteknél csak a címsor1, a címsor2 és a címsor3 alkalmazható.

Gondolatok könyvekről rovat

A gondolatok könyvekről rovatba szánt írások terjedelme az esetleges irodalomjegyzék nélkül legfeljebb 20 ezer karakter (szóközökkel). Ebben a rovatban táblázat, kép, ábra, fotó nem alkalmazható.

A szövegben alkalmazott betű a Times New Roman, mérete 12 pont, sorköz 1,5. Az egyes hierarchikus szinteknél csak a címsor1, a címsor2 és a címsor3 alkalmazható.

Jegyzetek

Lábjegyzet csak kivételes esetekben alkalmazható, mint például a szerzők adatai, vagy olyan esetben, amikor a lábjegyzet a megértést szolgálja. A végjegyzet egyáltalán nem támogatott.

A tanulmányok és a műhelybe szánt írások szerkezete a következő

1. Az írás címe magyarul és angolul
2. A szerző(k) neve (doktori fokozat, beosztás, munkahely jelzése nélkül). A szerzők nem ABC sorrendben, hanem a hozzájárulásuk sorrendjében következnek. A szerzők nevéhez kapcsolható egy lábjegyzet, amelyben fel lehet tüntetni a tudományos fokozatot, munkahelyet és beosztást, valamint email címet.
3. Magyar és angol absztrakt kötelező. Az absztraktok terjedelme nyelvenként 800-1500 karakter (szóközökkel). Az absztraktoknak tartalmazni kell a konkrét kutatási célt, a módszert és a legfontosabb eredményeket, javaslatokat stb. Az absztraktok végén 5-7 kulcsfogalom (keyword) található.

A tanulmány ajánlott szerkezete

1. Bevezető (aktualitás, cél, téma)
2. Szakirodalom
3. Elemzés (módszer, eredmények)
4. Összefoglaló
5. Köszönetnyilvánítás (a szerző szándéka szerint)
6. Irodalomjegyzék

A javasolt szerkezettől el lehet térni, de az absztraktok (magyar, angol), a bevezetőben foglaltak, az összefoglaló és az irodalomjegyzék szükséges. Az irodalomjegyzékben csak azok a tételek szerepelhetnek, amelyekre a szövegben is van hivatkozás.

Táblázat, ábra, kép

A táblázatra, a képre, ábrára a szövegben is hivatkozni kell.

Rossz hivatkozás: „lásd az alábbi táblázatot”

Jó hivatkozás: (6. ábra)

A táblázatoknak, ábráknak, képnek van száma, angol és magyar címe (12 betűméret) és forrása (10 betűméret). Kerüljük a fölösleges formai, színezési megoldásokat. Az ábrákat lehetőleg szerkeszthető formában a Word vagy Excel programban elérhetően adjuk meg. A képekre vonatkozó követelményeket a szerkesztő jelzi, törekedni kell a minél részletgazdagabb felbontásra.

A forrás megjelölése táblázat, ábra esetén

Saját szerkesztés: Forrás: saját szerkesztés
Változtatás nélkül átvett: Forrás: (Kovács, I 2021 p. 282)
Változtatással átvett: Forrás: Kovács, I (2021 p. 282) alapján saját szerkesztés

A forrás megjelölése kép esetén

Saját készítés: Forrás: saját készítés
Átvett kép: Forrás: (Kovács, I 2021 p. 26); Forrás: Hadtörténeti Múzeum;
Forrás: - URL cím -

Hivatkozás a szövegben (példák)

Szövegszerű hivatkozás

Egy szerző (Kovács 2021)
Két szerző (Kovács és Szabó 2021)
Három és több szerző (Kovács et al. 2021)
Több mű: (Kovács, I 2021; Szabó, S et al. 1989); Németh, J & Blögh, D 1889)

Közvetett hivatkozás a szövegben

Kovács (hivatkozta Tóth, K 2011 p. 77) volt az első, aki...
A prófétaesség együtt jár a szegénységgel (Kovács, I 1776, hivatkozta Tóth 2011 p. 77).

Idézetek a szövegben (30 szónál kevesebb idézet)

Azt írja Kovács, I (2021 p. 55), hogy „senki se lehet próféta a saját hazájában.”

Idézetek a szövegben (30 szónál több idézet, idézőjel nem kell)

Azt írja Kovács, I (2021 p 300), hogy ugyan
/a behúzás kötelező/ senki se lehet próféta a saját hazájában, de a személyes tapasztalatom ennek
ellentmond, mivel én bizony próféta lettem, de csak itthon. Külföldön nem sikerült nekem az állandó
áskálódások és a nagy verseny miatt. A külföldi próféták infrastrukturális ellátottsága kiemelkedő
már évszázadok óta.
(folyt) Szabó, N (2021) szerint a fenti idézet ellentétben áll Farkas, S (2011) autonómia felfogásával, mivel....

Hivatkozott irodalomjegyzék

(ABC sorrendben, elől a szerző vezetékneve, utána a keresztnév első betűje)

Könyv

Kovács, E. 2000, Összehasonlító prófétatan. 3. kiadás, Drávamenti Egyetem Kiadó. Felsődráva. ISBN
Farkas, F, Nyúl, I & Lépcső, Á. (szerk.) 1983, A próféták szenvedései. Kézikönyv. Új Kiadó. Budapest. ISBN.....

Tanulmány, könyvben

Tóth, E 1978, Próféta hálózatok. In: Kovács, E (szerk.) Általános prófétatan. 6. kiadás, PR Kiadó. Karcag. ISBN..

Folyóirat tanulmány

Szabó, I 1995, 'Találkoztam boldog prófétával is' *Esélyek és Próféták*, Vol. 32. 4. pp. 234-260.
Szabó, I & Szabó, T 2001 'A próféták szubjektív boldogságának mérése' *Alternatív Prófétatan*, Vol. 1. 2. pp. 1-21.

A lektorálás után közlésre elfogadott írások esetében a szerzőktől az alábbi nyilatkozatot kérjük:

Eredetiségi nyilatkozat

az AUTONÓMIA & TÁRSADALOM folyóirat szerkesztőségéhez benyújtott tudományos cikkről

Alulírott/ak nyilatkozom/nyilatkozunk, hogy az Autonómia & Társadalom c. tudományos folyóirathoz
beküldött

.....
című kézirat – a megfelelően hivatkozott részek kivételével – saját munkám/munkánk eredménye, lé-
nyegi mondanivalóját tekintve korábban magyar nyelven más tudományos folyóiratban nem jelent meg.

202..... hónap nap

Szerző/k aláírása:

Lehetőség a változásra

ECHO NONPROFIT NETWORK

Az Echo Network Koordinációs, Beruházó és Finanszírozó Zrt. által fenntartott, több önálló cégből és központból álló holding fejlesztő programjain és szolgáltatásain keresztül 20 éve segíti a társadalmi és gazdasági problémák kezelését. A cégcsoport általános és célzott fejlesztési koncepciók, stratégiai tervek kidolgozásával, kutatási programokkal, képzési projektekkel és innovatív szolgáltatások szervezésével áll a megrendelők rendelkezésére.

ALAPELVEINK

Az Echo Network alapelve, hogy a helyi igényekhez leginkább igazodó, fenntartható szolgáltatásokon, hosszabb projekteken és eseti akcióprogramokon keresztül, felkészült hazai és nemzetközi munkatársakkal érje el alapítói céljait.

Az Echo Network a társadalmi és gazdasági szolgáltatások mellett sokszínű, ágazatközi projekteket is megvalósít, egy-egy probléma köré összegyűjtve több terület szakembereit, akik együtt innovatív szemléletmóddal újszerű válaszokat tudnak adni megoldandó problémákra.

Az Echo Network lehetőséget teremt fiatal, pályakezdő szakembereknek arra, hogy gyakorlatot szerezzenek konkrét projekteken dolgozva. Ennek érdekében a cégcsoport saját ösztöndíjprogramot működtet, pályakezdőket mentorál és gyakorlati helyként vesz részt a duális képzésekben.

Az Echo Network olyan szolgáltató cégcsoport, mely az igényekre valós helyzetképen alapuló komplex programokkal reagál egy modellértékű kutatási, fejlesztési és innovációs hálózat nemzetközileg is elismert tagjaként.

SIKERÜNK TITKA

- ✓ Saját kezdeményezésű, fenntartható célokat szolgáló programjainkban szerves egységet alkot a kutatás, a fejlesztés és az innováció.
- ✓ Programjainkhoz további együttműködő partnereket vonunk be az egyetemi, önkormányzati, állami és vállalati szektorból.
- ✓ A feltárt problémáknak, kutatási eredményeinknek, fejlesztéseknek és innovatív megoldásoknak a legnagyobb célirányos nyilvánosságot tudjuk biztosítani.
- ✓ Tematikus konferenciákat, szakmai műhelyeket szervezünk, újságot, szakmai folyóiratot, módszertani útmutatókat adunk ki.
- ✓ Az ügyfelekkel való közvetlen kapcsolat érdekében szolgáltató irodákat, központokat, intézeteket működtetünk.
- ✓ Támogatjuk az Echo céljaival megegyező, ahhoz kapcsolódó más szervezetek, intézmények, tevékenységét, programjait.
- ✓ Tudásbázist hoztunk létre a folyamatos megújulás elősegítésére, szakkönyvtárat és képző központot is működtetünk, az együttműködésekbe bevont szakemberek tudására is építünk.

WWW.ECHONETWORK.HU

Ára: 1490 Ft

